

Veselin Drašković:

KONTRASTI GLOBALIZACIJE

2 *Predgovor*

Recenzenti :

Prof. dr Jurij Bajec, Beograd
Prof. dr Pavle Bogetić, Podgorica
Prof. dr Simo Elaković, Beograd

Izdavač :

Ekonomika Beograd i
Fakultet za pomorstvo Kotor

ISBN 86-80031-09-7

Lektor :

Dušan Dangubić

Kompjuterska priprema :

Milojko Pušica

Štampa :

3M Makarije- Podgorica

Tiraž :

1.000 primjeraka

VESELIN DRAŠKOVIĆ

**KONTRASTI
GLOBALIZACIJE**

Ekonomika Beograd i
Fakultet za pomorstvo Kotor
2002.

ekonomija i politika

4 *Predgovor*

Donatori knjige:

Centar za inf. djelatnost Nikšić
Elektrodistribucija Kotor
Galerija «FORUM» - Nikšić
«Glas servis» - Podgorica
«Grmeč» - Budva
«SI promet» - Podgorica
Jadrokomerc Bar
«Jugoagent» - Bar
»Kompromis« Nikšić
"Lara" Nikšić
Luka Bar
Luka Kotor
«Media konsult» - Podgorica
"Montenegrino" Tivat
«PIM invest» - Tivat
«Perihard» - Podgorica
SO Nikšić

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека републике
Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", Цетиње

339.92

ДРАШКОВИЋ, Веселин

Kontrasti globalizacije / Veselin Drašković. – Beograd : Ekonomika;
Kotor : Fakultet za pomorstvo, 2002 (Podgorica : 3M Makarije). – 169 str.:
25 cm. – (Ekonomija i politika / Ekonomika, Beograd)

Tiraž 1000. – Bibliografija: str. 149-159 . Summary ; Résumé. – Registar.

ISBN 86-80031-09-7

330.342

316.334.2

П.к.: а) Економски односи, међународни
б) Економски систем – Транзиција
ц) Глобализација

Sadržaj

I	Predgovor	9
II	Uvodne napomene	13
III	Globalizacija	17
IV	Finansijska virtualizacija	49
V	Transnacionalizacija	63
VI	Asimetrični poredak	81
VII	Globaliacija i tranzicija	111
VIII	Zaključna razmatranja i dileme	129
IX	Summary	137
X	Résumé	143
XI	Literatura	149
XII	Index	159
XIII	Recenzije.....	163

6 *Predgovor*

*«Globalni mir sputava akumulacija bogatstva
i produkovana i organizovana inovacija
oko privilegovanih poslova»*

M. A. Sinaceur

(prema: Fransoa Peru 1986, s. 7)

**Ovu knjigu posvećujem
mojim prijateljima
*autor***

8 *Predgovor*

I Predgovor

Stupajući u novi milenijum, nalazimo se u situaciji koju je E. Toffler nazvao “*sudar s budućim*”.

Kontrasti su obilježili historiju čovječanstva. Ako je i budućnost u kontrastima, tj. u *globalizaciji* jednih i *marginalizaciji* drugih (koji se po raznim osnovama i kriterijumima ne uklapaju, ne povinuju i ne prilagođavaju globalnim “*pravilima igre*”), onda je ona već stigla. Da ne bi bilo dilema:

a) termin *marginalizacija* nijesmo slučajno izabrali, jer da ona ne postoji i višestruko se ne manifestuje, kao (najgora) *alternativa* i kao *činjenica*, ne bi bilo stalnih “vapaja” pojedinih država (konkretno naše zemlje) za reintegracijom u svjetske tokove,

b) nadamo se da *prilagođavanje* globalizaciji nema alternativu; i

b) vjerujemo da će globalizacija, ipak, s protokom vremena sve više dobijati *pravi smisao* te riječi, a da će se izolacija i marginalizacija- marginalizovati.

U savremenoj globalnoj ekonomiji strogih i nametnutih zakona i pravila ponašanja, svakojakih polarizacija i raskoraka (posebno između razvijenih i nerazvijenih, retorike i prakse), nema mjesta za naivnu idilu i altruizam. Zato je treba posmatrati takvu kakva jeste, visoko interesnu i profitabilnu, bez glorifikovanja, pot-

10 Predgovor

cjenjivanja i zanemarivanja, jer na sve pojave treba obratiti pažnju i objasniti ih, da bi im se mogli funkcionalno i adekvatno prilagoditi i na taj način u najvećoj mogućoj mjeri zaštititi sopstveni interesi.

Kraj prošlog i početak ovog vijeka protekao je u znaku raznih metoda *brisanja* mnogih vrsta i oblika granica zbog navodnog uspostavljanja strateške međusobne zavisnosti, povezanosti, kooperacije i integracije regiona, država, firmi, naroda, kultura i sl. Prevazilaženje tih granica, međutim, u praksi stvara nove granice i polarizacije, koje marginalizuju ili izoluju veliki dio čovječanstva ne samo od raspodjele bogatstva i mogućnosti ekonomskog i tehnološkog razvoja, nego čak i od biološkog preživljavanja. Čini nam se da činjenično-alternativna antinomija na kontrastnoj liniji *globalizacija-marginalizacija*, sadržana u naslovu knjige, višestruko i dominantno obilježava i determiniše savremene svjetske tokove, s velikom izvjesnošću nastavljanja tog trenda i u doglednoj budućnosti.

Sve kombinovane *poluge moći* razvijenih zemalja- državne, transnacionalne, ekonomske, političke, vojne, institucionalne, kulturne, medijske, vjerske i druge, kao nikada ranije, direktno su stavljene u funkciju ostvarenja što većeg *dometa* globalizacije, jer im ona otvara i širi nove horizonte za reprodukovanje *biznisa* i ostvarenje *profita* i *razvoja*. To dovodi do raznih pozitivnih i negativnih posljedica, od kojih je možda najznačajnija nejednaka raspodjela bogatstva i moći, što predstavlja višestruke *izazove* za savremeno čovječanstvo.

Pitanje krajnje protivurječnih praktičnih dometa, izazova i konsekvenci globalizacije, i njenih ekstremno polarizovanih teorijskih tumačenja, inspirisalo nas je da istražimo i osvjetlimo pojedine (prvenstveno ekonomske)

aspekte globalne svjetske transformacije, koja se, po našem uvjerenju, može uslovno označiti kao *svjetska tranzicija*. Ona se odvija krajnje *neravnomjerno*, preko hibridnih procesa *univerzalizacije* ekonomskih i tehnoloških tokova kao njegove ključne podloge i podrške, i *konverzacije* periferne zaostalosti i siromaštva. Upravo ovi prvi tokovi i procesi se u literaturi nazivaju kosmopolitizacija, vesternizacija, mondijalizacija, a najčešće *globalizacija*. Jasno je da se na taj način naglašava samo jedna strana razvojne medalje, a druga, posledična i eksternalizovana, zaobilazi se i marginalizuje, nominalno i realno. To je bio dodatni razlog za upotrebu termina “kontrasti” u tematskom naslovu.

Razlozi naše analize su uglavnom u pokušaju da se ta sudbinski značajna tema, koja zbog svojih respektivnih (pozitivnih i negativnih) dometa predstavlja aktuelni izazov vremena i prostora, objasni s nekih značajnih ekonomskih uglova, koji eventualno mogu inspirisati čitaoce na dalju razradu, potpunija istraživanja, objašnjenja i konstruktivnu kritiku. Naravno, fenomen globalizacije daleko prevazilazi razvojno-filozofske ekonomske okvire i obuhvata praktično sve oblasti života i društva.

Svaki novi istorijski period traži (često paradigmatičnu) *promjenu* načina razmišljanja i ponašanja, koja se u principu svodi, pored ostalog, na *prilagođavanje* civilizacijskim normama, dostignućima i izazovima. Bićemo zadovoljni ako naš napor koji je uložen na pisanju i tehničkoj pripremi ovog rukopisa pruži čitaocima makar djelimične odgovore na izazove novog vremena i razvoja koje nameću dometi globalizacije. Želja nam je da ovaj rukopis pomogne shvatanju *potrebe prilagođavanja*. To bi doprinijelo aktivnijem i racionalnijem imperativnom uključivanju u tokove globalizacije, čak i po visokoj ci-

12 Predgovor

jeni. Jer, sigurni smo da će ta cijena biti mnogo manja od one koju već odavno plaćamo zbog pogrešnih strategija neprilagođavanja.

Ova knjiga je konačno uobličena uz korisne sugestije uvaženih recenzenata dr *Jurija Bajeca*, redovnog profesora Ekonomskog fakulteta u Beogradu, dr Pavla Bogetića, redovnog profesora Ekonomskog fakulteta u Podgorici i dr *Sima Elakovića*, redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu, kojima se iskreno zahvaljujem na korektnoj saradnji. Uključivanje njihovih stručnih recenzija u sadržaj knjige bitno je doprinio njenom značaju i boljem razumijevanju.

Lektorisanje je savjesno obavio dipl. ing. Duško Dangubić, a kompjutersku pripremu, kao i uvijek do sada, profesor Miloško Pušica, koji u dijelu tehničke pripreme uvijek uradi mnogo više od mojih zahtjeva. Umjesto zahvalnosti- neka se pronađu u posveti ove knjige.

Na kraju, moram istaći *početak početka* moje autorske karijere: korektnu i profesionalnu devetogodišnju saradnju sa osobljem ugledne beogradske izdavačke kuće “Ekonomika”- direktorom Ljubišom Abadićem, lektorom Olgom Smolović i Predsjednikom upravnog odbora Danetom Belićem. “Ekonomika” je do sada objavila tri moje monografije i dva udžbenika, čak je počela ediciju s mojom prvom monografijom, uz predgovor neumornog stvaraoca, ekonomskog teoretičara dr Duška Pireca. Nije, dakle, slučajno što su izdavači ovog mog jubilarnog, dvadesetog rukopisa, opet “Ekonomika” Beograd i Fakultet za pomorstvo Kotor, na kojem primam platu od 1995. godine. Hvala osoblju “Ekonomike” i mojim kotorskim kolegama na razumijevanju.

A u t o r

II Uvodne napomene

Savremena globalizacija je izuzetno složen i protivurječan fenomen, jer ima svoje lice i naličje, čije objašnjenje zahtijeva multidisciplinarni pristup i korišćenje široke literature. Zbog toga naša ekonomska analiza podrazumijeva brojna ograničenja i rizik od pogrešnog mišljenja po mnogim tretiranim pitanjima. Pošto naši stavovi proizilaze iz proučavanja ključnih i dominirajućih globalnih tendencija i događaja u svijetu, o kojima u stručnoj literaturi često egzistiraju ne samo neusaglašena, nego i krajnje suprotstavljena mišljenja, ovaj rukopis ne nudi potpune i konačne odgovore na mnoga pitanja vezana za temu o kojoj je riječ, a često sadrži mnogo više pitanja i dilema nego odgovora.

Nije lako naučno objektivno analizirati i objasniti razne nepoznanice i nedoumice vezane za globalizaciju kao karakternu crtu savremenog svjetskog razvoja, koji teži da bude “*globalan, integralan i endogen*” (Peru 1986, s. 14), kako zbog činjenice da ona obuhvata regulisanje glavnih svjetskih ekonomskih, političkih, tehnoloških i drugih tokova, tako i zbog njenih, kako rekotmo, *oprečnih tumačenja* u svjetskoj literaturi. Nastojali smo da navedemo (i uporedimo, u skladu s naslovom knjige) što više takvih stavova, pri čemu smo imali u vidu da globalizacija u određenoj mjeri predstavlja novu

14 Predgovor

epizodu i perspektivu stare discipline koja se zove *geopolitika*.

Ovaj rukopis je pokušaj sagledavanja i objašnjenja nekih magistralnih teorijskih i praktičnih aspekata višeslojnog procesa ekonomske globalizacije, koja teži da postane dominantan i sveobuhvatan proces, a povezana je s *dugotrajnim istorijskim prelazom* od industrijskog ka postindustrijskom društvu (razvijenih zemalja), i s djelimično uspješnom postsocijalističkom tranzicijom ka mješovitom društvu i ekonomiji.

Izabrana tema je previše široka i može se posmatrati iz raznih uglova, pa da se i tada ne osvijetle svi njeni kompleksni, heterogeni i protivurječni segmenti. Zato ponuđeni rukopis ne pretenduje da pruži kompletne informacije i obuhvati sve značajne elemente složene teme koju obrađuje. Detaljna analiza brojnih uzroka, posljedica, karakteristika, oblika ispoljavanja, dometa, izazova i perspektiva globalizacije prevazilazi okvire ovog rada, tako da smo ih razmatrali u njihovoj povezanosti i međuzavisnosti, ali, ipak, samo djelimično i nedovoljno, jer mnogi od njih po svom značaju zaslužuju posebno istraživanje. U ovom radu smo se, dakle, bavili nekim izabranim motivima, činjenicama, hipotezama, konkretnim pitanjima i dilemama kao bitnim insertima, a ne nikako cjelovitom pričom o „novom svjetskom poretku“ i globalizaciji kao njegovoj uvertiri. Pri tome smo izbjegli razmatranje nekih značajnih aspekata, kao npr. rašireno mišljenje da su SAD glavni pokretač globalizacije¹, i da je ona najviše usmjerena u njihovom interesu, kao i u inte-

¹ “Da bi globalizam bio efikasan, Amerika ne sme da se boji da deluje kao svemoćna velesila što ona i jeste...Mc Donaldi ne mogu da cvjetaju bez McDonell Douglasa, dizajnera F-15” (Friedman 1999, p. 40).

resu najrazvijenijih i najbogatijih zemalja. To bi zahtijevalo dublje ekonomske i političke analize, što nam nije bio cilj. Naravno, nijesmo razmatrali globalizaciju ni sa čisto filozofskih aspekata, koji ne bi bili manje funkcionalni i zanimljivi od ekonomske analize, posebno npr. s Tukididove pozicije da „*jači slabijeg kači*“ (cit. prema: Vratuša-Žunjić 2001, s. 43). Nadamo se, ipak, da nijesmo previše zanemarili filozofsko-razvojni pristup materiji.

Kompletno istraživanje predmetne teme obavljeno je s nadom i uvjerenjima:

a) da se ne radi o „*kraju istorije*“ (Frensis Fukujama) nego o njenom novom nastavku,

b) da će „*susret civilizacija*“ (naslov knjige historičara Arnolda Toynbeeja) nadvladati nad „*sukobom civilizacija*“ (naziv knjige Samuela Huntingtona),

c) da će ekonomski način obezbjeđivanja dobara odnijeti prevagu nad političkom pljačkom (kako je to smatrao Franz Oppenheimer u knjizi „System der Soziologie“),

d) da možemo izgraditi adaptibilnu razvojnu strategiju koja će uspješno balansirati između eksternih (interesi, moć, svemoć i prinuda) i internih kriterijuma (uspostavljanje mira, dobrosusjedskih odnosa, tolerantne saradnje, političke stabilnosti, pravne države, savremenog institucionalnog sistema, ekonomske stabilnosti, otvorene tržišne ekonomije mješovitog tipa stimulativnih motivacionih i institucionalnih mehanizama, i

e) da će moderna „*globalna*“ ekonomija, koja „odražava jednu vrstu (neoliberalnu- prim V. D.) tržišnog manira i kida smisao za solidarnost među ljudima i, tendenciozno, vrednosti koje određuju čovjeka kao takvog u svim filozofijama i religijama“ (Peru 1986, s. 19) u XXI vijeku postati humanija i pravednija, korigovana istom

16 *Predgovor*

onom logikom ekonomije *solidarnosti* koja postoji na Zapadu, i da će na taj način biti u funkciji *globalnog razvoja* u bukvalnom smislu.

Za ostvarenje navedenih želja, odnosno za prelaz iz „novog varvarstva u novo čoveštvo“ (Elaković 2001, s. 6) potrebno je mnogo više razumijevanja, napora, volje, znanja i svega (približavanja, saradnje, tolerancije i ravnopravnijeg uključivanja u globalne tokove) što bi se na liniji prevazilaženja „nesavršene utakmice, koja je uobičajena u realnom svetu“ (Drucker 1995, s.184) moglo nazvati potreba za *novim pogledom na svijet*, koji se ne bi prelamao (samo) kroz prizmu interesa kao integratora ekonomskog ponašanja. Budućnost će pokazati da li će se, u kojoj mjeri i kada takav pogled na svijet preseliti iz današnje sfere utopije u realnost.

III Globalizacija

1. Ako se posmatra fizički (geografski), svijet je uvijek bio *globalan*², iako hiljadama godina nije bilo kontakta između raznih civilizacija i teritorija. Tek poslije velikih geografskih otkrića počela je regularna saradnja između Evrope i nekih civilizacija. Ni formiranje svjetskog tržišta u XIX vijeku nije mnogo doprinijelo izgradnji globalnog svijeta u ekonomskom smislu. Najveći dio XX vijeka je bio period stvaranja i jačanja nacionalnih država: u njegovoj drugoj polovini kulminiraju nacionalni suvereniteti, jer se tada formiralo dvije trećine od 207 postojećih država. Posljednjih decenija XX vijeka pravi se zaokret ka ekonomskoj *denacionalizaciji* i *globalizaciji* svijeta po proizvodnim, finansijskim, institucionalnim, političkim i mnogim drugim odrednicama.

Koliko god to paradoksalno zvuči, *promjene* su uvijek tokom istorije bile i ostale konstanta vremena i prostora. Razvoj čovječanstva obilježilo je stalno smjenjivanje integracionih i dezintegracionih procesa (D. Miletić 2001a, s. 235). Uočljivo je da se brzina promjena naglo i stalno povećavala posljednjih decenija, "gotovo ekspanzionalno" (Stojanović 1995, s. 37). Inovacije u

² Svijet jeste jedan s aspekta čovječanstva, ali s aspekta ekonomije postoje dva svijeta- bogatih i siromašnih ljudi.

oblasti informacione tehnologije, kompjuterskih mreža, teleko-munikacionih i transportnih sistema doprinijele su *pove-zivanju tržišta* na svim rastojanjima i do sada neviđenom bumu internacionalnog kretanja kapitala, roba, usluga i ljudi. Na taj način se postepeno mijenjala globalna sliku svijeta, “smanjivalo” rastojanje i “skraćivalo” vrijeme. Nastupilo je vrijeme velikih promjena, koje se brzo, ne-predvidivo i neizbježno umnožavaju (Brown 1993, s. 3) i nastavljaju da diktiraju realizaciju naše budućnosti.

Po mnogim manifestacijama i pokazateljima, kvalitativno, kvantitativno, tehnološki i sl., savremene promjene su bitno drugačije od mnogih do sada viđenih u svijetu. Drucker smatra da su one *radikalnije* čak i od promjena koje su nagovijestile početak Druge industrijske revolucije sredinom XIX vijeka, ili od strukturnih promjena koje su izazvale Veliku depresiju 1929-1933. godine i Drugi svjetski rat (1999, pp. IXX-X). U tom smislu, vjeruje se da čovječanstvo već danas raspolaže tehnologijama u oblasti komunikacija i transporta koje su neophodne za formiranje globalne svjetske ekonomije. Tome su prethodile mnoge značajne promjene koje su se u svijetu dogodile poslije II svjetskog rata, od kojih se po svom presudnom značaju za globalizaciju izdvajaju sledeće:

- Izuzetan razvoj nauke, tehnike i tehnologije, koji je omogućio tzv. „treću tehnološku (informacionu) revoluciju“;

- Kraj hladnog rata, kinesko otvaranje, raspad socijalizma u globalnim razmjerama i stvaranje tri velike svjetske integracije (Sjevernoamerička, Evropska i Istočnoazijska unija), uz gubitak ranije bipolarne ravnoteže između velikih sila;

- Jačanje učešća i značaja međunarodnih organizacija i transnacionalnih korporacija u međunarodnim ekonomskim odnosima;
- Liberalizacija međunarodne razmjene (uklanjanje protekcionističkih barijera 50-ih i 60-ih godina između razvijenih zemalja), rastuća specijalizacija, kooperacija i posledični snažan rast međunarodne trgovine;
- Tri snažna šoka na tržištu robe i naftnih derivata 70-ih godina, koji su pokrenuli veliki talas finansijskih integracija; i
- Veliki rast direktnih stranih investicija.

Navedene promjene su u poslednjoj deceniji XX vijeka prouzrokovale *drugačiji odnos snaga* u svijetu (vojni, politički, ekonomski, ekološki, tehnološki i dr.), koji se realizovao preko dva dominantna *globalna procesa*, i to: a) prelaza razvijenih industrijskih zemalja u tzv. postindustrijsko društvo, i b) prelaza bivših socijalističkih zemalja i socijalističke Kine u razne oblike mješovitih društava i privreda. Zajednički imenilac ovih procesa je sve veća *povezanost* i *zavisnost* raznih regiona, država, naroda, privreda, kultura i civilizacija, odnosno sve ono što se danas popularno naziva *globalizacija* društveno-ekonomskih procesa. Nacionalni i regionalni instituti koordinacije u praksi su se pokazali manje efikasni u odnosu na nadnacionalne institute, organizacije, transnacionalne korporacije i transnacionalne banke.

Ključne promjene u savremenom svijetu prethodile su, dakle, procesu globalizacije, koji zbližava (i razdvaja) narode, države i kontinente, savlađuje (i stvara) razlike, vrijeme i prostor. Globalne promjene po svom sadržaju i dinamici značajno nadmašuju promjene koje se dešavaju na lokalnom nacionalno-državnom nivou.

2. Globalizacija je historijski, realan, protivrječan, neravnomjeran, nezaustavljiv i nepovratan proces, koji transformacijom i dinamizacijom svojih konkretnih oblika, mehanizama i metoda ispoljavanja bitno mijenja međunarodne ekonomske i druge odnose u smjeru njihovog sve većeg *povezivanja*. Ona predstavlja „proces objedinjavanja ljudskih napora i aktivnosti u smeru ubrzane integracije čovečanstva na planetarnom nivou, podstaknuta nezapamćenim kretanjem ljudi, tehnologija, kapitala, ideja i kulturnih vrednosti među državama i narodima, ali na način da ni države ni narodi ne kontrolišu ovaj proces u željenoj meri“ (D. Miletić 2001, s. 91).

Za našu analizu je bitan redukovani termin *ekonomska globalizacija*, koja predstavlja mijenjanje ponašanja ekonomskih subjekata uzrokovano sljedećim faktorima:

- Opadanjem značaja geografskih udaljenosti, internacionalizacijom i denacionalizacijom proizvodnje;
- Relativizacijom nacionalnog suvereniteta i legaliteta;
- Krajem hladnog rata i relativizacijom političkih razlika;
- Velikom brzinom tehničkog progresa, koji je omogućio infrastrukturno povezivanje kapitala, robe, usluga, radne snage i informacija na velikim distancama (Vratuša-Žunjić 2001, ss. 41-2);
- Dominacijom kapitalnih nad trgovačkim tokovima, a posebno nad rastom proizvodnje mjeren domaćim GDP³ (Vidas-Bubanja 2000, s. 178);
- Tehničko-tehnološkom standardizacijom proizvodnje;

³ Drštveni bruto proizvod

- Homogenizacijom u oblasti zakonske, institucionalne i privredno-sistemske infrastrukture (Radovanović 2001, s. 205); itd.

Globalizacija svojim konstruktivnim i destruktivnim dometima pred plurastičkim čovječanstvom otvara nove perspektive i izazove, ali takođe izaziva nove probleme i dileme. Zahuktali *dometi* globalizacije predstavljaju *izazov* za sve nacionalne države, ekonomije i politike u pogledu ograničenja suvereniteta, kulturnog i nacionalnog identiteta, mogućnosti očuvanja samobitnosti i specifičnosti, načina i stepena uključivanja u globalne tokove i sl.

Iako sve ili skoro sve što je povezano s globalizacijom počiva, počinje i završava se, kako nam se čini, na tržištu kao ekonomskom institutu (regulatoru), i konkurenciji kao njegovoj osnovnoj poluzi, paradoks je da u samom procesu globalizacije nema neke velike *spontanosti*. Ništa se tu ne događa samo po sebi i slučajno, već u skladu s djelovanjem konkretnih subjekata i njihovih planiranih odluka. Globalizacija je strogo programirana i usmjeravana od strane najrazvijenijih država, najvećih transnacionalnih korporacija i moćnih svjetskih finansijskih centara, u cilju obezbjeđenja poslovnog kontinuiteta, širenja i izvlačenja što većih profita. To produkuje nesagledive koristi jednima i štete drugim subjektima.

Globalizaciji se bezuspješno suprotstavljaju mnogi nacionalni i religiozni fundamentalizmi, ekstremizmi, ksenofobije i pokreti. Alternativa uvijek postoji, ali je globalizacija za sada uspješno redukuje i eliminiše.

3. Početkom 1968. godine Z. Brzezinski je u časopisu "Encounter" označio "sistem globalnog planiranja i dugoročne preraspodjele svjetskih resursa" kao strateški cilj SAD, a dvije godine kasnije isti autor je u radu "Između dvije epohe" predložio formiranje specifične vlasti *nandnacionalne elite* kao novi orijentir razvoja (1970, pp. 252-308). Poslije petnaest godina (1983. godine) T. Levitt u "Harvard Business Review" pominje globalizaciju kao pojavu *fuzije tržišta* određenih roba i usluga koje proizvode najveće transnacionalne korporacije. Predstavnik Harvardske biznis škole K. Ohmae u knjizi "Svijet bez granica"⁴ (1990) tumači globalizaciju tako što ističe tzv. *trijadu* (tri svjetska centra moći: Evropsku zajednicu, SAD i Japan), koja dominantno determiniše globalnu ekonomiju, besmislenost ekonomskog nacionalizma država i dominantnu ulogu "*globalnih firmi*".

Globalizacija potiče od engleske riječi „*globe*“ - Zemljina kugla. Ovaj termin je u poslednjoj deceniji 20. vijeka počeo sve više da se pominje u političkoj literaturi, a kasnije i u raznim drugim naučnim disciplinama, u kojima se upotrebljava i tumači na razne načine. U cilju definisanja pojma globalizacije, njenog karaktera, suštine, oblika ispoljavanja i posljedica organizovani su mnogi naučni skupovi i debate širom svijeta⁵, a posvećen joj je veliki broj naučnih članaka i monografija, čiji su autori kompetentni svjetski naučnici.

Pa ipak, termin globalizacija *nema usaglašenu definiciju*, vjerovatno zbog

⁴ Pod sličnim nazivom o "svijetu bez granica" je pisao Lester Brown (1972).

⁵ Npr: "La mondialisation en debat: les logiques, les reseaux et les stats, les acteurs, les enjeux", Sciences humaines N° 17, hors serie, juin-juillet 1997.

a) svoje interdisciplinarnosti, mnogoobraznosti i dualnosti (radi se o istovremenim i paralelnim procesima: stvaranju zajedničkih unija, slabljenju državne uloge i nacionalnog suvereniteta, internacionalizaciji ekonomskih odnosa, širenju transnacionalnog nedržavnog povezivanja, razvoju jedinstvenog sistema svjetskih veza, intenzifikaciji, liberalizaciji i institucionalizaciji svjetske trgovine, itd.), i

b) različitih tumačenja (jedni imaju negativan i fatalistički, a drugi pozitivan i afirmativan odnos prema njoj). Postoje neslaganja da li se radi o novoj pojavi, ili o novoj fazi internacionalizacije kapitala koja je davno počela, da li je i u kojoj mjeri fenomen globalizacije povezan s „naftnim šokovima“, raspadom socijalizma, regionalnim finansijskim krizama i sl.

Većina autora se slaže da je globalizacija *bitna karakteristika* savremene svjetske privrede. Njoj se prilagođavaju sva četiri Druckerova tipa ekonomije: nacije, regiona, transnacionalnih korporacija, novca, kredita i investicija (Drašковиć 2001, ss. 66). Ona je institucionalizovana preko raznih međunarodnih ekonomskih (IMF, WTO, World Bank, UNESCO, FAO i dr.) i drugih organizacija, a može se posmatrati kao:

- *Prelaz* u novu razvojnu epohu s kvalitetno novim performansama, koje se zasnivaju na fascinantnom tehnološkom uzletu u poslednjoj četvrtini XX vijeka na polju automatike, informatike, telekomunikacija, biotehnologije, genetičkog inženjeringa, aerokosmičke tehnologije i sl.;

- *Tendencija* ekonomsko-političkog preuređenja svijeta i unifikacije međunarodnih tokova roba, usluga i resursa, tržišta, proizvodnje, tehnologije, komunikacija,

finansija i sl., koja se manifestuje u međunarodnom povezivanju i relativiziranju državnih granica, širenju korporacija i krupnih kapitala izvan nacionalnih granica i formiranju novih međunarodnih organizacija (WTO); i

- *Proces* višeznačnih i heterogenih, ali (ipak) ograničenih, a ne totalnih tokova, strategija i efekata (Rakita 2001, s. 80).

Izbjegavajući precizno određenje, mnogi autori ističu da je globalizacija *realan istorijski proces*, koji se razvijao tokom vjekova, a poslednjih decenija se znatno ubrzao. Taj proces karakteriše *univerzalizacija, homogenizacija i unifikacija* svijeta po nekim značajnim principima, odrednicama i normama ponašanja, kao i afirmacija rastuće uzajamne povezanosti i uslovljenosti između pojedinih zemalja, regiona i kupnih firmi. On se razvija uporedo s *liberalizacijom i denacionalizacijom* robnih i finansijskih tokova na svjetskom tržištu, pojavom novih oblika *spajanja* raznih firmi i kupovine drugih firmi (koji predstavljaju načine opstanka i jačanja međunarodne konkurentske sposobnosti) i *globalnim bumom* informatičkog, komunikacionog i transportnog monitoringa.

Profesor sociologije na Kalfornija Univerzitetu M. Kastels definiše globalizaciju kao »*novu kapitalističku ekonomiju*« u čijoj su osnovi informacije, znanje, informacione tehnologije, mrežna struktura menadžmenta, proizvodnje i raspodjele, globalno tržište i konkurencija. Ali, ona se ne proteže na sve zemlje, već zaobilazi područja koja za nju ne predstavljaju vrijednost⁶.

Nijesu rijetki autori koji imaju krajnje negativan i pesimistički stav prema globalizaciji. Tako npr. Neklessa smatra da ona predstavlja forsiranu i dramatičnu reali-

⁶ Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošenija No3/2000, s. 91

zaciju neoliberalog projekta svjetskog ekonomskog poretka, odnosno konstrukciju »*globalnog sela*« koja je zamijenila nacizam i komunizam i pojavljuje se kao treća »*svjetska religija*« ovog vijeka (1999, s. 32). Wertheim poistovjećuje globalizaciju s "*međunarodnim valutnim fundamentalizmom*" (1997, p. 22), Amin s "ideološkim diskursom kojim se legitimiše strategija imperijalističkog kapitala" (1997, p. 34), a Ramonet sa "geopolitikom haosa i carstvom liberalizma" (1997, pp. 37).

Teško je, a vjerovatno i nemoguće, u potpunosti definisati globalizaciju, jer obuhvata sve oblasti života, povezana je s regulisanjem glavnih međunarodnih procesa i tokova, a u literaturi se tumači krajnje protivurječno. Zato ćemo u nastavku pokušati da ovaj fenomen sagledamo najprije preko njenih osnovnih karakteristika i refleksija, a kasnije preko najznačajnijih aspekata kao što su finansijska globalizacija, uticaj transnacionalnih korporacija, širenje ekonomskog jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, pokušaj stvaranja "globalnog poretka" i uticaj na postsocijalističku tranziciju.

4. Osnovne karakteristike globalizacije su:

- Razvoj po zakonima i logici krupnog kapitala. Prirodno svojstvo kapitala je težnja da se oplođuje, a za to su mu potrebna nova tržišta. Danas skoro u svim oblastima i na svim globalnim tržištima dominira krupni kapital, preko kojeg razvijene zemlje ostvaruju privilegije, liderstvo, dobit, kontrolu, uticaj i moć. Nauka, informacije i znanje uopšte postali su osnovna snaga i propul-

26 *Predgovor*

zivni faktor razvoja, a takođe se nalaze u rukama krupnog kapitala;

- Brojnost oblika ispoljavanja: finansijska globalizacija, globalizacija tržišta, formiranje i uticaj globalnih firmi i banaka, denacionalizacija i regionalizacija ekonomije, intenzifikacija, liberalizacija i standardizacija proizvodnje, intitucionalizacija svjetske trgovine i međunarodnih ekonomskih odnosa, megatrendovi, globalni sistemi komunikacija i masovnih medija, itd.;

- Cikličnost i postepenost razvojnog procesa, koji se odigrava u dugoj istorijskoj perspektivi;

- Dualnost procesa, koja se ogleda u integraciji država i širenju transnacionalnih korporacija, što sve skupa vodi smanjivanju nacionalnog suvereniteta;

- Sveobuhvatnost procesa (pravac djelovanja je svestran, teži svestranosti i univerzalnosti);

- Heterogenost i diferenciranost procesa (jačina i karakter djelovanja su različiti prema raznim objektima: granama, područjima djelatnosti, zemljama i sl. Npr. uticaj je posebno snažan prema kriznim područjima, koja su najosjetljivija);

- Nesavršenost procesa (ekonomska, vojna i politička hegemonija, ucjene, nasilje i prinuda su osnovne neekonomske poluge koje pomažu da se sprovedu ekonomski pritisci, nejednaka razmjena, zavisnost i dominacija);

- Protivurječnost procesa, koja će biti posebno analizirana;

- Diktiranost (nametnutost) procesa, i u tom smislu određeni stepen njegove predodređenosti;

- Institucionalizovanost procesa (koncentracija proizvodnje i centralizacija kapitala su izgradili moćne i institucionalizovane svjetske monopolske strukture koje

dominiraju i onemogućavaju slobodnu konkurenciju i liberalan pristup globalom tržištu, koje se dijeli na bazi međusobnih sporazuma⁷);

- Dominacija tržišne, transnacionalne i nadnacionalne nad državnom regulacijom; itd.

Čini nam se da je moguće uočiti jednu sličnost, više simboličko-metaforičnu nego suštinsku, između denacionalnog načela globalizacije i Marksove parole iz „Komunističkog manifesta“ da „radnici nemaju domovinu“. Globalizacija takođe *nema domovinu*.

5. Globalizacija se ne sprovodi samo intenzifikacijom, institucionalizacijom i unifikacijom finansijskih, investicionih i trgovinskih procesa, nego i promjenom samih *subjekata* koji učestvuju na globalnim tržištima. Učesnici globalnih transakcija postaju sve krupniji i moćniji zahvaljujući centralizaciji kapitala i diversifikaciji proizvodnje i prometa. Oni stalno mijenjaju, usavršavaju i prilagođavaju svoju organizacionu i upravljačku strukturu (tehnološku, transportnu, finansijsku, informacionu, telekomunikacionu i dr.) u skladu s denacionalizacijom i širenjem biznisa na teritorije mnogih zemalja.

Na svjetskoj sceni se pojavljuju novi subjekti međunarodne ekonomske saradnje, koji pretenduju (a često i ostvaruju) ne samo na ravnopravnost, nego na dominantnu ulogu u odnosu na države kao tradicionalne subjekte međunarodnih odnosa. Tu spadaju:

⁷ Svijetom dominira 400 transnacionalnih korporacija, koje raspolažu sa oko 80% svjetskog kapitala.

- Međunarodne organizacije (Međunarodni monetarni fond, Svjetka banka, FAO, Međunarodna organizacija rada, UNESCO, Svjetska trgovinska organizacija, OECD, tzv. “Velika sedmorka”, itd.);

- 60-tak regionalnih organizacija, među kojima se po svojoj moći izdvajaju EU, NAFTA, APEC, ASEAN, MERCOSUR. Oprečna su mišljenja po pitanju njihove uloge u globalizaciji: jedni smatraju da su oni prelazna faza i gradivni elemenat globalizacije, a drugi ih optužuju da kočice dalje integracione procese;

- Oko 63.000 transnacionalnih korporacija i transnacionalnih banaka sa 690.000 filijala lociranih širom svijeta (Vidas-Bubanja 2001, s. 8), o kojima će biti više riječi u kasnijem izlaganju;

- Svjetski finansijski centri, koji posjeduju najhomogeniji i najmobilniji elemenat procesa reprodukcije novca i kapitala, kojim manipulišu zahvaljujući koncentraciji ogromne ekonomske moći u sopstvenim rukama. Ovi centri obuhvataju ne samo krupne međunarodne banke i finansijske institucije, nego i valutne, fondovske i druge berze koje djeluju po unificiranim pravilima;

- Institucionalni investitori (penzioni, osiguravajući i investicioni fondovi);

- Nevladine organizacije (razni pokreti kao što su “zeleni”, “otvoreno društvo” i sl.); i

- Veliki gradovi: Meksiko Siti (25,6 miliona stanovnika), Sao Paulo (22,1), Tokio (19), Šangaj (17) Njujork (17), Kalkuta (16), Bombaj (16), Peking (14), Džakarta (14), Buenos Ajres (13), Pariz (13), Rio de Žaneiro (13), Delhi (13), Lagos (13), Seul (13), Tianjin (13), Karači (12), Kairo (12), Metro Manila (12), Bangkok (11), Moskva (10), Istanbul (10), itd..

Na zadovoljstvo najmoćnijih učesnika svjetske trgovine (i nezadovoljstvo svih ostalih) formirana je Svjetska trgovinska organizacija (WTO) kao pravno obavezujuća nadnacionalna institucija, čime je zaokružen međunarodni institucionalni trougao (IMF, World Bank i WTO), koji određuje pravila ekonomskog ponašanja u sferi međunarodne trgovine i finansija (Popović 2000, s. 122).

Paralelno s navedenim subjektima postoje i razvijaju se religiozne, mafijaške, terorističke, dijasporne, megapolisne i druge interesne mreže, koje na svoj način doprinose jačanju procesa globalizacije. Kao ekstremno negativni primjer možemo navesti narko biznis, koji ne poznaje granice kad je u pitanju povezivanje proizvodnje, distribucije i prodaje narkotika širom svijeta, a povezan je s mnogim lokalnim vojnim konfliktima, ali i globalnim procesima. Droge su idealan proizvod globalnog tržišta, jer sve što je s njima povezano istovremeno ima karakteristiku i lokalnog i globalnog.

Na kraju, izdvajamo jedno originalno mišljenje Z. Vidakovića: „Postoje vidljivi i nevidljivi subjekti globalizacije. Nevidljivi, i to glavni subjekt globalizacije- jest kapital kao svjetski proces“ (2001, s. 103). Isti autor se, inače, pridružuje mnogima koji vjeruju da je četiri petine svjetskog stanovništva- objekat i uvoznik globalizacije.

6. Svijetom vadaju suštinski isti ili veoma slični ekonomski zakoni kao i u običnoj ekonomskoj stvarnosti, u kojoj altruizam rijetko proviri ispod svakodnevnih debelih naslaga *interesa*. Zbog njih su tokom historije vođeni mnogi ratovi i kolonijalna osvajanja koja su mijenjala

kartu svijeta. Ni danas nije moguće tražiti uzroke i motive globalizacije i stvaranja "globalnog poretka" izvan sfere interesa. I danas svjetski moćnici za ostvarenje svojih svakojakih interesa koriste ograničene vojne ratove, partnerstva za mir, ekonomske ratove, neokolonijalizam kao oblik ekonomske zavisnosti, globalizaciju, internacionalizaciju proizvodnje i tržišta, itd.

Ako pođemo od konstatacije Hirschmana da su za aktivnosti koje pokreću interesi bitne dvije osobine: *ego-centričnost* i *racionalni proračun*, postaju nam mnogo jasniji uzroci globalističkog scenarija, u kojem navedene osobine gotovo idealno dolaze do izražaja. Označavanjem interesa kao osnovnog *uzroka* i *motiva* globalizacije svjesno se pribjegava eufemizmu, jer pravi uzroci daleko nadmašuju izabrani termin, koji se u opštem smislu shvata kao poriv za metodičnim sticanjem i gomilanjem (privatnog i materijalnog) bogatstva (1997, ss. 334-7). U slučaju globalizacije interesi su daleko širi, suptilniji i kompleksniji, tako da se može govoriti o konglomeratu različitih (ponekad čak i isključivih) interesa: privatnih (korporacijskih), državnih, strateških, nacionalnih, nadnacionalnih, kulturnih, civilizacijskih, razvojnih, tehnoloških, ekoloških i drugih.

Visokom tempu rasta tehnološkog progresa presudno je doprinio razvoj instituta privatne svojine, koja predstavlja osnovu ekonomske samostalnosti, individualne inicijative, motivisanosti za ekonomsku efikasnost, potpune odgovornosti i zainteresovanosti za ostvarene rezultate. Na tim osnovama se zasniva razvoj preduzetništva i visoke korporativne kulture i organizacije. Zajednički imenilac svih navedenih fenomena je *interesni princip*, koji predstavlja *pokretački motiv* svega postojećeg, a posebno kompleksnog procesa globalizacije, koji «trajno

menja raspored ekonomske i političke moći u svetu u korist najefikasnijih društava i privreda» (Bajec i Joksimović 1998, s. 534).

Na ubrzavanje globalizacije presudno utiču interesi krupnog kapitala za oplođavanje u internacionalnom procesu (Gulan 2001, s. 14). *Diferencia specifica* globalizacije je formiranje nadnacionalnih interesa povezanog krupnog kapitala sa raznim međunarodnim organizacijama (ekonomskim, institucionalnim, vojnim, vjerskim, masonskim, partijskim, mafijaškim i sl.). Mnogi autori smatraju da to vodi u novu ekonomsku dogmu, determinizam i redukcionizam, ovog puta na globalnom nivou.

Interesni, profitni motivi globalizacije su brojni, a u najvažnije spadaju: pristup novim tržištima, smanjenje raznih vrsta troškova, rast prodaje, pristup (jeftinim, rijetkim, kvalitetnim i sl.) resursima stranih zemalja, ostvarenje konkurentskih prednosti, manji porezi ili njihova evazija, niži ekološki standardi, jeftina radna snaga, kao i sve ono što se podvodi pod prednostima vlasništva, lokacije i internalizacije (Pokrajčić 2001, s. 100, 106).

7. Henri Lefebvre je dokazivao da je *vladanje prostorom* osnovni izvor društvene moći (prema: Harvey 1994, s. 72). Landes je u monografiji "Preobražaj vremena: satovi i stvaranje modernog svijeta" prednju konstataciju dopunio *vlašću nad novcem i vremenom* (1983, p. 12). Ideja o kombinaciji a) preciznih instrumenata koji mjere vrijeme (ili ga premošćavaju i štede, kao npr. saobraćajna sredstva, internet i sl.), b) preciznih geografskih mapa, i c) mobilnog kapitala, na najbolji način

objašnjava njihovu međusobnu funkcionalnu povezanost, zavisnost i uslovljenost, toliko potrebnu za ostvarivanje ekonomske i društvene *moći*, najprije u lokalnim, nacionalnim, a danas i u globalnim granicama. Mnoge tehničko-tehnološke i organizacione inovacije i modernizacije bile su funkcionalno podređene smanjivanju vremenskih i prostornih ograničenja, a najviše su koristile upravo onima kojima kapital nije bio limitirajući faktor.

U periodu 1500-1840. najveća prosječna brzina jedrenjaka i konjskih zaprega bila je 10 milja na sat. U periodu 1850-1930. parna lokomotiva je imala prosječnu brzinu od 65 milja na sat, a parabrod 36 milja na sat. Od 1950. avion s elisom dostiže brzinu 400 milja na sat, a putnički mlaznjak 700 milja na sat (Harvey 1994, s. 76). Poznato je da se već odavno ostvaruju nadzvučne brzine. Prostor se danas svodi na tzv. "*globalno selo*" zahvaljujući brzim transportnim sredstvima, telekomunikacijama, internetu i sl.

Ekonomijom vremena, prostora i novca u praksi se ostvaruje moć, kojom se najbolje štite, specificiraju i realizuju interesi. Postojanje uzročno-posljedične relacije *ekonomija-moć-ekonomija* je ciljna funkcija interesa, a sve ostalo su sredstva za ostvarenje cilja. Dominacija novčanim, vremenskim i prostornim dimenzijama u globalnim okvirima je osnovni cilj transnacionalnih korporacija, jer je to vjerovatno najbolji način da se (pored ostalih pomenutih elemenata) ostvaruju *konkurentne prednosti* na globalnom tržištu, a preko njih profit kao osnovni pokretački motiv. Pri tome je jasno da dominacija nad novčanom i vremenskom komponentom odlučujuće utiče na mogućnost konstrukcije i/ili rekonstrukcije moći preko promjene prostornih oblika, koji sadrže resursne, tržišne i druge izazove. Na taj način, transnacionalni ka-

pital superaktivnom, strateški planiranom i funkcionalnom koordinacijom vremena, prostora i svojih sopstvenih razvojnih potencijala nastavlja oplodnju i dominaciju u globalnim relacijama, koja teži da se pretvori u *svemoć* finansijskih transnacionalnih oligarhija (Elaković 2001, s. 175).

Racionalizovanjem i koordinacijom vremena i prostora putem korišćenja najsavremenijih informacionih, transportnih i telekomunikacionih tehnologija, krupni kapital po ekonomskoj moći uspješno konkuriše državama (kao ekonomskim subjektima) na lokalnom i međunarodnom nivou, jer se sve više svojom globalnom razvojnom filozofijom udaljava od nacionalnih koordinata i odgovarajućeg načina razmišljanja.

U svom referatu na međunarodnom naučnom skupu „*Postindustrijski svijet: centar, periferija, Rusija*“ Profesor A. Buzgalin je iznio mišljenje da je savremeni korporativni kapital doveo do savršenstva sistem odnosa direktnog *nasilja* kao sredstva podčinjavanja svijeta svojoj vlasti. Taj kapital, smatra on, faktički kontroliše politički život savremenih razvijenih zemalja i proces reprodukcije inteligencije, standardima masovne kulture i medija potčinjava ostalo stanovništvo, a establišment „velike sedmorke“ kontroliše svjetsku politiku. Djelujući u svakoj državi, realizatori globalizacije neutrališu njihove ključne funkcije i aktivnu ulogu u suštinskim pitanjima koja zadiru u oblast djelovanja i interese transnacionalnih korporacija i transnacionalnog kapitala. Na taj način se čuva ne samo mobilnost svjetskog kapitala, koji *konzerviše disproporcije* između regiona i država, socijalnih i nacionalnih grupa, nego i globalna suprotnost između rada i kapitala. Kapital se "oplođuje" u internacionalnom radnom procesu, preko kojeg pokorava izvore sirovina,

jeftinu radnu snagu, uticajne sfere i privrednu teritoriju uopšte. To je praćeno stvaranjem velikih sistema međunarodne političke⁸ i vojne kontrole, ideološke dominacije i indoktrinacije, neokolonijalizma, organizovane subverzije, korumpiranja lokalnih političara, primjene vojne sile i sl., a sve to vodi proširivanju uticaja organizovanog i institucionalizovanog krupnog kapitala i stvaranju novih imperija koje će, vjerovatno, kao i sve dosadašnje, doći u sukob sa ostatkom svijeta i sa samim sobom, što može dovesti do teških, danas nesagledivih konsekvenci.

8. I pored mnogih negativnih trendova koji prate opšti proces globalizacije, postoje *globalni problemi* koji ozbiljno prijete čovječanstvu, a bilo koja pojedinačna država ili narod ih ne mogu riješiti autonomno i izolovano. Pojedini autori smatraju da potencijalno, i pored svih nedostataka, pri pravilnom usmjeravanju, globalizacija može omogućiti povećanje efikasnosti proizvodnje, smanjenje ekoloških posljedica ekonomskog rasta i ravnomjerniju raspodjelu resursa između bogatih i siromašnih (Abalkin 2000, s. 37). Globalni problemi pojačavaju globalnu ekonomsku krizu. Stalno rastu deficiti raznih prirodnih resursa, energenata, hrane, čiste vode i vazduha. Povećavaju se nuklearna, hemijska biološka i druga sredstva za masovno uništavanje, a sve više se zagađuje prirodno okruženje ljudi, smanjuju se šume, šire se ozonske rupe, pustinje, pogoršava se klima, temperatura prijeteći raste, kao i radijacija itd. Zato je upravljanje globalnim

⁸ “Kombinacija političke i ekonomske moći u istim rukama je siguran recept za tiraniju” (Friedman 1996, s. 21)

procesima povezano s problemima resursa, ekologije, politike, demografije, razvoja, zdrave ishrane, liječenja teških bolesti, smanjenja trke u naoružavanju, itd. Ono zahtijeva kvalitetno novi nivo i oblike međusobne saradnje država i regiona, odnosno stvaranje jedinstvenih političkih, ekonomskih, informacionih i drugih poligona zajedničkih usaglašenih dejstava, koji predstavljaju osnovu za formiranje nadnacionalnih instituta kojima države delegiraju neka svoja ovlašćenja iz domena odlučivanja i kontrole izvršenja odluka.

Globalni problemi po prirodi stvari zahtijevaju *globalno rješavanje*, koje se još uvijek čak i ne nazire. Ti problemi se moraju rješavati solidarno, zajedničkim naporima, partnerski, kompromisno, balansiranjem pojedinačnih i opštih interesa (Gorbačov 2000, s. 22). Oni bude poljuljani optimizam i nadu da mogu postati balansirajući teg opšteg procesa globalizacije, koji je, ipak, monopolski kontrolisan i usmjeravan, jer je monopolsko ponašanje postalo *norma* (Bogetić 1998, s.19).

U najznačajnije savremene globalne ekonomske probleme ubrajaju se:

- Sve veće zagađivanje čovjekove okoline (i s tim u vezi potreba izdvajanja značajnih troškova za ekološku zaštitu);
- Smanjivanje energetske-sirovinskih rezervi (i s tim u vezi potreba otkrivanja alternativnih izvora energije);
- Problemi gladi, nedovoljne ishranjenosti i siromaštva u mnogim zemljama i regionima;
- Borba s mnogim zaraznim i drugim za sada neizlječivim bolestima (i s tim u vezi ogromna novčana izdvajanja za otkrivanje njihovih uzroka i odgovarajućih lijekova);

- Masovna nezaposlenost;
- Diskriminacija ljudskih sloboda i prava, koja se razmatra ne samo kao politički, nego i kao ekonomski problem;
- Nekontrolisana trka u naoružavanju;
- Neokolonijalizam;
- Velika spoljna zaduženost, koja je 1997. godine iznosila oko 7 triliona USA\$ (Fedjagina 1998, s.3, 230);
- Drastične razlike u ekonomskoj razvijenosti;
- Brz i nekontrolisan porast stanovništva, posebno u velikim gradovima;
- Enormne emigracije (procjenjuje se da u svijetu ima 135-140 miliona legalno registrovanih emigranata);
- Ekonomske krize, inflacija i hiperinflacija u mnogim zemljama; itd. (Drašković 1999, ss. 328-9)

Prije nekoliko decenija, kada je Rimski klub objavio svoj poznati referat “Granice rasta”, uglavnom su apostrofirani problemi nedostatka energetske i sirovin-
skih resursa na Zemlji, koji ugrožavaju ekonomski rast. Krajem 80-ih godina prošlog vijeka pojavila se koncepcija “*samoodrživog razvoja*”, koja se često u literaturi pogrešno prevodi i naziva “*stabilni razvoj*”. Prvi put je formulisana u referatu Svjetske komisije za pitanja okruženja i razvoja pod nazivom “*Naša opšta budućnost*” (1987, p. 8), a kasnije je razrađena na Konferenciji OUN po istim pitanjima u Rio de Žaneiru 1992. godine. Navedena koncepcija je propagirala ideju ekonomskog rasta uz očuvanje prirodne sredine, što u praksi uglavnom nikada nije realizovano.

Od 90-ih godina prošlog vijeka do danas čovječanstvo se upoznao s realnim opasnostima ekološke katastrofe koja prijete opstanku ljudske civilizacije. Biosfera

i klima su značajno uništene, mnoge biljne i životinjske vrste su izumrle ili izumiru. Broj stanovnika na Zemljinoj kugli će se, prema prognozama OUN, povećati na 10 milijardi do 2050. godine, što je skoro dvostruko više u odnosu na današnje stanje. Ako se to zaista ostvari, što je vrlo vjerovatno, pri nultom rastu potrošnje po glavi stanovnika *ekološka intenzivnost potrošnje* (tehnogeni pritisak na prirodnu sredinu) bi trebalo da se smanji za četiri puta. Međutim, ako potrošnja po glavi stanovnika bude rasla postojećim tempom, tj. po stopi od 2-3% godišnje, ona će se povećati za četiri puta, što znači da bi ekološku intenzivnost potrošnje trebalo smanjiti za 16 puta⁹. Kao “spasonosne” predlažu se resursno štedljive tehnologije, bez prljavih otpada, pojačana kontrola prirodne sredine od strane međunarodnih organizacija, upotreba ekoloških filtera, razna ograničenja, ekoloških standarda i sl. Ali, postavlja se suštinsko pitanje: kako usaglasiti istovremeno rješavanje ekoloških i socijalnih problema, imajući u vidu da rješavanje jednih objektivno zanemaruje druge. Uostalom, najviše zagađuju oni koji najviše troše, a to su razvijene zemlje. Prema podacima Međuvladine agencije za pitanja klime 74% otpadne ugljenične kiseline u atmosferu izbace razvijene, a 26% nerazvijene zemlje. Preračunato po glavi stanovnika, to iznosi 10 puta više¹⁰. Tragična je činjenica što je ogromna većina stanovništva *globalno distancirana* od učešća u rješavanju životno važnih ekoloških problema. Ispada da se o ekologiji najviše brinu oni koji imaju komercijalne interese. Kakvog li paradoksa! I to je, naravno, dio globalizacije...

⁹ Global Ecology 1993, p. 93

¹⁰ Ibid, p. 81

Fenomen *deindustrijalizacije*, koji prati postindustrijske trendove, nanio je teške udarce tradicionalnim sektorima privrede i u razvijenim zemljama, izazivajući zatvaranje mnogih preduzeća i snažan rast nezaposlenosti. Kao dodatni destabilizirajući faktori pojavili su se novi oblici zaposlenosti (individualizacija uslova najma, vremenski ugovori i sl.) i globalizacija tržišta radne snage, koja je dovela do priliva jeftine radne snage iz inostranstva. *Masovne migracije* stanovništva su poprimile globalni karakter. Prema podacima OUN u 1995. godini je izvan granica matičnih zemalja živjelo preko 125 miliona ljudi, od čega je broj ilegalnih imigranata bio oko 30 miliona¹¹. To je dovelo do dodatnih problema i usložnjavanja međuetničkih sukoba.

Iako međunarodnu ekonomiju karakterišu brojni problemi, nestabilnosti, razlike i protivurječnosti, čovječanstvo je ipak jedinstveno po pitanjima opšte ekonomske i *civilizacijske povezanosti*, i potrebe odgovora na izazove globalizacije i rješavanja zajedničkih globalnih problema. To su samo neka pitanja na koje globalizacija za sada ne uspijeva da pruži odgovor, što ukazuje na njenu imanentnu protivurječnost, o kojoj će biti riječi. Bitka za spas planete trebalo bi da zamijeni današnju trku za dominacijom. Sukobljava se ekologija s ekonomijom, jer ekonomisti sve pojave tumače i analiziraju kroz rast, uštede, troškove, investicije i sl., dok ekolozi sve posmatraju kroz štete koju okruženju nanose ekonomske aktivnosti. Ograničenja se šire i zemlje će se morati dogovarati, a vjerovatno i ujedinjavati oko zajedničkih problema.

¹¹ Foreign Direct Investment, Trade and Migration 1996, p. 5

9. Veliki broj autora smatra da je globalizacija teorijski zasnovana na shvatanjima transnacionalnih tržišnih liberala, globalista i geopolitičkih ekonomista, koji retorički nameću princip *konkurencije* kao dominantan i sveobuhvatan ključ globalizacije («igre nultim zbirom»). Oni ukazuju da realnost prakse krajnje surovo redukuje proklamovani princip, jer se po potrebi lavira između korišćenja neoliberalizma (prema bogatoj manjini) i protekcionizma (prema siromašnoj većini).

Za navedene stavove je reprezentativno upozorenje koje već odavno otvoreno i permanentno zastupa N. Chomsky, koji u monografiji “Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak” (1999), ističe da je globalizacija ustvari *ideologija bogatih* (razvijenih), koja izaziva krize suvereniteta i deregulacije kod nerazvijenih zemalja, ali ne i kod razvijenih zemalja- inicijatora globalizacije! Lucidna analiza neoliberalizma, koju krajnje kritički problematizuje Chomsky, zaslužuje da se ukratko prezentuje u ovom rukopisu, jer je tematski povezana s fenomenom globalizacije. On definiše neoliberalizam kao:

- temeljnu političku paradigmu našeg vremena, koja u globalnim razmjerama služi za dominaciju,
- globalni političko-ekonomski trend,
- 'kapitalizam bez rukavice',
- novu verziju stare borbe nekolicine bogatih protiv većine siromašnih,
- ideologiju i doktrinu slobodnog tržišta koje je 'iznad svega'. (1999, ss. 5-20).

Prednje konstatacije ozbiljno dovode u pitanje kredibilitet *univerzalnosti*¹² pravila i principa koji se pro-

¹² “U multicivilizacijskom svetu, konstruktivan pristup je odustati od

klamuju pod parolom globalizacije, a samim tim, ako su tačne, obezvređuju sve pokušaje stvaranja *globalne razvojne paradigme*. Jer, ako globalizacija teži svjetskoj univerzalizaciji i unifikaciji, to bi trebalo da važi za sve, pod jednakim uslovima, tako da ne bi smjeli u praksi da se događaju, odobravaju i široko afirmišu od strane najrazvijenijih zemalja i najvećih transnacionalnih korporacija nametnuti dualizmi, polarizmi, principi dvojnih aršina, nejednaka razmjena, brojne neravnomjernosti i disproporcije.

Nije Chomsky usamljen u ocjeni neoliberalnog karaktera globalizacije. Mnogi autori smatraju da je neoliberalna paradigmu preuzeta iz radova F. Hayeka, M. Friedmana i kasnijih publikacija OECD, GATT, IMF, World Bank i sl. Čini se da je poseban impuls navedeni model dobio u periodu 70-ih godina, kada su zapadne zemlje uložile pojačane napore u neutralisanju tzv. „novog međunarodnog ekonomskog poretka“, koji su pokušale uspostaviti novooslobođene zemlje u cilju pravednije preraspodjele resursa u korist periferije. Kriza „države blagostanja“ takođe je odigrala značajnu ulogu u forsiranju *neoliberalnog modela* kao „eminentno hegemonijalnog poretka“ (Elaković 2001, s. 171), koji se zasniva na sljedećim karakteristikama:

- Akcentuje se stroga *homogenizacija* mehanizma državnog regulisanja (posebno monetarnih) zemalja koje forsiraju globalizaciju;

- Apsolutizuje se *tržište* kao „*jednakost mogućnosti*“ (Friedman 1996, s. 168), odnosno jedinstveni i sve-moćni regulativni mehanizam formiranja cijena;

univerzalizma, prihvatiti raznovrsnost i težiti sličnostima” (Hantington 1998, s. 355)

- Nacionalna država i privreda se tretiraju kao *odumiruće kategorije* koje treba što prije prevazići. U tom smislu se predlaže *politika otvorene privrede*, koja navodno najviše pogoduje ostvarenju ekonomskog rasta (Sachs i Warner 1996);

- Pojačavaju se mjere *liberalizacije*;

- Forsira se *privatizacija*;

- Propagira se i djelimično sprovodi *deregulacija*, ali se državno regulisanje uglavnom reformiše i fleksibilno prilagođava zahtjevima biznisa;

- Održava se i pomaže *dominacija konkurentne sposobnosti* centara svjetske privrede, jer se smatra da je konkurentnost glavni temelj uspjeha;

- Formiraju se *novi regulativni (institucionalni) mehanizmi* globalne ekonomije;

- Konstatno se *kontroliše i eksploatiše* privreda perifernih zemalja.

- Potcjenjuju se tuđe kulture, istorijske tradicije i nasleđe, a *nameće* se zapadni obrazac života, itd.

Vjera u neoliberalni recept uzdiže se do mita i pretvara u kult koji trasira i širi puteve globalizacione misije: „Sada i u predvidljivoj budućnosti jedinstvena svjetska civilizacija biće vladajuća ekonomska kultura svjetskog tržišta“¹³.

U razmatranju neoliberalnog modela globalizacije potrebno je razlikovati njena teorijska uporišta od realne prakse i politike, jer se oni izuzetno mnogo razlikuju, na čemu i Chomsky insistira (1999, s.19). Prvenstveno zbog *dvojnih standarda* koje primjenjuju razvijene zemlje, koje druge rigorozno uslovljavaju s primjenom radikalnih

¹³ Foreign Affairs, July-Avgust 1996, p. 45

varijanti svojih preporuka, a za sebe ih ne smatraju obavezujućim, nego se koriste „*kadgod zatreba*“: „Doktrina slobodnog tržišta se pojavljuje u dva vida. Prvi je onaj zvanični koji se nameće nezaštićenima. Drugi je onaj koji bismo mogli nazvati ‚stvarno postojećom doktrinom slobodnog tržišta‘ koja glasi: tržišna disciplina je zdrava za tebe, ali nije za mene, osim ako će mi doneti privremenu prednost“ (Ibid., ss. 39-40). Drugim riječima, „za tebe tržišna disciplina važi, a za *mene* ne važi, osim u slučaju da ‚igralište‘ naginje na moju stranu“ (Ibid., s. 77).

Simptomatično je da čak i časopis poslovnih krugova SAD „*Fortune*“ priznaje da „kada američki biznis priča o kapitalizmu, ima u vidu slobodno tržište kod svih, osim kod sebe“ (25.05. 1998, p. 25). Chomsky tvrdi da tržišta gotovo nikad *nijesu konkurentna*, jer ih kontrolišu velike korporacije, tako da svjetski sistem liči na „*korporativni merkantilizam*“ (1999, s. 132).

I pored svih priča o slabljenju ekonomske uloge države, u praksi razvijenih zapadnih zemalja primjećuju se sasvim drugi procesi. Smanjuju se neke državne funkcije u pogledu socijalne zaštite stanovništva, kontrole spoljne trgovine i uticaja na nacionalnu konjunkturu, ali učešće budžeta u GDP ostaje isto ili se povećava, značajno raste uloga države u povećanju konkurentne sposobnosti domaćih preduzetnika na stranom tržištu, razvoju infrastrukture, nauke, sredstava veze, skupljanju informacija, osavremenjavanju i prilagođavanju poreskog sistema i sl. Raste broj ekoloških, sanitarnih, tehničkih i drugih normi i standarda koje država uvodi u okviru svoje strukturne politike. Ograničenja imigracione radne snage su sve veća. Zato se više može govoriti o reformi instituta državnog regulisanja, nego o deregulisanju (Kollontaj 1999, s. 4).

Mnoge svjetske firme svoje postojanje duguju velikim društvenim subvencijama i drugim mjerama vlade, talasi protekcionizma su sve jači, državno miješanje u lokalno tržište sve je ekstremnije, a „najmanje dvadeset kompanija sa liste ‚Fortune 100‘ ne bi preživjelo da ih nijesu spasile njihove vlade tako što su podruštville njihove gubitke“ (Chomsky 1999, s. 45). Dakle, strateška interakcija između transnacionalnih korporacija i vlada je realnost, što znači da mnoge firme koje sebe nazivaju „privatnim“ velikim dijelom zavise od vladine zaštite i subvencija (Davis 1997, p. 12). Državno regulisanje je pod pritiskom imperativa finansiranja trke u naoružanju, rješavanja ekoloških problema, održavanja međunarodne konkurentnosti i reorganizacije organizaciono-upravljačkih poluga privrede i forsiranju stvaralaštva (Drucker 1998, p. 17).

Neoliberalni model globalizacije pretpostavlja *eksternalizaciju* nepovoljnih operacija, sopstvenih troškova, kriza, teškoća i problema. Nezaposlenost se smanjuje na račun emigracije i smanjenja imigracije, nedostatak unutrašnjeg tržišta prodaje kompenzuje se izvozom, istrošenost ili nedostatak sopstvenih resursa kompenzuje se uvozom, nedostatak investicionih rješenja nadoknađuje se izvozom kapitala, itd. (Oxelheim 1996, p. 34).

10. S današnjih pozicija, nakon “istorijske distance” od dvanaest godina, utopistički zvuče riječi tadašnjeg Predsjednika SAD George Busha starijeg, koje je izgovorio pred Generalnom skupštinom Ujedinjenih Nacija 1. oktobra 1990. godine: “Sjedinjene Američke Države imaju viziju novih, partnerskih odnosa među zemljama koje

su prevazišle hladni rat. To je partnerstvo zasnovano na konsultacijama, saradnji i zajedničkom djelovanju, posebno u okviru međunarodnih i regionalnih organizacija. Partnerstvo na osnovu principa i vladavine zakona, u kojem će svi ravnomerno deliti troškove i obaveze. Partnerstvo u cilju širenja demokratije, prosperiteta i mira, kao i smanjenja naoružanja” (prema: Đorđević 2000, s. 110). Ne ulazeći u iskrenost ovih riječi, praksa je u svim domenima ubjedljivo pokazala njihovu iluzornost.

Univerzalno jedinstvo bilo čega uvijek je predstavljalo osnovu za vještački *totalitarizam*, koja se realizovala ovom ili onom vrstom nasilja. Ideal globalizacije u svojoj težnji prema opštem ima nekih dodirnih tačaka s totalitarizmom, koji je po svojoj prirodi i prema historijskim iskustvima prolazan fenomen. Na početku novog milenijuma svježa su sjećanja na prošli vijek, koji je obilovao raznim oblicima *utopizma* i *totalitarizma*, od kojih su dva bila dominantna i tragična: »baurk“ fašizma (s nacističkom ideologijom i primatom rase), i “baurk“ komunizma (s boljševičkom ideologijom i primatom klase). Ako pretpostavimo da su navedeni fenomeni danas u značajnoj mjeri prevaziđeni i/ili marginalizovani, moramo priznati da se nalazimo u stanju iščekivanja, strepnje i bojazni od novih oblika utopizma i totalitarizma koje može da proizvede novi “baurk“ koji kruži svijetom-*savremeni proces globalizacije* (s ideologijom transnacionalnog i geopolitičkog širenja i primatom interesa krupnog kapitala). Navedene strepnje se vjerovatno povećavaju s širenjem globalizacije na ekstremno negativne oblasti globalnog terorizma, narkotika kao globalnog proizvoda, raznih zaraznih i neizlečivih bolesti koje se brzo i metno šire u svijetu i sl. Totalitarizam XX vijeka je produkovao dva svjetska rata i imperijalističke tendencije,

pa se s pravom brinemo i pitamo: da li će globalizacija biti bolja?

Utopizam globalizacije može se analizirati s različitih pozicija, ali su karakteristični sledeći njegovi elementi:

- Ideja globalizacije sadrži dovoljno elemenata utopizma, jer su joj dometi, ipak, ograničeni, nepredvidivi i nesigurni zbog brojnih razloga, a posebno zbog konfliktnosti na bitnim relacijama nacionalno-nadnacionalno, lokalno-globalno, sloboda-nadzor nad slobodom, konkurencija za jedne-protekcionizam za druge, interesi država-interesi transnacionalnih korporacija, univerzalni standardi-dvojni aršini, unifikacija i univerzalizacija-ekonomske, nacionalne, kulturne i druge razlike, itd.;

- Iako se globalizacija zasniva na prevazilaženju državnih granica, nacionalnog suvereniteta i slobodi ekonomskog djelovanja, ta retorika se nalazi u nepomirljivom konfliktu s izraženom i narastajućom ekonomskom nejednakošću. Kao da su ekonomska sloboda i ekonomska nejednakost proporcionalno zavisne, pa je danas slobode i nejednakosti “više nego ikada do sada” (Šećković 2000, s.7).

- Koliko god se priča o “*globalnom poretku*”, on je već na prvi pogled dovoljno utopičan, jer se suštinski zadržava *status quo* u najbitnijim odnosima i parametrima. Naime, taj poredak bi trebao biti stabilniji, pravedniji, humaniji i bolji od postojećeg stanja. Na žalost, promoteri globalizacije zadržavaju stari poredak, jer je on za njih izuzetno povoljan, pošto im omogućava da se bogate na račun drugih, da svoje krize “prevaljuju” na druge, da troše umjesto drugih, da se razvijaju umjesto drugih, itd. Rijetko se pominju globalna etika, globalna ishranjenost,

globalna prava, globalna tolerancija, globalna solidarnost, globalni ujednačeni razvoj, globalna sigurnost i sl. Ako je proces parcijalan, a naziva se globalnim, zar nije riječ o licemjernom utopizmu?

- Politika dvojnih aršina nalazi se u srži globalizacije, koja je “za jedne majka, a za druge maćeha”. Ta politika je jasno očitana na mnogim primjerima u ovom rukopisu, ali ipak, ponovimo kao najočiglednije kontrastne relacije liberalizam-protekcionizam, konkurencija-monopolizam, bogatstvo-siromaštvo, razvoj-nazadovanje... Ali, nije problem utopizma u samoj globalizaciji, nego u ekonomskim i (geo)političkim mehanizmima njenog regulisanja i sprovođenja.

- Globalizacija direktno redukuje i ugrožava nacionalni suverenitet. Koliko god nam sad to izgledalo kao normalni proces, mora se imati u vidu da je taj suverenitet izuzetno važan kod zapadnoevropskih i sjevernoameričkih naroda, jer on za njih predstavlja jedinstveni izvor legitimnosti svake javne vlasti, nezavisno od njenog oblika izražavanja (demokratska ili autoritarna, republikanska ili monarhistička). Takvom legitimnošću ne raspolaže ni jedna međunarodna, a posebno šira globalna struktura, što globalizaciji limitira mogućnost donošenja političkih odluka, tako da je priča o njenoj univerzalnosti, ipak, zabluda. Teško se može vjerovati da globalizacija može nivelisati ekonomske, nacionalne, kulturne, istorijske, religiozne i druge razlike. Uostalom, jednostrana američka vojna intervencija u Avganistanu, mimo NATO saveza, relativizirala je nadnacionalnu globalističku bajku. Vojna i ekonomska supersila SAD stvorila je globalnu nadnacionalnu koaliciju, ali je djelovala samostalno, ne samo da bi odgovorila na terorističke napade, nego da bi pokazala globalne domete sopstvene “imperije”, iza

koje stoji nacionalna država stara 500 godina. Suština je u činjenici da je država odigrala odlučujuću ulogu i pokazala svoju moć, a nadnacionalni institut NATO- sporednu ulogu. Dakle, “o životu i smrti, ratu i miru, još uvijek odlučuju suverene države”¹⁴.

- Mogućnost unifikacije i univerzalizacije svijeta po uzoru na model Zapadne Evrope je takođe utopija, koja, kako kaže vodeći specijalist za civilizacije A. Tojnby, “zanemaruje razvoj ljudske istorije, grubo izopačuje činjenice i vodi poraznom sužavanju istorijskog horizonta” (cit. prema: Abalkin 2000, s. 39).

- Simptomatična je izjava Dž. Sorosa da je “globalni kapitalistički sistem daleko od stabilnosti”, i da je “globalni finansijski sistem u cjelini sve manje pouzdan, jer je značajno stradao autoritet i reputacija Međunarodnog monetarnog fonda” (2000, s. 56). Ako je to tačno, a Soros je dobar poznavalac svjetskih kretanja, zar se može vjerovati da će globalizacija doprinijeti stabilnosti ljudskog univerzuma?

- Česte i smjenjujuće finansijske krize su realnost, nezavisno da li su ciklične, recesione, regionalne, nacionalne ili spekulativne prirode. One su uvijek zahtijevale pojačano državno regulisanje. Pošto su finansijska tržišta dobila visok stepen globalnosti, slijedi da će u svim finansijskim krizama biti potrebno pojačano regulisanje globalnog karaktera. Postavlja se pitanje: da li takvo regulisanje može biti uspješno, funkcionalno i pravovremeno koordinisano?

- Teško je iz sadašnje perspektive povjerovati da globalizacija može dovesti do “globalnog poretka”, jer

¹⁴ Cit. iz članka “Globalno prestrojavanje”, “Pobjeda” od 15. januara 2002.

slika sadašnjeg svijeta izgleda haotično, fragmentalno i entropično. Na toj kontrastnoj slici, prepunoj svakojakih sukoba, sve se, ipak, dešava na predodređenoj relaciji različitih ideala: *sloboda-pokroviteljsko prilagođavanje*. Da li je na takvoj protivurječnosti, moguća gradnja “globalnog poretka” u bilo kom smislu riječi? Prije se može govoriti, koliko god to paradoksalno zvučalo, o vremen-ski neizvjesnim, prostorno i predmetno “*parcijalnim globalnostima*”. Može se npr. govoriti o ekonomskoj, finansijskoj, informaciono-kulturnoj, ali ne i o socijalnoj, nacionalnoj ili vjerskoj globalizaciji. To su činjenice. Što se tiče globalizacije, u ovom kontekstu se dobro uklapaju Hegelove riječi: “*tim gore za činjenice*”.

- Na smjeni vjekova i milenijuma dolazi, kako smo više puta u raznim kontekstima naveli, do odlučujućeg zaokreta u pravcu gubljenja apsolutnog i isključivog nacionalnog suvereniteta, i formiranja globalnih političkih, ekonomskih, bezbjednosnih i drugih institucionalizovanih sistema, u kojima se nacionalne države pojavljuju samo kao jedna od gradivnih komponenti. Ali, ništa tu nije slučajno, stihijno ni spontano, nego je itekako izračunato. U globalnoj nadnacionalnoj hijerarhijskoj strukturi uzajamno zavisnih i povezanih nacionalnih država, one su, ipak, različito autonomne i samostalne, jer stepen samostalnosti i uticaja zavisi od njihovih političkih, ekonomskih, tehnoloških, vojnih i drugih mogućnosti. Da li to govori u prilog virtualno-utopijske globalnosti svijeta? Sve u svemu, čini se da globalizacija ni malo ne liči na globalnog deda Mraza...

IV Finansijska virtualizacija

1. Međunarodno kretanje kapitala je jedan od osnovnih generatora i akceleratora globalizacije. Ono utiče na privredni rast, promjenu privredne strukture, platni bilans, zaposlenost, privrednu stabilnost i sl., ali ima prateće društvene, ekonomske, političke, socijalne i druge efekte. Preko raznih oblika međunarodnog finansiranja, a prvenstveno *direktnih stranih investicija*, krupne firme vrše razmještaj svojih diversifikovanih proizvodnih sistema i ostalih poslovnih funkcija po inostranstvu, što je dostiglo *globalne razmjere*. Savremena transnacionalna organizacija poslovanja zasniva se na dodjeljivanju onih poslova perifernim proizvodnim lokalitetima koje oni mogu da urade najkvalitetnije, najbrže i najjeftinije (Vidas-Bubanja 2000, s. 178). Na taj način, kao i preko mrežnih sistema intrafirmiskog poslovanja, maksimalno se koriste razne pogodnosti (resursne, geografske, poreske i druge) koje pruža zemlja domaćin, a onda se iste prelivaju u ekstra profite i jačanje sopstvenih konkurentskih prednosti. Praksa je pokazala da je to najbolji put za stvaranje *globalnog konkurentnog proizvoda*.

Finansijski resursi ulažu se u skladu s osnovnim kriterijumom profitabilnosti. Najveći investitori su transnacionalne korporacije razvijenih zapadnih zemalja, koje fleksibilno prilagođavaju svoju poslovnu strategiju zavisno od političke, ekonomske, sigurnosne, konjunkturane i druge situacije i globalnih promjena.

Preduzetnički kapital se u međunarodnim okvirima uglavnom ulaže u obliku portfolio (indirektnih) i direktnih investicija. Kod portfolio investicija ne postoji kontrola nad radom preduzeća u inostranstvu, nego se radi o kupovini hartija od vrijednosti (obično akcija), koje vlasniku donose stalnu rentu u visini kamate na uloženi kapital u hartije od vrijednosti. Do 1914. godine učešće portfolio investicija u ukupno plasiranom inostranom kapitalu bilo je 90%. Tim investicijama se najviše finansirala izgradnja infrastrukturnih objekata (posebno željezničkih pruga) u zemljama izvoznicama primarnih proizvoda¹⁵.

Kod direktnih investicija vlasnik uloženog kapitala u proizvodnju ili promet zadržava pravo kontrole nad firmom u inostranstvu. Ta kontrola može biti potpuna ili djelimična, u zavisnosti od visine uloženog kapitala, nacionalnog zakonodavstva, zainteresovanosti za konkretno ulaganje, itd. Realizacija direktnih investicija može se ostvariti osnivanjem sopstvenih preduzeća u inostranstvu u vidu filijala, predstavništava, samostalnih preduzeća, zajedničkih kompanija i sl. Direktnim finansiranjem se osiguravaju veliki profiti i razne druge direktne koristi preko zaobilazjenja carinskih barijera, korišćenja jeftine radne snage, poreskih olakšica i sl.

Osnovni *motivi* izvoza kapitala u strane zemlje su:

- Težnja da se ostvari tehnološko liderstvo kao garant konkurentske prednosti na tržištu;
- Optimizacija veličine kompanije, njene organizacije, proizvodnje i sl., koja nije moguća u uslovima skućenog nacionalnog tržišta;
- Bolji pristup stranim faktorima proizvodnje;

¹⁵ UNCTAD (1997), Trade and Development Report 1997, p. 74

- Borba za nove izvore snabdijevanja, nova tržišta i lakše prevazilaženje protekcionističkih i drugih uvoznih barijera;

- Sniženje troškova i cijene koštanja, racionalizacija proizvodnog procesa i posljedično povećanje konkurentne sposobnosti;

- Uvođenje jedinstvenog sistema upravljanja u svim organizacionim jedinicama kompanije, forsiranje unutrašnjeg tržišta (intrafirmske razmjene) i stvaranje homogene reklamno-informacione mreže;

- Uspostavljanje kontrole nad stranim tržištima preko filijala i mješovitih preduzeća, kao i sprega s političkim elitama; i

- Racionalizacija oporezivanja preko korišćenja specifične fiskalnog sistema zemalja u kojima korporacija djeluje (Movsesjan i Ognivcev 1999, s. 55).

2. U periodu poslije II svjetskog rata značajno je raslo učešće *direktnih stranih investicija* u svjetskim finansijskim tokovima, što je uglavnom izazvano povećanom dinamikom svjetske privredne aktivnosti i usložnjavanjem organizaciono-proizvodne djelatnosti u međunarodnim okvirima. Iako je svjetski procentualni kumulativ direktnih stranih investicija u odnosu prema svjetskom GDP tek poslije skoro sedam decenija, tj. 1991. godine sa 8,5% približno dostigao nivo iz 1913. godine, koji je iznosio 9%¹⁶, tokom 90-ih godina je taj procenat znatno nadmašen, jer je stopa rasta direktnih stranih investicija u

¹⁶ UNCTAD (1994), World Investment Report 1994, New York, p. 130

periodu 1985-1994. godine bila preko četiri puta veća (14,3%) od stope rasta svjetskog GDP (3,3%)¹⁷. Dalje, u periodu 1996-1999. godine ta stopa (16,2%) je bila višestruko veća od stope rasta svjetskog GDP (0,6%).

Obim (stok) ukupnih direktnih stranih investicija¹⁸ je povećan sa 500 mlrd USA\$ u 1980. na 2 triliona USA\$ u 1992. godini, a njihov godišnji tok se u istom periodu povećao sa 55 na 152 mlrd USA\$ (Dragičević 1988, s. 55). Faktički obim direktnih stranih investicija dostigao je u 1997. godini iznos od 3,5 triliona USA\$¹⁹, a u 1999. godini čak 4,7 triliona USA\$, dok je njihov godišnji tok iste godine dostigao čak 865 mlrd USA\$²⁰.

Struktura odliva i priliva direktnih stranih investicija prikazana je u tabeli koja slijedi. Ona pokazuje da u strukturi odliva dominantno učešće od 60,9% ima pet najrazvijenijih zemalja (SAD, Velika Britanija, Njemačka, Japan i Francuska), dok u strukturi priliva dominiraju SAD, Velika Britanija, Kina, Belgija i Luksemburg sa učešćem od 44,3%. Direktno strane investicije se po pravilu usmjeravaju u zemlje s velikim tržištem, visokom stopom rasta GDP, visokim stepenom sigurnosti i profitaбилnosti ulaganja.

Najznačajnije zemlje odliva i priliva FDI u 1997. godini

(u mlrd USA\$ i %)

¹⁷ UNCTAD (1996), Trade and Development Report 1996, New York, p. 71

¹⁸ Na engleskom jeziku FDI- *foreign direct investment*.

¹⁹ UNCTAD (1997), World Investment Report 1998, "Trends and Determinants", New York, pp. 373-383

²⁰ UNCTAD (2000), World Investment Report 2000, New York, p.

<i>Zemlja</i>	<i>odliv</i>	<i>%</i>
SAD	907,5	25,6
V. Britanija	413,2	11,7
Njemačka	326,0	9,2
Japan	284,6	8,0
Francuska	226,8	6,4
5 zemalja zbirno	2158,1	60,9
<i>Svijet</i>	<i>3541,4</i>	<i>100</i>

<i>Zemlja</i>	<i>priliv</i>	<i>%</i>
SAD	720,8	20,9
V. Britanija	274,4	7,9
Kina	217,3	6,3
Francuska	174,2	5,0
Belgija i Luksemburg	143,1	4,1
6 zemalja zbirno	1529,8	44,3
<i>Svijet</i>	<i>3455,5</i>	<i>100</i>

Izvor: UNCTAD (1997), World Investment Report 1998, New York, pp. 373-83

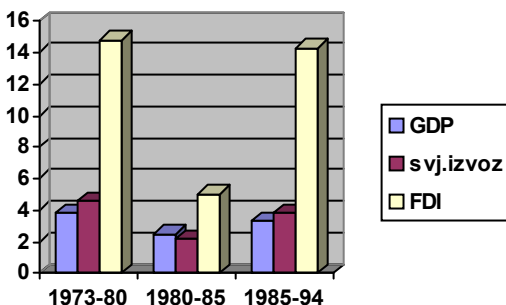
Tempo rasta direktnih stranih investicija značajno prevazilazi ne samo stopu rasta realnog GDP razvijenih zemalja, koja iznosi približno oko 3,5% u periodu 1982-2000, nego i stope rasta međunarodne trgovine, koje iznose 5% u periodu 1982-1991, 7,2% u periodu 1992-1997 i 4,8% u periodu 1998-1999²¹. Njihov dinamični rast bio je izrazito skokovit, što je prikazano u tabeli koja slijedi:

²¹ IMF, World Economic Outlook, October 2000

Dinamika direktnih stranih investicija

(prosječne godišnje stope u %)

Pokazatelj	Godine	1982-1991	1992-1997	1998-1999	2000
Izvoz iz 12 razv. zem. ²²		-	12,7	42,8	-
Izvoz u razvijene zemlje		21,8	30,2	3,6	- 4
Izvoz u zemlje tranzicije		-	26,8	18	11

Skokovitost rasta FDI (stope rasta u %)

Skokovitost rasta direktnih stranih investicija dobro prikazuju komparativni podaci izračunati za tri karakteristična vremenska razdoblja: 1973-1980. godine (I), 1980-1985. godine (II) i 1985-1994. godine (III). Stopa rasta svjetskog GDP je u prvom periodu iznosila 3,8%, u drugom 2,5% i u trećem 3,3%, stopa rasta svjetskog izvoza je iznosila 4,6% u prvom, 2,2% u drugom i 3,8% u

²² SAD, Japan, Njemačka, Velika Britanija, Francuska, Italija, Kanada, Holandija, Belgija, Španija, Švedska i Švajcarska.

trećem periodu, dok je stopa rasta direktnih stranih investicija iznosila 14,8% u prvom, 5% u drugom i 14,3% u trećem periodu²³.

Razvijene zemlje su sačuvale i unaprijedile mnoge specifične razlike koje doprinose jačanju konkurentne pozicije, ali su, pored toga, izvršili i značajnu unifikaciju pravne sredine za nacionalne i strane investicije, posebno u dijelu zaštite svojinskih prava i jasnoće administrativnih pravila. Zbog toga termin “*inostrani*” kapital, ima veoma uslovno značenje kad se radi o izvozu direktnih stranih investicija iz jedne razvijene zemlje u drugu. Tome su svakako odlučujuće doprinijeli integracioni procesi u Zapadnoj Evropi.

Povećana koncentracija ulaganja FDI u razvijene zemlje ispoljila se krajem 90-ih godina. Prema statističkim podacima IMF, u perioda 1990-1993. godine dvanaest vodećih razvijenih zemalja je izvezilo 180-220 mlrd USA\$, a uvezilo 100-150 mlrd USA\$ direktnog kapitala, u 1997. godini izvoz je dostigao 370 mlrd USA\$, a uvoz 230 mlrd USA\$, dok se u 1999. godini izvoz povećao na 778 mlrd USA\$, a uvoz na 646 mlrd USA\$.

Direktne strane investicije su *višestruko značajne* za nerazvijene zemlje, jer kompleksni investicioni “*pake-ti*” sadrže, pored kapitala, razne nematerijalne resurse kao što su nova znanja, tehnologije, organizaciona rješenja, marketing i menadžment tehnike (Radovanović 2001, s. 206). Izvoz FDI u nerazvijene zemlje se povećavao sa 9-13 mlrd USA\$ u periodu 1985-1987. godine na 24,2 mlrd USA\$ u 1990. godini, 105,6 mlrd USA\$ u 1993. godini, 172,6 mlrd USA\$ u 1997. godini²⁴ i 208 mlrd USA\$ u

²³ UNCTAD (1996), Trade and Development Report 1996, p. 7

²⁴ UNCTAD (1998), World Investment Report 1998, New York, pp.

1999. godini (prema: Vidas-Bubanja 2001, s. 9). Poslije toga je zabilježena njihova stagnacija.

Karakteristično je da su FDI usmjeravane u ograničen broj nerazvijenih zemalja, a posebno u Kinu, Argentinu, Brazil, Čile, Meksiko, Koreju i Poljsku. Najveći primalac od nerazvijenih zemalja je Kina, koja je 1999. godine primila 40 mlrd USA\$ (Ibid., s. 9).

Zemlje Centralne i Istočne Evrope su 1999. godine privukle svega 22,9 mlrd USA\$, što je bio njihov rekord, koji preveden na relativne odnose znači svega 3% od ukupnih svjetskih FDI. Od tog iznosa skoro polovinu su primili Poljska (7,5 mlrd USA\$) i Češka (5,1 mlrd USA\$), čemu su doprinijele političke promjene, spoljnotrgovinska liberalizacija i privatizacioni programi (Ibid., s. 10).

3. Finansijske operacije su centralni sinergistički mehanizam globalizacije i oblast u kojoj je ona najviše napredovala. Zahvaljujući liberalizaciji, deregulaciji i kompjuterizaciji, višestruko su povećani obim transakcija i mobilnost kapitala, smanjeni transakcioni troškovi, internacionalizovani njegovi tokovi i pomjereni prema institucionalizovanim investitorima. Finansijske inovacije su omogućile dominaciju ogromne virtualne sume spekulativnog kapitala. Izuzetno značajnu ulogu u globalizaciji ima pojava samostalnog *transnacionalnog kapitala*, koji je u ekonomskom smislu *anacionalan*, jer ima svoju sopstvenu egzistenciju i logiku razvoja, originalnu strukturu i unutrašnje ciljeve, veliku slobodu premještanja i slabu

mogućnost kontrole. Anacionalnost transnacionalnog kapitala znači da on, uslovno rečeno, postaje *globalan*, jer se sve više kreće međunarodnim tokovima i ima pristup u finansiranju sve većeg broja zemalja (Petrović 1998, s. 241). Pored toga, veliko je učešće intrafirmske razmjene u ukupnom svjetskom izvozu- 1993. godine je iznosilo 33,3%²⁵.

Embriion njegovog razvoja pojavio se 60-ih godina u vidu evrodolara i evrotržišta valuta. Evropske banke su, koristeći liberalizaciju valutnih tržišta, počele privlačiti privatne uloge i davati kredite u dolarima. Formirana su valutna evrotržišta, koja su poslovala izvan nacionalnih valutnih kontrola, tako da su stvoreni novi međunarodni finansijski centri (London, Luksemburg, Singapur, Hong Kong, i dr.), koji su u cilju povećanja svoje konkurentske sposobnosti liberalizovali uslove na finansijskim tržištima. Na navedena valutna sredstva nijesu primjenjivani zahtjevi centralnih banaka u pogledu obaveznih rezervi, niti su odgovarajuće kamate bile opterećivane porezima. To je omogućilo stvaranje značajne konkurentske prednosti.

Evrotržišta su 1973. godine dostigla značajne razmjere, a evroemisije su postale bitan izvor finansiranja zapadnih privreda. 1981. godine Njujork postaje slobodna bankarska zona u kojoj se na operacije s nerezidentima primjenjuju poreska olakšanja i oslobađanje od valutne kontrole i drugih ograničenja koja djeluju na unutrašnjem tržištu kapitala. To je dovelo do širenja tržišta evrovaluta u SAD. Nakon buma informacionih tehnologija i deregulacije finansijske sfere došlo je do intenzifi-

²⁵ UNCTAD (1995), World Investment Report 1995, Transnational Corporations and Competitiveness, p. 193

kacije međunarodnih valutnih transakcija. Obim svakodnevnih valutnih poslova povećan je sa 250 mlrd USA\$ u 1985. godini na 1 trilion USA\$ početkom 90-ih godina. Sredinom 90-ih godina na svaki dolar potrošen za kupovinu inostrane robe otpadalo je 7-8 dolara međunarodnih transfera koji nijesu bili povezani s realnom trgovinom²⁶. Dnevni obrt kapitala na berzama u Njujorku, Londonu i Tokiju povećan je sa 190 mlrd USA\$ u 1987. godini na 1.200 mlrd USA\$ u 1995. godini i čak 3.200 mlrd USA\$ za prvih devet mjeseci 1997. godine²⁷.

4. Zbog povećanja svoje konkurentske sposobnosti evropski centri su naglo liberalizovali svoja lokalna finansijska tržišta i počeli stvarati nova međunarodna finansijska tržišta valutnih fjučersa i opcija. Brzo se razvijao mehanizam hadžiranja i upravljanja rizicima. Pojavljuju se derivati kao rizičniji i nepredvidljiviji oblik finansijskog instrumenta. Oni su stvorili nove mogućnosti spekulacija zasnovanih na promjeni valutnih kurseva, akcija i drugih finansijskih aktiva. Pojava derivata je ubrzala proces osamostaljenja finansijskih tržišta, koji su počeli sve više sami sebe da opslužuju, nezavisno od realnog sektora privrede. To je dovelo do nezapamćene nestabilnosti finansijskih tržišta u svijetu. Sredinom 80-ih godina P. Drucker je pisao da su finansijska tržišta počela igrati nezavisnu ulogu od tržišta roba i usluga. Finansijska globalizacija je dovela ne samo do slobodnog prem-

²⁶ *Relationes Internationales* No 1/1994, Vol. 2, p. 43; *The Global Economy in Transition*, 1996, p. 3

²⁷ *Capital goes Global*, *The Economist*, October 25, 1997.

ještanja ogromnih finansijskih sredstava kroz permeabilne nacionalne granice, nego i do izmjene funkcije novca u globalnoj ekonomiji. Počelo se trgovati novcem kao klasičnom robom, pa su *valutne spekulacije* postale najunosnija tržišna operacija²⁸.

Glavni zajmodavci vremenom su postale transnacionalne korporacije, koje osnivaju sopstvene banke za finansiranje kapitalnih ulaganja i platnobilansnih deficita raznih zemalja. Vodeće transnacionalne banke s razgranatom mrežom svojih inostranih filijala postaju glavni posrednik na evrotržištima između transnacionalnih korporacija, država i međunarodnih organizacija (faktički postaju njihovo odjelenje).

Transnacionalni kapital se nalazi izvan jurisdikcije nacionalnih država, što mu omogućuje slobodno premještanje prema najprofitnijim tržištima i učešće u velikom broju spekulativnih operacija. U periodu od 1990-1997. dnevna suma novčanih spekulacija povećala se sa 600 mlrd USA\$ na preko 1.000 mlrd USA\$, što za oko 30 puta premašuje dnevnu trgovinu roba i usluga²⁹. Obrt finansijskih transakcija višestruko premašuje realni obrt roba i usluga, tj. postoji enormna razlika između realnog i fiktivnog kapitala. Prosječni obrt na tržištima sekundarnih hartija od vrijednosti približava se cifri od 100 triliona USA\$, dok ukupni fond 23 razvijene zemlje iznosi svega oko 550 mlrd USA\$ (Movsesjan i Ognivcev 1999, s. 57). Prema ocjenama "Harvard Business Review" na svaki dolar koji se obrće u realnom sektoru svjetske eko-nomije otpada oko 50 USA\$ u finansijskoj

²⁸ Foreign Affairs No 4/1986, p. 786

²⁹ Ekonomičeskaja gazeta No 49/1997, s. 3

sferi. Godišnji obrt finansijskih transakcija dostigao je fantastičnu sumu od *pola kvadriliona* USA\$.

Navedeni podaci jasno reprezentuju stepen moći transnacionalnog kapitala. Dužnička kriza i mnoge finansijske krize u svijetu su dokazi za navedenu tvrdnju. Ukupne valutne rezerve transnacionalnog kapitala su nekoliko puta veće od rezervi svih Centralnih banaka svijeta. On je u mogućnosti da stimuliše krize u globalnim razmjerama, da premještanjem svega 1-2% svoje mase izazove promjenu pariteta bilo kojih svjetskih valuta i da ignoriše nacionalne države kao drugostepene sile (Veltz 1996, p. 23). Mogućnosti da se on kontroliše i reguliše su praktično beznačajne, a unificirani finansijski instrumenti, standardi predaje i obrade informacija, mehanizmi transnacionalnih stratezijskih alijansi i integralni finansijsko-informacioni i tržišni sistem međunarodnih instituta predstavljaju idealno okruženje za njegovo slobodno kretanje. Sve to ukazuje na činjenicu da danas u svijetu nema realne sile koja se može suprotstaviti transnacionalnom kapitalu. Poznato je da su finansijski magnati koji su raspolagali ogromnim paketima akcija 1997. godine srušili njujorško fondovsko tržište i onda pokupovali njegove akcije po nižoj cijeni. Većina država je upala u bezizlaznu "*dužničku jamu*" koju je uglavnom organizovao transnacionalni kapital. Državni dug zemalja OECD porastao je sa 40% u 1978. na 70% GDP u 1994. godini, a dugovi nerazvijenih zemalja dostigli su iste godine iznos od 1,5 triliona USA\$.

5. Finansijska globalizacija ekonomskih procesa značajno doprinosi stvaranju modela tzv. »*civilizacijske identičnosti*«, kojoj se institucionalno prilagođava većina zemalja. Naravno, civilizacijski obrazac globalnog ekonomskog ponašanja i pravila igre *kreiraju* transnacio-

nalne korporacije i transnacionalne banke najrazvijenijih zemalja. Taj model se karakteriše specifičnim (za sada nekonfliktnim i konstruktivnim) dvovlašćem transnacionalnih korporacija i najrazvijenijih država, koje djeluju kao *simbioza* u zajedničkom interesu. Države daju transnacionalnom kapitalu garancije i podršku u međunarodnoj arbitraži, osiguravaju direktne strane investicije, oslobađaju ga od dvojnog oporezivanja, pružaju mu administrativnu i diplomatsku pomoć i sl. Kao protiv uslugu, transnacionalni kapital obezbjeđuje matičnim državama ekonomski prosperitet i moć.

Burni razvoj elektronske tehnologije omogućio je da se s lakoćom prebacuju ogromne sume novca s jednog kraja svijeta na drugi preko međunarodne finansijske mreže. Svakodnevni obim valutnih transakcija je veći od trilion dolara i stotinama puta nadmašuje iznos realno razmijenjenih roba i usluga. To znači da se stalno pojačava tendencija *odvajanja* finansijskih tokova od realne sfere proizvodnje i trgovine (Kennedy 1994, pp. 505). Valutne spekulacije stvaraju svojevrsnu “*kazino ekonomiju*”, jer u svijetu raste količina virtualnog tzv. “*fantomskog kreditnog novca*” koje emituju privatne banke s emisionom licencom. Procenat rezervnog obezbjeđenja emitovanog kreditnog novca je veoma nizak, tako da niče masa “*fantomskog novca*”, koja u slučaju istovremene tražnje njihovih kreditora ne može biti isplaćena, što bi dovelo do finansijskog kolapsa. Možda su finansijske krize u Jugoistočnoj i Istočnoj Aziji svojevrsna najava mogućnosti gore navedene prijetnje?

V Transnacionalizacija

1. *Transnacionalizacija* privredne aktivnosti je, pored finansijske globalizacije, najznačajnija komponenta razvoja globalne svjetske ekonomije posljednjih decenija XX vijeka. Ona je kao gradivni elemenat globalizacije presudno uticala na njene tokove i domete, i tako u velikoj mjeri postala njen sinonim, jer je bitno doprinijela jačanju i ubrzanju procesa približavanja i prožimanja različitih kultura, civilizacija, država, regiona, ekonomskih sistema, tržišta i instituta. Transnacionalne korporacije su stvorile sopstvene »galaksije« i *alijanse*, koje su umrežene imovinskim i neimovinskim odnosima, intrafirmskom razmjenom i posjedovanjem svih faktora proizvodnje u kompleksu, koji su mobilni, multifunkcionalni i fleksibilni.

Najbitnije karakteristike transnacionalizacije su *denacionalizovana* proizvodnja i transnacionalni tok roba, usluga, znanja, tehnologija i faktora proizvodnje na svjetskim tržištima i globalnom ekonomskom prostoru (Dragičević 1996, s. 53). Internacionalizacija i transnacionalizacija kao njen viši stepen su ne samo *faktori uticaja*, nego i osnovne *metode* realizacije procesa globalizacije. Pri tome treba razlikovati ova dva termina, jer su se neke međunarodne veze i zavisnosti razvile izvan ekonomskih tokova koje determinišu transnacionalne korporacije, kako navode Gill i Law (1988, p. 147).

Transnacionalne korporacije su aktivni pokretači i faktori globalne i diversifikovane proizvodnje, međuna-

rodne trgovine, penetracije kapitala radi njegove bolje "oplodnje", novih tehnologija i znanja, profesionalnog upravljanja, ekonomske aktivnosti u više država, izuzetne apsorpcije apsolutnih i komparativnih prednosti, itd. One su nosioci tehničko-tehnološkog i naučnog progresa, razvoja proizvodnih snaga i ekonomskog povezivanja, moći (raspoložu kapitalom, tehnologijom, informacijama, političkim uticajem), ali i mnogih negativnih pojava kao što su monopolizam, špekulacije, eksploatacija i sl.

Karakter i stepen *ekonomske integracije* koji je početkom 90-ih godina dostignut pod uticajem transnacionalnih korporacija dobro reprezentuju podaci da je njihova mreža od 40.000 baznih jedinica imala u 150 zemalja oko 200.000 filijala, bila vlasnik 1/3 svih proizvodnih fondova, proizvodila preko 40% svjetskog GDP i 50% svjetske industrijske proizvodnje, ostvarivala preko 50% spoljnotrgovinske razmjene i 80% trgovine visokim tehnologijama i kontrilisala 90% svjetskog izvoza kapitala (Movsesjan, Ognivcev 1999, s. 56).

U 1997. godini je u svijetu djelovalo oko 53.000 transnacionalnih korporacija sa oko 450.000 filijala u inostranstvu³⁰. Pored toga, međunarodna trgovina sirovinama nalazi se skoro u potpunosti pod njihovom kontrolom (90% trgovine pšenicom, kafom, kukuruzom, drvetom, duvanom, rudom gvožđa i jute, 85% bakrom i boksitom, 80% čajem i olovom, 75% bananama, sirovom naftom i kaučukom), itd. U posljednje dvije decenije svake godine je oko pola američkog izvoza realizovano preko američkih i inostranih transnacionalnih korporacija (to učešće je u Velikoj Britaniji 80%, a u Singapuru oko

³⁰ UNCTAD (1997), World Investment Report 1998, "Trends and Determinants", pp. 1-2

90%), najveći dio svih plaćanja povezanih s transferom najviše tehnologije realizuje se unutar TNK: u SAD i Velikoj Britaniji je to učešće 80%, a u Njemačkoj oko 90% (Ibid, s. 55).

Iako u svijetu egzistira veliki broj transnacionalnih korporacija, eksperti ocjenjuju da pet najvećih TNK kontroliše više od polovine svjetske proizvodnje roba dugoročne upotrebe, aviona, elektronske opreme, automobila i druge proizvodnje, dok je stepen koncentracije u granama informacione tehnologije takođe izuzetno visok, jer praktično 2-3 kompanije kontrolišu međunarodnu telekomunikacionu mrežu (Dawson, Foster 1996, p. 46).

Ekonomska moć najvećih transnacionalnih korporacija je slična GDP srednje razvijenih država, što im omogućuje da diktiraju svoju volju mnogim državama. Sto najvećih TNK posjedovalo je 1996. godine imovinu u inostranstvu (van matične zemlje) u vrijednosti od 1.808 mlrd USA\$, zapošljavalo 6 miliona radnika i ostvarivalo prodaju u inostranstvu od 2.149 mlrd USA\$³¹. Ukupne valutne rezerve transnacionalnih korporacija su nekoliko puta veće od rezervi svih centralnih banaka svijeta (Berger 1997, p. 58).

2. Transnacionalne korporacije su se u svom etapnom razvoju od kraja XIX vijeka do danas *transformisale* kroz nekoliko faza i oblika. Prvo pokoljenje tipa kartela i sindikata karakterisala je povezanost za sirovine bivših

³¹ World Investment Report 1998, p. 36

kolonija. Te TNK su vremenom usavršile četiri osnovne strategijske varijante *predglobalizacijskog tipa*:

- Obezbjedenje sopstvene proizvodnje stranim resursima;

- Rezervisanje tražnje na inostranim tržištima preko formiranja svojih inostranih filijala, koje obavljaju direktan izvoz;

- Racionalizacija proizvodnje preko njenog premještanja u zemlje s manjim troškovima proizvodnje u odnosu na domaće; i

- Orijentacija na korišćenje sopstvenih inostranih investicija za formiranje subordiniranih preduzeća, zaključivanje dugoročnih partnerskih ugovora s drugim firmama, gašenje starih tehnologija, širenje novih oblika djelatnosti i traženje profita na međunarodnim finansijskim tržištima (uključujući i spekulativne operacije).

Drugo pokoljenje transnacionalnih korporacija je bilo trustovskog tipa i zasnivalo se na vojno-tehničkoj proizvodnji između dva svjetska rata.

Početakom 60-ih godina prošlog vijeka formiraju se transnacionalne korporacije trećeg pokoljenja tipa koncerna i konglomerata, koje široko koriste dostignuća naučno-tehničkog progressa i sinergističke efekte nacionalnog i inostranog tržišta i proizvodnje.

Početakom 80-ih godina prošlog vijeka pojavljuju se i jačaju transnacionalne korporacije četvrtog pokoljenja, kada počinje brži rast direktnih stranih investicija i formiranje svojinskih firmi-roditelja na stranom tržištu. Filijale matične korporacije su tako organizovane i povezane u internacionalnim okvirima da djeluju kao na nekom internom (unutrašnjem) tržištu.

Usavršavanje pomenutih strategija dovelo je poslednjih decenija XX vijeka do formiranja savremene *globalne strategije* kod najjačih i najfleksibilnijih transnacionalnih korporacija, koju su kasnije postepeno usvajale i prilagođavale joj se i ostale TNK. Jedan od njihovih glavnih oslonaca u korišćenju prednosti međunarodne podjele rada predstavljaju sinergističke veze između složenih diversifikovanih sistema lociranih u raznim zemljama i na raznim tržištima. Smatra se da je *strategija* neke TNK *globalna* ako firma istovremeno uvažava sljedeće zahtjeve:

- Globalno shvatanje svjetskog tržišta, konkurencije i proizvodnje, koje podrazumijeva denacionalizaciju poslovanja diversifikovanog i lociranog po cijelom svijetu;
- Dobro poznavanje svojih konkurenata i podjela svjetskog tržišta s malim brojem takođe globalnih firmi;
- Potpuna kontrola svojih transakcija u svijetu, ili u krajnjoj mjeri na najznačajnijim tržištima i proizvodnim pogonima;
- Ponašanje u stilu „*globalnog igrača*“, što znači biti fleksibilan, prilagodljiv, inovativan i razmišljati globalno (a djelovati lokalno);
- Učešće u visokotehnološkim industrijskim programima;
- Razmještanje sopstvene proizvodnje na najrentabilnija mjesta, u skladu sa zakonom komparativnih prednosti;
- Koordinacija svojih djelatnosti pomoću adaptibilne i vrhunske informacione tehnologije,
- Integrisanje svih organizacionih jedinica u jedinstveni sistem računovodstva, a proizvodnih, komerci-

jalnih i specijalnih filijala u jedinstvenu mrežu upravljanja; i

- Stalno ukрупnjavanje korporacije i diversifikovanje djelatnosti.

Multinacionalna i globalna strategija³²

<i>strategija pokazatelj</i>	transnacionalna	globalna
tržište	selektirana	sva tržišta
proizvod	prilagođen lok. trž.	standardizovan
proizv. strategija	fabrike locirane na stranim tržištima	fabrike loc. da bi se ostvar. konk. predn.
poslov. strategija	prilagođena str. trž.	jedinstvena
izvori resursa	dobavljači sa stranog tržišta	dobavl. iz cijelog svijeta
distribucija	prilagođena lok. trž.	koordinirana
organizacija	filijale koje djeluju samostalno	mrežna organiz.

Osnovne koristi od globalne strategije su smanjenje troškova, poboljšanje kvaliteta i asortimana proizvoda, širenje preferencija potrošača i povećanje konkurentskih prednosti (Mintzberg et al. 1988, pp. 141-2). Ali, globalna strategija ima i svoje nedostatke, koji se ogledaju u povećanim troškovima menadžmenta za dodatnu koordinaciju, standardizovani proizvod rijetko zadovoljava potrebe svih zemalja, globalna motivacija može narušiti lokalnu motivaciju, uniformni marketing smanjuje prilagodljivost lokalnim potrošačima, globalna strategija mo-

³² Prema: Thompson and Formby 1993, p. 448

že značiti žrtvovanje profita ili konkurentske pozicije u pojedinim zemljama, itd. (Mašić 1998, s. 46)

3. Za globalne firme, dakle, nacionalnost postaje nevažna, jer su one, kako kaže Kenichi Ohmae, “*građani svijeta bez granica*”, tako da “više ništa nije iz inostranstva” (1990, p. 10). Savremeni uslovi međunarodnog tržišta diktiraju *mješovite strategijske pristupe* poslovanja i organizacije, tako da transnacionalne korporacije koriste, pored FDI, široki spektar dogovornih oblika biznisa (partnerstvo na bazi zajedničke svojine, nesvojsinske ugovorne sporazume o kooperaciji, franšizing, licenziranje, itd.) i strategiju internacionalizacije i globalizacije djelatnosti. Posebno su aktuelne *strategijske alijanse* (koalicije), koje obezbjeđuju velike konkurentske prednosti u globalnoj privredi (Porter 1990, p. 66). Radi se o svim oblicima partnerstva, odnosno povezivanja specifičnih aspekata i interesa poslovanja dvije ili više firmi na bazi zajedničkih ulaganja, davanja licenci, kooperacije i sl. zbog pristupa nekim tržištima, poboljšanja konkurentske pozicije, osvajanja novih tehnologija, podjele rizika i sl. Firme ostaju nezavisne i poslije formiranja alijanse, koja podrazumijeva zajedničko obavljanje saglasnih ciljeva, kontrolu i diobu rezultata. Rivali često postaju partneri, kao i međusobno nepovezane firme unutar grane (Joshino and Rangan 1995, pp. 9-10).

Najčešći oblik realizacije *strategijskih odnosa* je spajanje finansijskih i tehničkih resursa u cilju postizanja rezultata koje odvojeno nije moguće ostvariti. Strategijske alijanse su efikasnije od fuzija, jer se rizik dijeli, povećavaju se motivacija, preduzimljivost, fleksibilnost,

uzajamna kontrola, zainteresovanost partnera i konkurentska sposobnost, lakše se prevazilaze barijere povezane s raznim zakonodavstvima, izdavanjem licenci, protekcionističkim mjerama, standardima, poreskim obavezama itd. Mehanizmi transnacionalnih strategijskih alijansi omogućuju da se granice transnacionalnih korporacija brišu i dobijaju oblik „sazvežđa“, koja uključuju međusobno povezane, ali samo do određenog stepena samostalne korporacije različitih veličina i djelatnosti.

Profesor Harvadske škole biznisa R. Kanter izdvaja *pet osnovnih razvojnih etapa* i oblika integracije koji karakterišu strategijske alijanse, i to:

- „Strategijska integracija“ s konstantnim partnerskim kontaktima najviših rukovodioca u donošenju strateških odluka;

- „Praktična integracija“ zasnovana na saradnji menadžera srednjeg nivoa radi rješavanja problema zajedničke djelatnosti;

- „Operativna integracija“ koja obezbjeđuje uzajamni dostup običnih izvršilaca opštim informacionim resursima;

- „Međusobna lična integracija“; i

- „Kulturna integracija“, koja pretpostavlja iznalaženje puta za prevazilaženje razlika u tradicijama, običajima, jezuku, kulturi i sl. (1994, pp.24-8).

Postoji nekoliko osnovnih oblika strategijskog partnerstva koje se zasniva na sinergističkim vezama, i to:

- Finansijske alijanse s učešćem kapitala, kao najmoćnije, koje pretpostavljaju tijesnu komercijalnu i tehničku saradnju na nivou istraživanja i razrada proizvod-

nih programa, formiranja zajedničkih marketing i prodajnih strategija i sl.;

- Pristup novim tehnologijama i know-how;
- Podrška novih proizvođača u nerazvijenim zemljama s ciljem formiranja prodajnog tržišta tehnologije, tehnološke opreme i djelova;
- Dogovori krupnih proizvođača o kooperaciji radi ovladavanja određenim segmentima privlačnih tržišta s visokim nivoom konkurencije, smanjivanja troškova proizvodnje malih obima i sl.;
- Kooperacija vodećih proizvođača radi zajedničkog nastupa na složenim tržištima trećih zemalja;
- Specijalni dogovori radi obezbjeđenja rentabilnosti zajedničke proizvodnje skupih serija (npr. teretnjaci i specijalni automobili, autofurgoni, mini autobusi i sl.);
- Fuzija krupnih kompanija direktnih konkurenata radi razrade dugoročnih i skupih razvojnih naučno-tehničkih programa, posebno onih koji se podržavaju iz državnog budžeta (zaštita prirodne sredine, razvoj infrastrukture i sl.).

U literaturi se pominju tzv. „*virtualne organizacije*“ kao mogući tip poslovanja kojem pripada budućnost u XXI vijeku. Radi se o mreži koju čini nekoliko nezavisnih firmi, koje mogu biti rivali, kupci, dobavljači, instituti i druge zainteresovane organizacije i sl. Mrežna povezanost se zasniva na visoko sofisticiranim informacionim sistemima koji omogućuju brzi dogovor i usaglašavanje oko podjele znanja, troškova, rizika i pristupa pojedinim tržištima, iako nemaju zajednički organizaciju i menadžment. Komunikacija između partnera je ne samo brza, nego i potpuna, otvorena, bez procedura, uz veliko

povjerenje i ulaganje top specijalnosti i sposobnosti za efikasno obavljanje pojedinih poslova.

Navedena partnerstva su formalnog i nestalnog karaktera, traju samo dok postoji obostrani zajednički interes. To potvrđuje činjenicu da je mrežna poslovna saradnja i kooperacija efikasniji način opstanka na tržištu od konkurencije, u kojoj se partnerstvo kombinuje sa vlasništvom. Savremeni virtualni timski partnerski „savezi“ zasnovani na fleksibilnim poslovno-organizacionim sistemima predstavljaju pouzdanu i moćnu alternativu transnacionalnoj diverzifikaciji i vertikalnoj integraciji. Oni obezbjeđuju adaptibilnu sinergističku kompetenciju raznih firmi skoncentrisanu u jakom virtualnom konkurentu, koji svima donosi koristi.

Unutar transnacionalnih korporacija ne djeluju zakoni slobodnog tržišta, nego se formiraju unutrašnje cijene koje *diktira* korporacija. Kada se uzme u obzir njihov broj, veličina i ekonomska moć, proizilazi da samo jedna četvrtina svjetskog tržišta funkcioniše u uslovima „slobodnog“ tržišta, dok su ostale tri četvrtine obuhvaćene specifičnim korporacijsko-komandnim „planskim“ sistemom. Ta činjenica nas upućuje na zaključak da na globalnom nivou egzistira svojevrtni konvergentni ekonomski sistem koji predstavlja strategijsku kombinaciju tržišnih i planskih regulatora.

Posebnu novinu u izgradnji globalne strategije predstavlja kombinacija globalnih i lokalnih interesa. *Globalna strategija* mora biti istovremeno i lokalna i globalna, jer je to preduslov unifikacije. Tako je u žargonu svjetskih menadžera prihvaćen neologizam „*globalizacija*“. Transnacionalne korporacije pletu svoje globalne mreže integracijom geografskih prostora, proizvodnje, finansija i prodaje (nekad tijesno odvojenih ekonomskih

aktivnosti), zatim tehnologija, informacija i sl., ali i koncepcijom spajanja lokalnog i globalnog. Pored toga, globalizacija znači da transnacionalne korporacije postoje na nekom tržištu paralelno s lokalnim firmama, uz bitno svojstvo denacionalizacije, tj. zadržavanja globalnog funkcionisanja. To se ostvaruje mrežom filijala koje su danas međusobno povezane savremenim komunikacijskim sistemima (a ne više dominantnim autoritetom centrale), i koje u potpunosti poistovjećuju svoje interese s interesima centrale. Na taj način, gubi na značaju piramidna hijerarhijska organizaciona struktura koja je karakterisala niže razvojne faze transnacionalnih korporacija. *Glokalistička strategija* suštinski znači istovremeno i paralelno razvijanje pluralističkih interesa globalnog, regionalnog i lokalnog. Sve je to u skladu s Levittovom izjavom da korporacije razmišljaju globalno, ali djeluju lokalno (prema: Pokrajčić 2001, s. 110).

4. Proces globalizacije višestruko utiče na *konkurentsku poziciju* pojedinih njenih subjekata. Po logici stvari, globalizacija i liberalizacija međunarodne trgovine smanjili su razne barijere, a samim tim povećali i zaoštrili međunarodnu konkurenciju. Međutim, nekima su te barijere smanjene (liberalizam), a nekima povećane (protekcijonizam). To nas navodi da posumnjamo u opravdanost naziva »*globalna konkurencija*« u pravom smislu te riječi. Jer: »Konkurencija je jedan sport koji ima svoja pravila i koji ne daje nikakav rezultat kada je partija unapred odlučena« (Peru 1986, s. 129). Iako nam je jasan opšti smisao poruke autora, kad je u pitanju globalna konkurencija moramo unijeti korekciju po pitanju nave-

denog *rezultata*, koji je daleko od »nikakvog«, budući je, ipak, za jedne dobar, a za druge loš.

Brze tehnološke promjene, praćene organizacionim usavršavanjem, ekonomskom i pravnom fleksibilnošću i finansijskom virtualnošću, radikalno su promijenili oblike i načine konkurencije u globalnim relacijama. Finansijska, tehnološka i pregovaračka moć, na planu globalne konkurencije dobijaju i zadržavaju veliki značaj. Porterov model »*pet sila konkurencije*« (prijetnja od novih konkurenata, prijetnja od novih roba- supstituta, trgovačka sposobnost dobavljača kompletirajućih djelova, trgovačka sposobnost kupaca i međusobno suparništvo već postojećih konkurenata) još ne gubi na značaju i univerzalnosti (Drašković 1997, ss. 166-7). Ali, bitno se relativizira Porterov model nacionalne konkurentne prednosti, čiju osnovnu ideju čini tzv. »*nacionalni romb*«. Liberalizacija trgovinskih, investicionih i finansijskih tokova i razbuktavanje integracionih procesa u svijetu smanjilo je značaj tradicionalnih lokalno-nacionalnih komponenti konkurentnosti.

Konkurencija je neminovno poprimila *globalni karakter* i sve karakteristike koje diktira multidimenzionalni proces globalizacije: od dinamičnih promjena u okruženju koji utiču na poslovanje, preko rastuće međuzavisnosti poslovnih subjekata, do jačanja uloge javnog mnjenja, ekoloških standarda i sl. Pored toga, ne smije se zanemariti faktor nevidljive, ali jake, sprege između transnacionalnih korporacija i državnih aparata vlasti, koji raznim suptilnim načinima saradnje podstiču prodor svojih matičnih firmi na svjetsko tržište, štite i jačaju njihovu konkurentsku poziciju (Bukvić i Zeljković 2001, s.227).

Nove faktore uticaja opredjeljuje potreba globalnog prilagođavanja. Sve više se insistira na tijesnoj kon-

ceptualnoj međuzavisnosti između *konkurentnosti i kompetentnosti*, pri čemu se tehnologija, sinergizam (cjelina je jača od zbira djelova) i umijeće navode kao odlučujuće komponente konkurentne poslovne strategije. Pored toga, kako je ranije navedeno, raste intrafirska razmjena, koja prema nekim procjenama iznosi oko 30% svjetske trgovine. U uslovima globalizacije, *uvažavanje promjena i prilagođavanje promjenama* predstavlja jedan od osnovnih principa na kojima se grade temelji konkurentnosti. Iako su u principu najmoćnije korporacije- monopolisti potencijalno najjači konkurenti, što zvuči paradoksalno ali je tačno, ne smije se zanemariti metaforično upozorenje L. Thurow-a da su tokom evolucije opstale samo one vrste koje su imale sposobnost mijenjanja i prilagođavanja, a ne najjači, kao npr. dinosaurusi (1996, p. 7).

Savremena *globalna konkurentnost* podrazumijeva, pored ostalog, sinergiju raznih znanja, vještina, inovacija, brzu adaptaciju, istraživačko-razvojnu strategiju, nove proizvode, visoke kvalitete i pouzdanost proizvoda, savremeni dizajn, novu tehnologiju, organizacione promjene, marketing i menadžment potencijale, mrežno poslovanje i sl., što sve obuhvata navedeni termin *konkurentne kompetentnosti*.

Suština kompetentnosti je u kombinovanju komplementare stručnosti i znanja zaposlenih u firmi, na bazi kojih se vrši prilagođavanje promjenama u okruženju (posebno zadovoljavanju potreba kupaca) i tako ostvaruje konkurentna prednost (Milisavljević 1998, s. 26). Definiše se kao unikalni set mogućnosti firme i predstavlja skup organizacionih sposobnosti i *znanja* koja omogućavaju formiranje uspješne poslovne strategije (Goddard 1997, p. 47). Znanje je, dakle, odlučujući faktor poslov-

nog uspjeha i konkurentske prednosti globalne privrede u sadašnjosti i budućnosti.

U literaturi se navodi (Petrović 1999, s. 161-2) da u savremenim uslovima globalizacije postoji saglasnost oko četiri osnovne karakteristike koncepta *»ključnih kompetentnosti firme«*, i to:

- Kompetentnosti se odnose na više poslova i proizvoda unutar korporacije;

- Vremenska *»dominacija kompetentnosti«* nad proizvodima u pogledu trajanja njihovog životnog ciklusa;

- Kompetentnosti nastaju *»kolektivnim učenjem«* u firmi, koje je rezultat napora u raznim oblastima rada, a posebno u koordinaciji diversifikovanih proizvodnih vještina i integrisanju brojnih tehnoloških tokova; i

- Kompetentnost je u pozadini, ali i u suštini konkurentske borbe.

Vidas-Bubanja navodi nekoliko uslova koji bitno utiču na uspješno poslovanje i povećanje konkurentnosti na globalnom tržištu (2000, s. 179), i to:

- Značajno i stalno unapređivanje produktivnosti, posebno u oblasti znanja, informacija i usluga, jer je to ključni uslov uspjeha i ostvarenja liderstva;

- Unapređenje kvaliteta i korišćenje strategije tzv. totalnog kvaliteta;

- Jačanje organizacione fleksibilnosti radi brzog reagovanja i prilagođavanja zahtjevima kupaca, uslovima tržišta i prijetnjama konkurencije;

- Globalni pristup tržištu, od non-stop aktivnosti, do kompletnog i lančanog umrežavanja dobavljača, pro-

izvođača, kupaca, bankara i davaoca usluga u svim djelovima svijeta;

- Prevazilaženje matične samodovoljnosti i maksimalno aktiviranje spoljnih saradnika ili sopstvenih filijala;

- Razvoj partnerskih odnosa u raznim oblicima: od zajedničkih ulaganja do strateških alijansi;

- Primjena raznih ekoloških standarda; i

- Poštovanje socijalne specifikacije;

5. Porter razlikuje *transnacionalnu* (multinacionalnu) konkurenciju od *globalne*. Prva se obično odnosi na trgovinu, bankarstvo i osiguranje, tj. na djelatnosti gdje samo nacionalni lideri mogu biti uspješni u globalnim relacijama. Ona podrazumijeva nezavisnost i nepovezanost raznih nacionalnih konkurencija, koje se prilagođavaju zahtjevima nacionalnih korisnika roba i usluga (Thompson and Formby 1993, p.445). *Globalna konkurencija* pretpostavlja direktnu konkurenciju firme na svim tržištima bez promjena na proizvodu ili usluzi i bez (ili uz neznatna) prilagođavanja lokalnim zahtjevima, a kao primjer se navode elektronika, avioni, automobili, gume, satovi i sl. (Pokrajčić 2001, s. 109). U tom smislu, konkurentna prednost globalne firme sadrži integrisane lokalne i međunarodne prednosti.

U literaturi se predlaže da se stepen konkurentne globalnosti i transnacionalnosti (u smislu vezanosti za lokalno i inostrano tržište) određuje prema kriterijumu prevladavanja faktora *lokalne odgovornosti* ili *koordinacije integrisanih aktivnosti* (prema tabeli i grafiku koji slijede). Između tih ekstremnih zahtjeva nalaze se firme sa

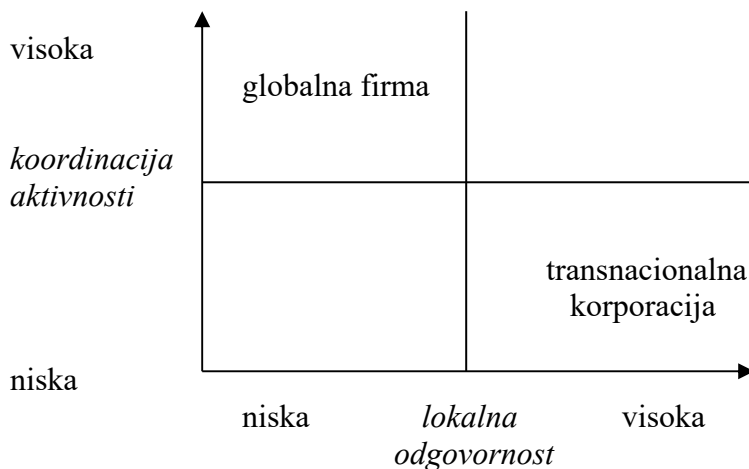
78 Predgovor

obostranim svojstvima (Ibid., s. 109; Nikolić i Pokrajčić 1998, s. 39).

Koncepti konkurencije

<i>Kriterijum</i>	<i>Tip</i>	transnacionalna konkurencija	globalna konkurencija
lokalna odgovornost		visoka	niska
koordinacija integrac. aktivnosti		niska	visoka

Podjela međunarodnih firmi

Na kraju, navešćemo osnovne grupe indikatora konkurentnosti, njih 381, koje koristi Svjetski ekonomski forum u analizi međunarodne konkurentnosti. Oni možda najbolje pokazuju kompleksnost pojma međunarodne konkurentnosti u uslovima globalizacije, a samim tim i njen presudni značaj. Radi se o sljedećim oblastima (prema: Popović-Avrić 2000, ss. 286-7):

- Snaga domaće privrede (48 makroekonomskih pokazatelja);
 - Ljudski faktor (56 indikatora, među kojima su raspoloživost, kvalifikacije i sl.);
 - Nauka i tehnologija (42 pokazatelja);
 - Menadžment (38 indikatora inovativnog, odgovornog i profitabilnog upravljanja);
 - Infrastruktura (45 indikatora);
 - Finansije (36 pokazatelja kvaliteta finansijskih usluga, tržišta kapitala i sl.);
 - Država (55 indikatora uspješnosti makroekonomske politike da utiče na konkurentne prednosti i sposobnosti);
 - Internacionalizacija (61 indikator učešća u međunarodnim investicionim, trgovinskim i proizvodnim tokovima).

VI Asimetrični poredak

1. Procesi globalizacije se u naučnoj literaturi često označavaju kao *uvertira* za formiranje tzv. »novog svjetskog poretka« (ili »globalnog poretka«) i poistovjećuju s postindustrijskim stadijumom, tehnotronom erom, informacionim društvom i sl. Svi ti termini imaju istu suštinu i cilj: da označe *prelaz* u novu epohu progresa s kvalitetno novim perfomansama, koje se zasnivaju, kako smo već naveli, na fascinantnom *tehnološkom uzletu* u poslednjoj četvrtini XX vijeka na polju automatike, informatike, biotehnologije, genetičkog inženjeringa, aerokosmičke tehnologije, proizvodnje novih materijala i kvaliteta, itd.

Rodonačelnik postindustrijske koncepcije Daniel Bell je početkom 70-ih godina ukazivao na neke nove karakteristike društveno-ekonomskog progresa: znanje kao strateški resurs, kvalitet života kao cilj, tehnomenadžeri kao lideri i inovatori, kompjuter kao glavno oruđe intelektualne tehnologije i sl. (Bell 1974). Od tog vremena do danas npr. sistem satelitskih veza INTELSAT je povećao mogućnost istovremenih razgovora preko Atlantika sa 240 na 120.000, pri čemu je cijena razgovora opala za oko 10 puta. Internet je već 1998. godine imao fantastične mogućnosti pružanja međunarodnih informacija i komunikacija, a međunarodni finansijski komunika-

cioni sistem SVIRT je iste godine međusobno povezivao 2.000 banaka iz 50 zemalja sa 200.000 monitora.

Nekadašnji Predsjednik SAD George Bush je prvi upotrijebio izraz *novi svjetski poredak*, pod kojim je podrazumijevao američku ekonomsku (i drugu, prvenstveno vojnu i političku) moć koja će na razne načine biti upotrijebljena da bi se svijet učinio bezbjednim za transnacionalne korporacije (Fleming 1996, s. 159). Sličnu ideju je istakao bivši direktor CIA Stansfield Turner u časopisu „Foreign Affairs“ (februar 1991), da je „ekonomska moć vitalna komponenta nacionalne bezbjednosti... zbog čega američka vlada mora da dostavlja ekonomske obavještajne podatke određenim američkim korporacijama“ (Ibid., s. 159).

Prema shvatanjima mnogih autora, koja su navedena u ovom rukopisu, može se zaključiti da je novi „*globalni poredak*“ model totalitarnog, do apsurdna banalizovanog, vesternizovanog i utopijskog (neo)liberalnog internacionalizma, pri čemu se nacija stavlja u drugi plan. U tom smislu Fleming ističe da je „najveća noćna mora internacionaliste (globaliste- prim. V.D.) kada neki narod samo i pomisli da ide svojim putem“ (1996, s. 159). Nacionalni suverenitet i nacionalni interesi su, očigledno, u najvećoj mogućoj suprotnosti s „globalnim“ transnacionalnim interesima. Tu se postavlja pitanje *izbora* „malih“ država i naroda, odnosno njegovog onemogućavanja ili redukcije od strane „velikih“, što suštinski razotkriva veo kompletne (neo)liberalne globalističke retorike. U njenoj suštini se, smatraju mnogi, nalazi *geopolitika* kao najreakcionarniji pravac geografskog determinizma, koji opravdava imperijalizam pozivanjem na neophodnost proširenja životnog prostora. Ključne mjere koje se primjenjuju su političke, vojne, ekonomske i in-

stitucionalne prirode, a ogledaju se u pritiscima, ratovima, uništavanjima, prijetnjama, ucjenama, raznim međunarodnim blokadama i sankcijama, širenjima uticajnih sfera, medijskim propagandama, davanju mita, korupcijskim aferama, državnim i političkim prevratima, izazivanjem kriza, uslovljavanjima da se primijene programi UN, WTO, WMF, itd.

2. Svi raniji kriterijumi podjele (politički, ideološki, nacionalni, klasni, rasni, vjerski i sl.) danas se zamagljuju, marginalizuju i potčinjavaju osnovnom (*globalnom*) ekonomskom kriterijumu, koji vodi dominaciji i moći onih koji imaju kapital, preko kojeg se sve ostalo rješava. Tom *globalnom cilju*, koji ne bira sredstva i metode realizacije, sve je podređeno, jer se koriste svi ljudski izumi i dostignuća, ali i mnoge naizgled prevaziđene dogme. Ideološke razlike se potiskuju u drugi plan zbog interesa da se ekonomski sarađuje, što u značajnoj mjeri verifikuje teoriju konvergencije. Politički protivnici su prvenstveno ekonomski partneri. Računi dominiraju nad emocijama. Ekonomskim metodama se postižu bolji efekti nego bilo kojim drugim. *Ekonomska moć* je postala glavna moneta u međunarodnim odnosima, a ekonomska konkurentnost dominantno određuje kurs svjetske politike.

Ekonomija i politika su u praksi izuzetno povezane i neodvojive, s tim što u nacionalnim okvirima politika dominira nad ekonomijom, dok se čini da u međunarodnim odnosima, a posebno današnjim globalnim relacijama, od ekonomije presudno zavisi vođenje politike. Ekonomski moćnici preko investicionog kapitala i glo-

balne proizvodnje dominiraju na svjetskoj ekonomskoj sceni. Ekonomska moć danas obilato koristi vojnu i političku moć za ostvarenje svojih ciljeva. Pored vojnih super-sila i zemalja koje imaju super ekonomsku moć, postoje i super-tržišta, super-berze i super-transnacionalne korporacije i super-banke, koje su moćnije od mnogih država (Drašković 1999b, ss. 32-56).

3. Hladnoratovska ravnoteža straha je imala ogromne ekonomske konsekvence. Kad se poslije lomljenja Berlinskog zida srušio jedan hladnoratovski blok pod naslagama krizne i “zaleđene” ekonomije, brzo je došlo do neravnoteže, jer je počela munjevita ekspanzija vojne, ekonomske i tehnološke supersile SAD, i posljedično širenje sjeveroatlanskog saveza (NATO) prema Rusiji, Balkanu, Persijskom zalivu, Avganistanu, itd. Izazvani su novi ratovi, jer je kraj hladnog rata predstavljao propast za vojnu industriju. Nastupio je (opet!) period *preuređenja svijeta*, jer su neke države ekonomskom snagom prerasle svoje geografske granice i slijedile geopolitičku strategiju proširenja.

Iz mnogih autoritativnih tumačenja globalnog poretka može se izvesti zaključak da se radi o savremenom »civilizacijskom pakovanju« nekadašnje formacijske podjele na klase, koja je imala evoluciju od robovlasništva do danas, pri čemu promjene nijesu idejne i suštinske, nego samo formalne prirode. Vječita šema *vladari-sluge* se postepeno, tokom vjekova, transformisala od robovlasnika i robova, preko feudalaca i kmetova, kapitalista i radnika do današnje globalne podjele na super-razvijene

bogataše (lidere) i super-nerazvijene siromahe (koji se uslovno i često označavaju kao periferija).

Umjesto nekadašnjih modela centar-periferija, razvijeni-nerazvijeni, kapitalizam-socijalizam, postindustrijsko-postsocijalističko tranzitivno društvo i sl., počeo se raznim metodama (neokolonijalizmom, vojnim i političkim pritiscima, međunarodnim blokadama, ratovima, medijskom satanizacijom i sl.) ostvarivati *modifikovani model* tzv. „novog svjetskog poretka“, koji prema kontroverzним stavovima nekih autora³³ izgleda ovako:

- Centri moći i odlučivanja (tzv. *imperija*), u koje spadaju zemlje i instituti zapadne kulture i civilizacije, koji se pojavljuju kao svjetski „egzekutori“, na čelu sa SAD i zapadnoevropskim zemljama, i mnoge njima pridružene instrumentalizovane vojne, političke, ekonomske, institucionalne, humanitarne i druge međunarodne alijanse;

- Granični zaštitni pojas, koji čine zemlje trabanti i dobrovoljni protektorati;

- Nepokorne pravoslavne i ostale zemlje.

S malim izuzecima, granice gore navedene podjele idu linijama ekonomske razvijenosti i vjerske pripadnosti. Prijetnja od realizacije navedenog ili sličnog globalizacijskog projekta realno postoji, a njoj svojom pasivnošću doprinose postsocijalističke zemlje koje tavore u iscrpljujućoj „*permanentnoj tranziciji*“. Dakle, postoji

³³ Članak Viorela Romana "Imperija i limes" objavljen 1994. u broju 10-12 časopisa "Ekonomika" tretira sličan model i pokreće veoma važna i strateška pitanja, na koja su pokušali odgovor da daju mnogi poznati intelektualci u narednim brojevima ovog uglednog ekonomskog časopisa.

moćnost da se naša budućnost iz zone neizvjesnosti i neodređenosti premjesti u zonu opasne predvidljivosti i predodređenosti. Da bi se otklonila opasnost od navedenih mračnih asocijacija, nije dovoljno samo (i napokon) preći iz sfere retorike, nepostojanja razvojnih strategija i postojanja pogrešnih strategija (kao npr. „budimo jeftini da bi bili interesantni za strani kapital“) u sferu strategije prilagođavanja, prihvatanja i sprovođenja *promjena*. Takva strategija se mora zasnivati na aktivnom prevazilaženju socijalne patologije i kvazi vrijednosti, i uvažavanju pozitivnih civilizacijskih vrijednosti koje prihvata i na kojima počiva čitav razvijeni svijet.

4. Čini se da sve promjene koje se događaju na fonu globalizacije ekonomskih procesa i tokova predstavljaju značajne faktore uticaja i metode realizacije tzv. *novog svjetskog poretka*, koji se uslovno naziva „globalni poredak“. Prema onome što se svakodnevno može vidjeti, čuti i pročitati u sredstvima masovnog informisanja, ili doživjeti u mnogim ratnim ili nerazvijenim područjima, taj „poredak“ na pojedinim mjestima i teritorijama donosi nered, diktaturu, autoritarizam, totalitarizam, neofašizam, diktat. Stvarna demokratija počiva na kompromisima, a ne na diktatima, a pripadnost tržišnoj ekonomiji bi trebalo da bude više stvar *slobode izbora*, nego tradicije ili kulturno-civilizacijske predodređenosti. Svi plaćaju cijenu svog izbora, ali u „novom svjetskom poretku“ zemlje tržišne ekonomije ograničavaju i sprečavaju mnoge nerazvijene zemlje u tom izboru, zbog čega je isti krajnje redukovan i svodi se na integraciju pod *nametnutim uslovima* ili vegetarisanje i nestanak.

Osnovni faktor neravnoteže „novog svjetskog poretka“ čini *raskorak* između moći jednih i nemoći drugih. Vođstvo u tom „globalnom poretku“ danas određuje vojna, tehnološka ekonomska moć. Razvijene zemlje značajno oblikuju svijet prema sopstvenim interesima. Kapital se širi kao korov, preskače granice i pokorava oblasti u koje dođe. Moć najjačih se transformiše od zaštitne funkcije, preko sfera uticaja do dominacije. Ona zakonomjerno teži supermoći i svemoći, ali nas istorija uči da su se sve imperije urušile, jer im *salto mortale* nastupi prije ili kasnije, odnosno, gasi im se “*iluzija besmrtnosti*”, kako reče Arnold Toynbee (prema: Huntington 1998, s. 335).

Prividna neprotivurječnost i jedinstvo Zapada i njihovih satelita nije ni vječna, ni apsolutna. Ključno je pitanje alternative i načina sprečavanja moći Zapada da preraste u svemoć. Veliki troškovi za nacionalnu odbranu, naoružanje, ratove i „osvajanja“ će iscrpljivati sadašnje lidere. Sadašnja dominacija SAD će se, vjerovatno, ograničiti konsolidacijom azijskog kontinenta, jer se moćne vojne i populacione sile Rusija, Kina i Indija sve više dogovaraju zbog prijeteće NATO-a. Mnogi autori vjeruju da će se *globalno liderstvo*³⁴ SAD i Zapada u bliskoj budućnosti relativizirati i svesti na nivo jedne od nekoliko sila dolazećeg multipolarnog svijeta. Ako bi npr. Kina zadržala visoke stope privrednog rasta, prognozira se da ona kroz 20 godina može postati najveća privredna sila svijeta, što je i bila od propasti Rimskog carstva u V vijeku do industrijske revolucije u Engleskoj 1680. godine.

³⁴ “Multikulturni svet je neizbežan zato što je globalno carstvo nemoguće...” (Huntington 1998, ss. 354-5)

5. Tek što smo povjerovali u konvergencijsko prevazilaženje ideološke relacije kapitalizam-socijalizam i prihvatili termine »*mješovito društvo*« i »*mješovita ekonomija*«, koji su se već odavno odomaćili u literaturi zapadnih ekonomista i sociologa, s urušavanjem socijalizma je počeo sve više da se forsira termin »*tržišna ekonomija*«, koji se nešto kasnije pretvorio u otvoreno deklarisanje za tzv. »*globalni kapitalizam*«. Navedeni termin je dovoljno protivrječan i nekonzistentan, jer, ako se uopšte još insistira na nazivu kapitalizam, onda je jasno da on egzistira samo u ograničenom broju razvijenih zemalja, a ne nikako na globalnom planu. To znaju, naravno, i njegovi zagovornici, ali, možda se u nazivu »*globalni kapitalizam*« krije težnja za (produžavanjem) dominacije razvijenih kapitalističkih zemalja nad ostatkom svijeta?

Većina autora je jedinstvena po pitanju »*uzajamne zavisnosti*« kao suštine i ključnog određenja »*globalnog poretka*«. Ta opšta konstatacija krije u sebi čitav spektar mogućih oblika i odnosa uzajamne zavisnosti (kolonijalnih, neokolonijalnih, partnerskih i drugih), koje treba detaljnije analizirati da bi se objasnile osnovne protivrječnosti predmetnog termina.

Analizom pojavnih oblika globalizacije nameće se zaključak da postoji jasno izražena *antinomičnost* kao njihova manje ili više zajednička osobina. Poznata karakteristika globalizacije je kombinovanje procesa autonomizacije i integracije, koja je u literaturi poznata pod nazivom »*paradoks Naisbitta*« (1994, p. 11). U knjizi »*Potres svijeta*« M. Touraine navodi mnoge protivrječne tendencije globalizacije i fragmentacije svijeta (1995, p. 15). Mnogi konkretni oblici ispoljavanja posljedica globalizacije imaju svoju kontra manifestaciju, kao npr. :

- globalizam i lokalizam,
- izazov i prijatnja,
- razvoj i nazadovanje,
- univerzalizam i polarizacija,
- nacionalno i nadnacionalno (transnacionalno),
- liberalizacija i protekcionizam,
- realna i virtualna ekonomija,
- centar i periferija,
- globalne valutne rezerve i globalni dug, itd.

6. Semantika globalističkog scenarija je ne samo složena, nego i višestruko *protivurječna*. U literaturi postoje uglavnom horski suprotstavljena mišljenja odobravanja i kritike, idealizacije i demonizacije, koja često u sebi imaju ekstremne, utopističke, fatalističke i hiperbolične dimenzije. U tom smislu ćemo navesti neke osnovne protivurječnosti globalizacionih efekata, koje navodi veliki broj autora:

- Globalizacija proizvodi veoma različite efekte za razvijene i nerazvijene zemlje, tj. prvima omogućuje razvoj, a drugima u većini slučajeva povećava zaostajanje. Polarizacija u razvijenosti (između pojedinih zemalja i unutar njih) se brzo širi. Smatra se čak da globalizacija doprinosi marginalizaciji većine zemalja i rekolonizaciji³⁵. Ekonomska karta svijeta je zastrašujuća: dominiraju nerazvijenost, siromaštvo, nepotpuna ishranjenost i glad., nasuprot bogatstva u 30-tak razvijenih zemalja;

³⁵ Third World Economics 1630. IX 1996, pp. 13

- Globalizacija pretvara razvijene zemlje u subjekat, a nerazvijene u objekat globalizacije, svojim stvaralačkim i rušilačkim mehanizmima;

- Globalizacija dovodi do socijalnog raslojavanja i polarizacije na bogate i siromašne. Postoji veliki broj gladnih i neishranjenih u nerazvijenim zemljama, i mali broj bogatih u razvijenim zemljama. Bogati su npr. 1997. u SAD potrošili samo na marketing (uglavnom na reklamu) 140 milijardi USA\$, tj. 2% od DBP, dok transnacionalne korporacije troše na reklamu polovinu sredstava koja se u čitavom svijetu troše na obrazovanje³⁶;

- Globalizacija izaziva haotične i protivurječne procese deregulacije i centralizacije. Eksperti ocjenjuju da pet najvećih transnacionalnih kompanija kontroliše više od polovine svjetske proizvodnje roba dugoročne upotrebe, aviona, elektronske opreme, automobila i druge proizvodnje, dok je stepen koncentracije u granama infomacione tehnologije još veći, jer praktično 2-3 kompanije kontrolišu međunarodnu telekomunikacionu mrežu (Dawson i Foster 1996, p. 46). Ekonomska moć najvećih TNK je slična GDP srednje razvijenih država, što im omogućuje diktiranje svoje volje mnogim državama;

- Globalizacija negdje doprinosi povećanju zaposlenosti, a negdje je drastično smanjuje i dovodi do sukoba državnih i transnacionalnih interesa;

- Globalizacija ruši barijere nacionalnih tržišta i stvara međunarodne monopole (nad savremenim tehnologijama, kontrolom finansijskih tokova, pristupom prirodnim resursima, informacijama, masmedijima itd.);

³⁶ The Economist, 17-23.I.1998, p. 92

- Globalizacija dovodi u pitanje ili čak poništava ekonomski suverenitet pojedinih država, za račun nadnacionalne vlasti supertransnacionalnih korporacija, banaka, drugih moćnih finansijskih centara i nadnacionalnih institucija. To je omogućeno i praćeno nadzorom i direktnim intervencijama vojnih supersila i vlada onih zemalja koje imaju superekonomsku moć;

- Globalizacija paradoksalno i porazno lavira između propagiranog svjetskog univerzalizma i polarizacije, uz konstataciju da mnogo više izaziva dalje produbljivanje jaza, nego što vodi homogenosti svjetske privrede;

- Globalizacija ugrožava kompletnu svjetsku ekonomiju fascinantnom spekulativnom aktivnošću sa enormnom količinom virtualnih finansijskih sredstava;

- Globalizacija stvara privid idilične globalne ekonomske zone slobodne konkurencije, a ustvari predstavlja veoma organizovan, subordinisan i strogo, gotovo komandno upravljiv nadnacionalni sistem;

- Globalizaciju demistifikuje permanentni i ogromni globalni dug, nasuprot enormnih profita od globalne djelatnosti; itd.

Navedene protivrječnosti se vjerovatno u širem ekonomsko-filozofskom kontekstu mogu razmatrati i s aspekta odnosa ekonomskog ropstva i ekonomske slobode u savremenom svijetu.

7. Pitanje savremenih *odnosa* između razvijenih i nerazvijenih predstavlja velikim dijelom razmatranje pozitivnih i negativnih *posljedica* globalizacije, pri čemu je vjerovatno najznačajnije što ona proizvodi veoma raz-

ličite efekte za centar i periferiju. Naime, veliki broj autora smatra da u razvijenim zemljama proizvodi više povoljnosti a manje problema, a u nerazvijenim zemljama obratno. Osnovna suprotnost ekonomske stvarnosti je između neograničenih ljudskih potreba i ograničenih resursa, koje izučava ekonomija kao nauka o izboru, odnosno traženju alternativnih mogućnosti. Razvijeni nerazvijeni nude obećanja, a traže i osvajaju teritorije sa svim resursima koje će eksploatirati, da bi sebi zadržali epitet potrošačkog društva i najviše standarde kvaliteta života.

Kao direktne i indirektne konsekvence globalizacije mogu se pomenuti i sledeći fenomeni:

- Osvajanje novih tržišta, širenje uticajnih sfera, traženje novih mogućnosti za investicione cikluse, uvoz stručnjaka, korišćenje jeftine radne snage i resursa, kreditiranje po nepovoljnim uslovima, kontrola značajnih tržišta, stvaranje zavisnosti, itd.;

- Prevaljivanje kriza na druge zemlje i vještačko izazivanje kriza na raznim poljima;

- Pronalaženje novih "žrtava" za odlaganje raznih otpada, za prodaju zastarjelih tehnologija i proizvoda, itd.;

- Vršer se pritisci i ekonomska indoktrinacija raznim parolama, prevaziđenim teorijama, neostvarljivim neoliberalnim modelima samoregulacije i *receptima* restriktivne ekonomske politike, propagandne priče i knjige o idealu države blagostanja i potrošačkog društva, »otvorenog društva« tipa Soros ili otvorene ekonomije, itd.;

- Uvode se masovne ekonomske sankcije mnogim državama;

- Vode se čitavi mali i veliki ekonomski ratovi, u kojima se pored ekonomskih mjera primjenjuju i institucionalne, pravne, političke, medijske i druge mjere;

- Vode se ograničeni vojni ratovi, koji ekonomski iscrpljuju napadnutu zemlju, a agresoru obezbjeđuje investicioni ciklus, povećanu agregatnu tražnju i preko nje proizvodnju i zaposlenost, onemogućavanje krize hiperprodukcije, stimulise izvoz, obezbjeđuje ekonomski rast i razvoj i sl.

Nesporno je da razvijene zemlje i njihove transnacionalne korporacije preko globalizacije ostvaruju privilegije, liderstvo, dobit, kontrolu, uticaj i moć, osvajaju nova tržišta, šire sfere uticaja, traže nove mogućnosti za investicione cikluse, upravljaju međunarodnim bankarskim sistemom, kontrolišu sve konvertibilne valute, dominiraju na svjetskom tržištu, proizvode najviše finalnih proizvoda, kontrolišu glavne svjetske pomorske i vazdušne puteve, dominiraju u međunarodnim komunikacijama, najnaprednijim tehnologijama, vojnom i kosmičkom industrijom, informatikom, predvode naučnotehnički progres i istraživanja, itd.

Što se tiče negativnih posljedica globalizacije u razvijenijim zemljama, koje su je inicirale i forsirale, poznato je da sve savremene tehnologije dovode do smanjenja zaposlenosti (koja se npr. u čeličanama SAD 80-ih godina redukovala za šest puta pri istom obimu proizvodnje, a u »General electricu« za dva puta³⁷, kao i do odgovarajućih socijalnih problema. Pri tome transnacionalne korporacije kao dominantni subjekti globalizacije često daju prioritet sopstvenim interesima nad državnim i

³⁷ The Case Against the Global Economy 1996, pp. 1135

socijalnim, tako da i u razvijenim zemljama postoji velika neravnoteža između bogatih i siromašnih.

Nema dileme, ipak, da *najveće posljedice* trpe nerazvijene zemlje, koje su postale objekat globalizacije, s malim i rijetkim izgledima da postanu njen subjekat. Uticaj transnacionalnog kapitala je višestruko negativan, a ogleda se u stvaranju snažne konkurencije lokalnim firmama, potiskivanju i onemogućavanju njihovog razvoja, podrivanju stabilnosti nacionalnih valuta, izazivanju krize, vršenju snažnog političkog pritiska radi obezbjeđenja sopstvenih interesa, itd.

Globalizacija se ni u kom slučaju ne može svesti samo na negativne posljedice. Ona ima i mnoge svoje *pozitivne efekte*, od kojih ćemo navesti samo najznačajnije:

- Globalizacija je, bez sumnje, doprinijela ubrzanju svjetskog razvoja uopšte i mnogih pojedinačnih privrednih grana, naučnih oblasti, tehnologija i sl. Stvarne efekte globalizacije najviše koriste razvijeni, jaki, sposobni, umješni i prilagodljivi (Radovanović 2001, s. 207). Ali, mnoge njene pozitivne efekte koristi cijeli svijet (internet, kompjuterizacija, bolje i jeftinije komunikacione i transportne veze, veća dostupnost znanja i informacija, razvojni procvat pojedinih nerazvijenih zemalja i regiona, itd.);

- Integracioni procesi na robnim i finansijskim tržištima doprinose ne samo povećanju efikasnosti ulaganja i korišćenja kapitala, kao i optimizaciji distribucije novčanih kapitala između pojedinih oblika proizvodne i uslužne djelatnosti, nego i porastu međunarodne konkurencije na strani ponude roba, usluga i ponuđača resursa, poboljšanju alokacije investicija i štednje, mobilnosti kretanja investicionih sredstava i sl.;

- Proces globalizacije postepeno mijenja sliku međunarodnog monetarnog i finansijskog sistema (mnoge promjene, poput ukidanja sistema fiksnih valutnih kurseva i sl., su onemogućile korišćenje politike valutnih kurseva za instrumentalizovano povećanje konkurentnosti),

- Globalizacija je značajno uticala da se podjele i razlike potisnu u drugi plan zbog interesa da se ekonomski saraduje;

- Ona je afirmisala teoriju konvergencije i ekonomsku konkurentnost kao putokaz kursa svjetske politike, itd.

8. Globalizacija neminovno i direktno uzrokuje razne *polarizacije* i *neravnomjernosti*. U literaturi se piše o *globalnoj nejednakosti*, koja je višedimenzionalna, jer egzistira u svim »globalističkim oazama«. „Neravnomjernu globalizaciju treba shvatiti kao dijalektički proces, koji obuhvata kako integraciju, tako i raspad, kako opštosti, tako i pojedinačnosti, kako kulturnu (i drugu-prim. V.D.) diferencijaciju, tako i homogenizaciju“³⁸.

Širenje razlika u ekonomskoj razvijenosti je jedna od najtežih konsekvenci globalizacije. Ekonomske nejednakosti i siromaštvo su eskalirali u poslednjoj deceniji XX vijeka, pa je to jedan od glavnih uzroka, kako tvrdi Šuković (2001, s. 65), što je kritika globalizacije dovedena do usijanja. Oko 500 miliona ljudi gladuje u Srednjoj Africi, a 1990. g. je 15 miliona djece do 5 godina

³⁸ Whose World Order? Uneven Globalization and the End of the Cold War, 1995, New York, p. 6.

umrlo od gladi, dok je skoro 1,3 miliona ljudi životarilo ispod međunarodne granice apsolutnog siromaštva (370 USA\$), dakle sa manje od 1 USA\$ dnevno³⁹. Razvojna polarizacija se vremenski brzo širi, a prostorno se produbljuje rastojanje između vrha i dna, centra i periferije. U periodu od 1960-1997. godine odnos između pet najbogatijih i pet najsiromašnijih država, mjereno učešćem u svjetskom dohotku, povećan je sa 30:1 na 74:1 (Ibid., s. 68).

Nobelovac Friedman je izjavio da je ekonomija očaravajuća nauka koja počiva na veoma jednostavnim principima, koje ipak samo rijetki razumiju. Ove riječi zvuče proročanski i na svojevrsan način objašnjavaju *nerazvijenost* koja karakteriše preko 130 zemalja, u kojima živi 75% od ukupnog svjetskog stanovništva⁴⁰, koje proizvode svega 20% svjetskog GDP i imaju prosječni godišnji nacionalni dohodak *per capita* 1.085 USA\$, što znači da svaki stanovnik ima svega 3 USA\$ na dan. Radi poređenja, mi smo u SR Jugoslaviji mnogih godina ove decenije imali još manje, oko 800 USA\$ godišnje, ili 2,2 USA\$ na dan. To su, ipak, samo prosjeci, koji zamagljuju mnoge teže stvari.

U jednom od referata OUN iz 1996. godine ističe se da je u periodu od 1980-1993. godine došlo do snažnog ekonomskog razvoja i povećanja životnog standarda u 15 zemalja svijeta u kojima živi 1,5 mlrd. stanovnika, dok je istovremeno došlo do stagnacije i opadanja životnog standarda u više od sto zemalja u kojima živi oko 1,6

³⁹ UN Population Fund (1991), *Population, Resources, and the Environment. The Critical Challenge*, New York, p. 16

⁴⁰ Na Zemlji živi preko 6 mlrd. stanovnika, a procjenjuje se da će ih ubrzo biti preko 6,5 mlrd., jer se dnevno rađa 250.000, a godišnje preko 90 miliona.

mlrd stanovnika. Dakle, svijet se ekonomski sve brže i više polarizuje kako između pojedinih zemalja, tako i unutar njih, tako da se ekonomske nejednakosti pretvaraju iz nepravednih u neljudske.⁴¹ Globalizacija kao nova ideologija razvoja na ovaj ili onaj način je doprinijela toj dramatičnoj polarizaciji, jer “odražava ekonomsku logiku u svojoj njenoj krutosti” (Šuković 2000, s. 66).

9. Od 50-ih do 80-ih godina prošlog vijeka u naučnoj publicistici je demonstrirano mnogo različitih mišljenja o tzv. »zemljama u razvoju«, koje se često nazivaju »trećim svijetom«, »Jugom« ili ne-Zapadom. Postojala je disciplina koja se zvala »istraživanje razvoja« (*development studies*). U početku su stvorene mnoge alternativne teorijske koncepcije razvoja i modernizacije, koje su se uglavnom zasnivale na marksističkoj metodologiji i ideologiji, kvazimarksističkim predstavama i kritici nacionalnog kapitalizma. Tu se mogu navesti sljedeće teorije: *zaostalosti* P. Barena, *neekvivalentne razmjene* A. Emanuela, *artikulacije načina proizvodnje* F. Reja i K. Mejassua, *razvoja zaostalosti* A. G. Franka, *kolonizacije* F. Fanona, *zavisnosti* F. Kardozoa i T. Dos Santosa, *perifernosti* S. Amina, »*drugog razvoja*« I. Galtunga, itd.

Urušavanjem bipolarne šeme kapitalizam-socijalizam, usložnjavanjem i diferenciranjem odnosa u samom »trećem svijetu« iščezlo je pomenuto »istraživanje razvoja« zemalja u razvoju, koje se zasnivalo na artikulaciji centra i periferije kao posebnih strukturnih cjelina i pozicija. Zamijenili su ga razni hibridni ili mješoviti modeli

⁴¹ Human Development Report (1996), New York-Oxford, p. 1, III.

orijentisani, kako smatra E. Said, na izraženom *pragmatizmu* (prema: Češkov 2000, s. 7), odnosno na uvažavanju činjenica da su neke države (prvenstveno Kina, izvoznice nafte i dalekoistočna četvorka- tzv. »azijski tigrovi«) poprimile ograničeni periferni status.

Poseban problem u izračunavanju periferne diferencijacije predstavlja uslovnost svih pokazatelja razvijenosti, koja rezultira zbog nepostojanja jedinstvenih mjernih limita i kriterijuma. Metodologija Svjetske banke polazi od visine GNP per capita, prema kojem se sve zemlje dijele u *četiri grupe*: najnerazvijeniji (I), nedovoljno razvijeni (II), srednje razvijeni (III) i visoko razvijeni (IV). Postavljene granice u 1999. godini iznosile su za I grupu zemalja GNP per capita do 755 USA\$, za drugu do 2.995 USA\$, za treću do 9.265 USA\$, i za četvrtu preko posljednjeg iznosa. Na taj način su dobijeni podaci iz tabele koja slijedi.

Klasifikacija zemalja po stepenu razvijenosti u 1999.

(mjereno per capita GNP u USA\$)

Zemlje	broj zemalja	GNP p. c. (mlrd \$)	br. stan. (mlrd)	GNP p. c. (\$)
I	66	987,6	2,41	410
II	53	2.512,5	2,09	1.200
III	38	2.810,7	0,57	4.900
IV	50	22.921	0,89	25.730
Svijet	207	29.232	5,97	4.890

Izvor: World Development Report 2000/2001, Atacking Poverty, World Bank, Oxford University Press.

Rastuća *strukturna dekompozicija* i *diferencijacija* »trećeg svijeta«, koji više nije ni približno monolitan kao nekad, nije bitnije relativizirala nepovoljno ukupno faktičko stanje na relaciji razvijeni-nerazvijeni, niti je doprinijela ublažavanju zabrinjavajućeg trenda produbljivanja razlika u razvijenosti. Pravu sliku polarizacije pružaju uporedni podaci koje smo selektivno izabrali za jednu, pet, deset, petnaest i dvadeset najrazvijenijih i najnerazvijenijih zemalja, a prikazani su u tabeli koja slijedi, za koju nije potreban nikakav poseban komentar, jer su apsolutni i relativni rasponi dovoljno indikativni.

Pokazatelji raspona najrazvijeniji-najnerazvijeniji

(mjereno per capita GNP u USA\$)

(...) znači sa pet zemalja iz prethodne grupe.

Br. zem.	Opis	Zbir za 5 zemalja	odnos
1	Luksemburg : Etiopija	44.640: 100	446: 1
5	Luks/Švajc/ Norv/Japan/Danska : Eti/Burundi/S.Leone/Malavi/Niger	36.024: 158	228: 1
10	... SAD/ Sing/Austr/Njem/Šved : ... Čad/Eritr/Ang/Nepal/Mozamb.	316.700: 1.860	170: 1
15	... Belg/Hol/Fin/H.Kong/Fran : ... Mali/Tanz/Burkina/Ruan/Madag.	436.310: 3.080	141: 1
20	... V.Brit/Austr/Ital/Kan/Irska : ... Kamb/CAfrRep/Tadž/Kirg/Nig	547.290: 4.550	120: 1

Izvor: World Development Report 2000/2001, *Atacking Poverty*, World Bank, Oxford University Press.

Navedeni rasponi su, ipak, znatno manji kad se kao kriterijum uzme kupovna moć valuta, iako se tu po-

javljuje problem tzv. »potrošačke korpe« roba znatno različitih kvaliteta. Mjereno na taj način dobija se npr. da raspon u GNP per capita između Luksemburga (38.247 USA\$) kao najrazvijenije zemlje, i Siera Leone (414 USA\$) kao najnerazvijenije zemlje iznosi 92:1.

Upravo zbog navedene polarizacije veliki broj naučnika smatra da se forsirano realizuje neoliberalna konstrukcija tzv. »*globalnog sela*«, koja je, kako smatra Nekklessa, zamijenila nacizam i komunizam i pojavila se kao treća dominantna »*svjetska religija*« prošlog vijeka. Ona ne dovodi do unifikacije, niti do brisanja nacionalnih granica »*svuda i za svakog*«, jer su one postale veoma prozračne za sjevernjake, ali istovremeno vrlo problematične za došljake s Juga (1999, s.32).

To je dodatni razlog što razvijeni idu u postindustrijsko društvo, a većina nerazvijenih je daleko od industrijskog, čak im je točak istorije blokiran ili se vraća unazad. Razvijeni imaju visok nivo kvaliteta života i visoke ekološke, sanitarne i druge standarde, a mnoge nerazvijene zemlje dobijaju humanitarnu pomoć, radioaktivni otpad, zastarjele lijekove, staru tehnologiju, skupo reprogramiranje dugova, uvezenu inflaciju, opšte zaostajanje, itd. Prema nerazvijenim zemljama se sprovodi cjenovna i druga diskriminacija, protekcionizam, nelojalna konkurencija, razna ograničenja i blokade. Zato je drastično opalo učešće tzv. "zemalja u razvoju" u ukupnom svjetskom robnom izvozu sa 33% u 1950. godini na 18,9% u 1970, s tendencijom stagnacije do 1996. godine (pri čemu je zanemaren izuzetan porast učešća dalekoistočne četvorke na 10,5%, jer one objektivno više ne spadaju u tu grupu zemalja)⁴².

⁴² - Handbook of International Trade and Development Statistics

Pored toga, stanovnici razvijenih zemalja su superpotrošači, dok ostalo stanovništvo u ogromnoj većini živi na granici siromaštva, mnogi su supersiromasi, a 800 miliona ljudi gladuje. Naravno, i u razvijenim zemljama je izražena socijalna polarizacija, ali se siromaštvo, ipak, značajno smanjuje i kvalitetno drugačije rješava. Tako npr. u SAD se broj siromašnih domaćinstava u periodu 1960-1996. godine smanjio sa 18% na 11%⁴³. Pored toga, svi koji imaju primanja ispod minimuma za preživljavanje dobijaju državnu socijalnu pomoć.

U studiji "Globalna ekonomija u prelaznom periodu" grupa engleskih, američkih i kanadskih ekonomista ističe da pretvaranje ekonomije u globalnu ne znači opštu dinamiku razvoja, nego više istovremeno i paralelno *diferenciranje* visokodinamičnih ekonomskih sistema, s jedne, i širenje broja relativno stagnirajućih i nazadujućih kriznih ekonomija, s druge strane (1996, p. 374).

Sličnu izjavu je dao Generalni direktor Međunarodne organizacije rada M. Hansen u svom referatu na 81-oj sesiji u Ženevi 1994. godine, koja je bila posvećena socijalnoj pravednosti u uslovima globalizacije ekonomije. On je istakao da umjesto slabljenja i prevazilaženja socijalnih nejednakosti, integracija nacionalnih ekonomija u globalni sistem ih, naprotiv, pojačava i zaoštrava. Izjavu je potkrijepio podacima da je 1960. godine 20% najbogatijih u svijetu raspolagalo sa 30 puta većim sredstvima nego 20% najsiromašnijih, dok se taj odnos u 1990. godini povećao na 59 puta. Danas je taj odnos

1988,1991 and 1995;

- International Financial Statistics Yearbook 1987 and 1997;

- WTO Annual Report 1997

⁴³ Statistical Abstract of the United States 1998, p. 481

mного nepovoljniji i vjerovatno ga je veoma teško precizno izračunati. Jer, stvorene su izuzetno depresivne enklave nerazvijenosti, u kojima godinama caruju glad, neishranjenost, nezaposlenost, suše, zarazne bolesti i sl.

U svemu tome, najveću razornu moć imaju transnacionalni kapital i kontrolisano tržište, koji se vođeni principima *nejednake razmjene* kao klin probijaju u nestabilna, krizna i nerazvijena područja. Već odavno smo svjedoci da su većinu postsocijalističkih zemalja razne »šok terapije«, liberalizacije i makroekonomski recepti razvijenih doveli do privrednog kolapsa, a one najagilnije do zapadnih protektorata, članstva u NATO, partnerstva za mir i sl.

10. Mnogi »globalisti« (”mondijalisti”) u svojim radovima ocjenjuju da SAD, Zapadna Evropa, Japan i neki »azijski tigrovi« imaju dobre razvojne šanse i u XXI vijeku, dok šanse ostalih zemalja posmatraju s izrazitim pesimizmom. Po pitanju potrošnje iluzorno je i razmatrati mogućnost dostizanja zapadnih zemalja, posebno s aspekta ograničenosti resursa. Prije se može govoriti o tome da li zemlje periferije mogu dostići nivo života dostojnog čovjeka, koji podrazumijeva smanjenje socijalnih nejednakosti, poboljšanje kvaliteta života, relativnu ravnopravnost u odnosima s razvijenim partnerima i sl. Čini se da je s protokom vremena sve teže postići navedene ciljeve, i to uglavnom zbog sledećih faktora uticaja:

- Visokih troškova prilagođavanja;
- Demografske eksplozije u siromašnim zemlja-

ma;

- Ekoloških problema, koji su daleko veća razvojna barijera za nerazvijene zemlje. Potrebne investicije za očuvanje prirodne sredine u zemljama periferije procjenjuju se u optimističkoj varijanti na 125 mlrd. USA\$ godišnje, što značajno premašuje pomoć koju one dobijaju u iznosu od 70 mlrd USA\$ godišnje (Kennedy 1994, p. 121);

- Nedostatka sredstava za najnovije postindustrijske tehnologije i nemogućnosti njihove primjene zbog obilja radne snage;

- Produžavanja informaciono-tehnološkog neokolonijalizma u raznim oblicima. Npr. dugoročna tendencija smanjenja svjetskih cijena sirovina i prenošenje srednje tehnoloških i »prljavih« proizvodnji u nerazvijene zemlje preko SAP zajmova (*structural adjustment programs*), koji ne poboljšavaju ekonomsku situaciju u zemlji, već samo stimuliraju izvoz zemlje primaoca radi servisiranja duga i povećavaju uvoz roba iz razvijenih zemalja;

- Produžavanja rasta spoljnog duga u nerazvijenim zemljama;

- Kontrole sredstava masovnih informacija u nerazvijenim zemljama od strane razvijenih; i

- Zaoštravanja ekonomskih i socijalnih problema u nerazvijenim zemljama, koje često rezultiraju u građanskim ratovima, etničkim i vjerskim konfliktima, rastu prestupnosti i sl.

11. Proces globalizacije je veoma tijesno povezan s formiranjem novih oblasti ekonomije, koje se u zapadnoj literaturi označavaju terminima »*knowledge econo-*

my« (ekonomija zasnovana na znanju, ili ekonomija znanja) i »*information economy*« (ekonomija zasnovana na informacijama ili ekonomija informacija). *Informacije i znanje* se u teoriji i praksi sve više tretiraju kao direktne proizvodne snage (*immediately productive force*) i već odavno se razmatraju kao strateški faktor proizvodnje (Compain 1988, p.10).

Informacije imaju mnoga svojstva kao i svaka druga roba, tako da se na tržištu pojavljuje ponuda i tražnja informacija, koje imaju svoju cijenu, korisnost, troškove proizvodnje i prenosa, i sl. Unikalni značaj informacijama daju poznate osobine da se mogu višestruko koristiti (jer se ne troše prilikom upotrebe, ali zastarijevaju i gube vrijednost), razni potrošači ih koriste na različite načine, skuplja im je proizvodnja (kreiranje) nego umnožavanje (kopiranje), pojavljuju se stalno u novim sadržajima i oblicima, imaju izraženu konkurenciju (posebno u filmskoj, televizijskoj, video i kompjuterskoj proizvodnji i prodaji), itd. *Značaj informacija* u savremenoj ekonomiji i društvu možda najbolje ilustruje formulacija iz Programa politike u oblasti informacionih resursa Univerziteta Harvard:

»Bez materijala ništa ne postoji. Bez energije se ništa ne dešava. Bez informacija ništa nema smisla«⁴⁴.

Iako je princip racionalnosti osnova tržišne teorije i ponašanja tržišnih subjekata, tržišno privređivanje karakteriše visok stepen nesigurnosti, rizika, neizvjesnosti i entropije. Zato očekivanja tržišnih subjekata često mogu biti nerealna. Informacije minimiziraju neizvjesnost i rizik, ili, kako kaže K. Errou: »Informacija je pojam koji je direktno suprotstavljen terminu neizvjesnost« (1995, s.

⁴⁴ The program of Information Resources Policy, 1989, p. 3.

98). Ona omogućuje pouzdanije planiranje budućnosti, povećava kvalitet donesenih odluka i širi horizonte tržišnog izbora (Clark 1985, p. 27). Toffler smatra da se globalno društvo kreće prema slobodno organizovanoj i otvorenoj informaciji, koja će dovesti do revolucije u mišljenju, analiziranju, sintetizovanju i izražavanju informacija, a samim tim i do skoka ljudskih kreativnih mogućnosti (1990, p. 172).

Informacije i znanje se značajno *razlikuju* od tradicionalnih proizvodnih resursa prvenstveno svojom neiscrпноšću i neograničenošću, kao i nemogućnošću preciznog mjerenja troškova stvaranja »informativnog proizvoda«. Iako za našu analizu nije neophodno, navešćemo neke *razlike* između informacija i znanja (prema: Inozemcev 2000, s. 4), i to:

- Kad se informacija jednom proizvede, može postati dostupna širokom krugu korisnika, koji je usvajanjem (prijemom i predajom) ne otuđuju od ostalih korisnika. Drugačije je sa znanjem, koje ne postoji u objektiviziranom obliku, tako da je u autentičnom obliku dostupno isključivo svom kreatoru i nije otuđivo, a kada se predaje, mijenjaju se njegova prvobitna svojstva;

- Informacija je tiražna, može se umnožavati, a troškovi proizvodnje svake sljedeće kopije opadaju i teže nuli uporedo s tehničkim progresom. Stvaranje novih znanja zahtijeva sve šire informacije, veće napore i veće troškove;

- Dobijene informacije su dostupne i demokratske. Znanja su rijetka, a rezultat su stvaralaštva inženjerskih pojedinaca visokog intelektualnog nivoa;

- Informacije mogu biti objekt svojine (*property*), dok se znanja pojavljuju kao objekt vladanja (*possession*);

- Informacija ima karakteristike javnog dobra (*public good*- Poster 1996, p. 73), dok se znanje tretira kao personalizovano dobro (*personalized good* ili *customized good*- Gay 1996, p. 82).

Znanje, informacije, umijeće, inovacije i nove ideje revolucionarno pomjeraju granice društvenog i ekonomskog rasta i razvoja, postaju ključno bogatstvo i proizvodni resurs i dominantno usmjeravaju kretanje »globalnog poretka« prema tzv. postindustrijskoj eri. Globalizacija i postindustrijska era su organski tijesno međusobno povezani i višestruko uslovljeni, jer su globalizaciji prethodile kardinalne *promjene* naučno-tehničkog i tehnološkog progressa, tržišne organizacije privređivanja i liberalno-demokratske organizacije društveno-političkog života. Navedene promjene su mnogi autori (C. Ayres, J. K. Galbraith, D. Bell, T. Stounier i dr.) označili kao osnovna obilježja postindustrijskog društva. U najrazvijenijim zemljama su još od 60-ih godina zapažene pojave koje su nagovijestile kraj formacijskog društveno-ekonomskog razvoja, među kojima je bio najradikalniji razvoj informacionih, komunikacionih, kosmičkih, biogenetičkih, transportnih i drugih tehnologija.

Tehnološki bum je doprinio povećanju efikasnosti svih drugih oblika proizvodnje (Stounier 1986, s. 397) i tako stvorio realne uslove za realizaciju davnašnje ideje o stvaranju nekog humanijeg i homogenijeg »*svijeta svijetova*« (termin M. Geftera) raznih ekonomija, politika, kultura, naroda, prostora i civilizacija.

Tehnološke promjene su praćene revolucionarnim promjenama u ekonomiji i politici, jer, u najširem smislu riječi »ekonomska i politička vlast prelaze u ruke proizvođača informacija« (Ibid., s. 398). U informacionoj dje-

latnosti danas su zaposleni ne samo *proizvođači informacija* (naučnici, specijalisti, konsultanti), nego i *obrađivači informacija* (administrativni i upravljački personal, transportni dispečeri informacija, statističari, računovođe i sl.), *distributeri informacija* (zaposleni u oblasti obrazovanja i sredstvima masovnih informacija) i *radnici informacione infrastrukture* (operateri, radnici telekomunikacionih službi i sl.- Gleave et al. 1985, pp. 197-201). »Informacioni radnici« su u SAD 1985. godine učestvovali sa 63% u ukupnoj zaposlenosti, a sa 76% u ukupno utrošenom radnom vremenu (Rojers 1986, . 112).

Kao rezultat informacione i komunikacione revolucije i novih pratećih tehnologija povećano je učešće *uslužne sfere* u stvaranju GDP, koje je npr. u SAD 1990. godine iznosilo čak 73%⁴⁵. To je praćeno odgovarajućim promjenama u strukturi zaposlenosti, jer se radna snaga sve više usmjeravala u uslužni sektor⁴⁶, čije učešće u zaposlenosti razvijenih zemalja premašuje 70%⁴⁷. Na taj način, u velikom stepenu se ostvaruju Bellove prognoze (1967, p. 102), prema kojima će se ekonomija transformisati od dominantne proizvodnje roba na dominantnu proizvodnju usluga, klasa profesionalaca i specijalista tehničkog profila postati najveća grupa zaposlenih, a intelektualni instituti postati vodeći. Dok je doindustrijsku eru karakterisala »igra čovjeka s prirodom«, industrijsku »igra čovjeka s vještačkom prirodom (koju je čovjek stvorio), postindustrijsku civilizaciju karakteriše »igra među ljudima« koja podrazumijeva prevazilaženje tradi-

⁴⁵ Statistical Abstract of the United States 1995, p. 452.

⁴⁶ Uslužni sektor obuhvata različite oblasti: transport, veze, skladišta, komunalna privreda, pružanje informacija, usluge trgovina, finansija, osiguranja, nekretnina i sl.

⁴⁷ Quarterly Labour Force Statistics 1996, OECD, No 1, pp. 8-69.

cionalnih načina mišljenja, ponašanja i organizacije »*asocijativnih ljudi*« koji posjeduju veći stepen kreativnog mišljenja.

Uporedo s razvojem informatike razvijala se alternativna zaposlenost, koja je doprinijela jačanju uslužnog sektora i stvaranju netržišne tzv. »*socijalne ekonomije*«, koju čini rad u domaćinstvima (*domestic sector*), dobrovoljnim organizacijama (*voluntary organizations*) i organizacijama na bazi lokalnih zajednica (*community based organizations* – Elson et al. 1995, p. 25). To je dodatni razlog za tretiranje postindustrijskog društva u literaturi kao postekonomskog.

Toffler je pisao da će a) prelazak na postindustrijsko društvo postepeno rješavati konflikte između interesa društva i interesa korporacija (zagađivanje prirodne sredine, gušenje ličnosti u hijerarhijskim strukturama i sl.), b) »prirodna prava« slobode i privatne svojine biti podređena visokom nivou kvaliteta života, c) ekonomski principi uvažavati socijalne aspekte, d) hijerarhijska organizacija biti zamijenjena mrežnom strukturom, a subordinacija kolegijalnošću, e) većina informacija postati svima dostupna, i f) informacije i znanje postati objekti svojine kao »*simbolički kapital*« (1990, p. 12).

Teško je provjeriti u kojem stepenu su se u praksi ostvarila navedena predviđanja, ali je sigurno da bi ti pokazatelji bili veoma različiti po raznim grupama zemalja. Takođe je sigurno da jednu od najznačajnijih i najjačih pokretačkih poluga savremene civilizacije predstavlja uzajamna povezanost, uslovljenost i zavisnost tržišnog privređivanja (koje u osnovi sadrži privatno preduzetništvo) i tehnološkog progressa. Ta *povratna sprega* je dokazala svoju efikasnost u razvijenim zemljama i privredama, u kojima se tehnološki progres podržava stal-

nom ekspanzijom kapitala i njegovim ulaganjem u profitabilne djelatnosti, a ekspanzija kapitala i njom probuđena konkurencija se napajaju novim dostignućima tehnološkog progresa, koji ima praktično neiscrpne potencijale kreiranja i usavršavanja svega postojećeg.

VII Globalizacija i tranzicija

1. Kad se razmatra *odnos* globalizacije i tranzicije, ili preciznije globalne i postsocijalističke tranzicije, uočava se njihova relativna *vremenska podudarnost*. To je jedna od nekoliko rijetkih i formalnih »sličnosti« ova dva procesa, pored njihove nepovratnosti, nezaustavljivosti, aktuelnosti i protivurječnosti. Činjenica je da su to dva paralelna i ključna savremena svjetska procesa, koji se po mnogo čemu, kvalitativno i kvantitativno razlikuju. Neke od brojnih razlika je i ovaj rukopis iznijansirao. Čini se da suštinske *razlike* proizilaze iz različitih tradicija, historijskog kontinuiteta, mentaliteta, vrijednosnih kriterijuma, institucionalnih rješenja i startnih razvojnih pozicija. Zbog toga globalizacija vodi u postindustrijsko društvo, a tranzicija ne uspijeva mnoge aktere dovesti ni u industrijsko društvo.

Pitanje *uticaja* globalne tranzicije na postsocijalističku je veoma kompleksno, ima puno smisla, ali je ta tema previše hipotetična, tako da je nećemo elaborirati. Ipak, vjerujemo da ta dva procesa imaju mnogo dodirnih tačaka i uzročno-posljedičnih veza, s tim što je taj uticaj isuviše jednosmjernan, jer je postsocijalistička tranzicija objektivno i snažno uslovljena globalnim procesima, možda čak u istoj mjeri koliko i sopstvenom krizom.

Za razliku od planiranih, strategijski promišljenih i široko odobrenih globalnih procesa, subjektivistički, voluntaristički, improvizacioni, retorički i palijativni način rješavanja postsocijalističke transformacione krize daje joj sasvim drugačiji karakter, koji je presudno uticao na njene negativne rezultate i posljedice. Propagirane slobode i bolji život je dobila manjina. Većina je takođe dobila neke «slobode», ali drugačije: slobodu političko-partijskog, pluralističkog i biračkog izjašnjavanja, bavljenja špekulativnim djelatnostima radi preživljavanja, čekanja u redovima za deficitarne proizvode, čekanja posla, ali i slobodu od novca, koju neminovno prati sloboda «praznih stomaka», kako kaže Vidaković (2001, s. 110). Imajući u vidu da se bez novca i kapitala ne može biti preduzetnik, niti se bilo kome može konkurisati, ogromna većina naroda je *oslobođena* od većine ekonomskih sloboda (preduzetništva, konkurisanja, svojine, kupovine mnogih, a posebno luksuznih artikala, i sl.), jer joj je *ekonomski izbor* dramatično redukovan na održavanje biološkog minimuma.

Ako je tačno, kao što mnogi ugledni autori tvrde a praksa često potvrđuje, da globalizacija nameće svoju logiku malima, nemoćnima i nerazvijenima, ona ima još jednu sličnost sa postsocijalističkom tranzicijom, koja je *nametala* svoju grabešku logiku širokim nezaštićenim slojevima masa.

2. Mnogi faktori su uticali na neuspjeh tranzicije, odnosno izraženi »*transformacioni pad*« svih ekonomskih pokazatelja (Kornai 1995). Nijesmo ni sumnjali da će tako krupan civilizacijski preobražaj imati svoju viso-

ku cijenu izraženu u opštoj krizi, nestabilnosti i nesistemnosti. Ali, tražeći *promjene*, niko nije vjerovao u mogućnost takve bolne ekonomske, socijalne, moralne i razne druge degradacije. Čini se da je tome značajno doprinio pogrešno izabrani put brzometnih »šok terapija« i drugih neoliberalnih recepata, koji je reformske procese skrenuo u neželjenom pravcu stranputica. Razvojna evolucija ne poznaje, niti potvrđuje skokovitost. Posebno je to bilo nezamislivo i nemoguće u situaciji postsocijalističke tranzicije, u kojoj se prelaz osvarivao preko mnogih granica koju su činili visoki, neprobojni zidovi ideološke, političke, etičke, systemske, ekonomske, svojinske, socijalne, institucionalne, kulturne, mentalne i vrijednosno-kriterijumske prirode. Prilagođavanje tržištu, preduzetništvu, privatnoj svojini i drugim vrijednostima drugačijeg sistema obavljano je na brzinu, improvizacijama, bez reda i načina, bez taktike i strategije, bez tuđih uzornih modela i uvažavanja sopstvene specifike, sa imperativnim zahtjevom vremena koji se svodio samo na jedan moto: *promjene*.

Narodi postsocijalističkih zemalja su brzo slomili skoro sve čemu su se decenijama klanjali, a sada se mnogi nostalgично klanjaju nad onim što su imali. Jasno je da socijalizam nije valjao i da je "upravo pad inicirao tranziciju, a ne obratno, tako da su systemske promjene jedini mogući izvor rasta" (Csaba 1995, ss. 13-5). Ali, tranzicija je većini zadala još veće probleme i deformacije. Uništene su socijalističke dogme, a na njihovo mesto su se pojavile druge, s neizvjesnim rokom trajanja i poremećenim vrijednosnim kriterijumima. Osnovni metod prelaza bila je neselektivna, nepostupna, nepripremljena, neorganizovana i nedosledna "šok terapija", koja je u izboru prioriteta teleološki zamijenila ciljeve (izlazak iz krize, eko-

nomski rast, efikasnost) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, demokratizacija, institucionalizacija, stabilizacija).

Praksa je pokazala da nije moguće na taj način, u jakobinskom stilu, po poznatom receptu Vašingtonskog konsensusa, srušiti stare društvene i privredne institute, koji su se razvijali u toku nekoliko decenija, i izgraditi nove, uspješne i efikasne. Jedino su mudri Kinezi imali istorijski imunitet prema takvoj *novoboljševičkoj mentalnosti*: izabrali su pragmatični put u tržišnu ekonomiju, polazeći od činjenice da nije važna boja mačke, nego da lovi miševе. Dodao bih da je od brzine reformi mnogo važniji njihov uspjeh.

3. Primjena tuđih, globalističkih recepata u zemljama tranzicije, u nedostatku sopstvenih tranzitivnih strategija i rješenja, dovela je do prelaza sa utopijskog socijalizma na utopijski kapitalizam, koji nema nikakve sličnosti sa sistemom koji postoji u zemljama »realnog« kapitalizma, tj. zemljama razvijene mješovite ekonomije. To je samo *tranziciona improvizacija i imitacija*, zbog koje je potrebno korijenito izmijeniti njene tokove i kreirati novu, realnu, razumnu, racionalnu, konstruktivnu, prilagodljivu i gradualističku koncepciju prelaza. Da bi se to ostvarilo, potrebno je eliminisati specifični, začau-reni *kočioni mehanizam tranzicije*, koji čine sledeći osnovni gradivni elementi:

- Dugogodišnja ekonomska i društvena kriza, sa negativnim trendovima većine ekonomskih i socijalnih pokazatelja;

- Institucionalni vakuum sa uništenim starim i neizgrađenim novim institutima državnog regulisanja, tržišnog regulisanja, svojine i kontrolnih mehanizama;

- Nepostojanje institucionalne uz onemogućavanje tržišne konkurencije;

- Metainstitucionalizacija, odnosno pokušaj stvaranja nadinstituta (totalnih instituta s eksplicitnom kontrolom- Gofman 1968, s. 41) kao specifičnih oblika kontrole svih ekonomskih i društvenih instituta od strane nevidljivih, nedodirljivih i gotovo svemoćnih nomenklaturno-lobističkih klanova, koji svojom organizacijom interesnih »alijansi« i neformalnih instituta pokušavaju da većinu oblasti života potčine vlastitoj kontroli.

- Kvaziinstitucionalizacija u raznim oblicima kao što su paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, oblici sive ekonomije, rentno orijentisano ponašanje, naturalizacija, ulična konverzija, dominacija politike nad ekonomijom i sl. (Drašković 2001c, s.71-2);

- Forsiranje institucionalnog monizma, tj. razvoja (nekontrolisanog, pseudoinstitucionalnog) tržišta bez odgovarajućeg paralelnog formiranja komplementarnih instituta;

- Spora, papirološka i samociljna privatizacija, koja je najčešće bila »*prihvatacija*«, tako da nije obezbijedila svoju ciljnu funkciju- efikasnost privređivanja kao preovlađujući fenomen;

- Zanemarljiva strana ulaganja;

- Smanjena sistemska upravljivost, neizgrađenost, amorfnost i ambivalentnost privrednog sistema;

- Nedovoljnost pravne države;

- Raskorak između stvarnosti i retorike;

- Nepostojanje razvojne strategije;

- Pad moralnih i drugih vrijednosnih kriterijuma;

- Izražena socijalna polarizacija;
- Demokratija u povoju;
- Ukorijenjene navike;
- Tautološka zamjena ciljeva sredstvima; itd.

4. Tranzitivna praksa većine zemalja pokazuje da su one u najvećem broju slučajeva postale *objekat*, a ne subjekat, *kolonija*, a ne partner globalizacije. Tome je značajno doprinio globalizacioni »bum« zasnovan na strogo interesnim principima i motivima. Ali, tome su mnogo više doprinijeli socijalistički »*novi reformatori*«, koji su svojim nepromišljenim ponašanjem i odlučivanjem u uskom krugu onih koji misle da sve znaju bolje od onih koji stvarno znaju, i koji su slijedili prvenstveno sopstvene interese, a ne interese naroda (dakle, još jedna *sličnost*- interesni princip, samo što je kod globalista on pedantno institucionalizovan). »Sve utjehe su smiješne, ali postoje vječne istine- sve će proći«, kaže ruska poslo- vica, kojoj možemo dodati da će “sopstveni interesi uvijek upravljati svijetom” (S. Butler), a računi emocijama.

Osnovni moto promjena se, uz pomoć mesijan- skih »reformatora«, pretvorio u retrogradni zahtjev vre- mena za *bogaćenjem po svaku cijenu*. Možemo sa sigurnošću tvrditi da je to takođe (makar metaforična) sličnost s procesom globalizacije, u kojoj se manjina veoma dobro snašla, »prilagodila« i »uklopila«, na štetu ogromne većine. Posljedično se stvorila nova i suštinska sličnost s globalizacijom- enormna ekonomska i socijalna diferencijacija stanovništva.

Narodu su ostala prazna obećanja i krizno preživ- ljavanje, koje je na donjoj granici bijede. Uostalom, oni

koji žive na postsocijalističkim tranzitivnim prostorima navikli su da se mnoge stvari grade na obećanjima. Na žalost, sve što se tako izgradi, lako se sruši istim metodom- obećanjima, što smo se uvjerali po ko zna koji put. Period tranzicije su možda dominantno obilježila *obećanja* globalista (spolja) i domaćih reformista (iznutra), koja nikad nijesu i neće biti ispunjena. To samo pokazuje da postsocijalističke zemlje tranzicije za ekonomski razvijeno »globalno« okruženje nijesu značajne ni približno onoliko koliko misle da jesu, i sve dok mu se institucionalno i demokratski ne prilagode, dok ne ojačaju svoju konkurentsku i pregovaračku poziciju, neće moći racionalno koristiti ni ono malo ekonomskih prednosti (prvenstveno resursnih) koje se mogu uspješno valorizovati na svjetskom tržištu istančanih kriterijuma i univerzalne obaviještenosti.

Umjesto razvoja i borbe za civilizacijske tekovine, u većini postsocijalističkih zemalja se razvila borba za političku vlast, koja akterima vjerovatno *donosi nešto* što ne bi trebalo ni smjelo, čim joj mnogi ambiciozno teže. Između zadovoljstva i bogatstva nomenklaturno-lobističkih krugova i rasipništva kriminalnih struktura nalazi se sve ugroženiji pauperizovani srednji sloj, na kojem bi trebalo da počiva razvoj društva. Umjesto boljeg kvaliteta života narodu se serviraju obećanja, parole i modernizovana ikonografija slična vremenu socijalističkih ideala. Politika kao sudbina je rentabilna, ekonomska kriza i socijalna patologija izražena, a vrh piramide privilegovanih u poređenju s periodom socijalizma je sužen. Ispod superbogato vrha je ogromna distanca koja ga svakojako razdvaja od širokog donjeg dijela većinskog sloja sirotinje. Vrh je u stalnom usponu i bogaćenju, a

donji dio piramide životari na rubu minimuma egzistencije. *Kontrasti* su preveliki, riječima neopisivi.

Neuspješni socijalistički eksperiment je zamijenjen, sada je to sasvim izvjesno, neuspješnim tranzitivnim eksperimentom. Teško nam je vjerovati da će nekad neko izmjeriti koji je od njih bio skuplji i pogubniji.

5. Poremećeni sistem vrijednosti i kriterijuma gotovo u svim oblastima u većini bivših socijalističkih zemalja je znak opšte nestabilnosti i društvene krize: političke, moralne, ekonomske, socijalne, institucionalne i druge. Krizno breme je nepravedno oslonjeno na osiromašeni narod, koji je najmanje doprinio krizi. Privremena orijentacija na špekulativnu trgovinu i šverc ne može biti dugoročna razvojna strategija. Izbor kreatora ekonomske politike između efikasnosti i pravednosti je onemogućen, jer nije ostvaren ni jedan ni drugi cilj. Porast nejednakosti i širenje granica siromaštva je postao politički, socijalni i ekonomski problem i ozbiljni limit progresa. Od prelaska na tržište svi su očekivali povećanje životnog standarda, kvaliteta života i efikasnosti sistema. U suprotnom, tranzicija nema smisla. Praksa je pokazala da su očekivanja stanovništva bila nerealna. Diferencijacija dohodaka je u većini postsocijalističkih zemalja dostigla neslućene razmere. Na porast nejednakosti snažno su uticali: inflaciona preraspodjela dohodaka, naglo smanjivanje i ukidanje državnog paternalizma, likvidacija dotacija, subvencija i liberalizacija cijena, komercijalizacija usluga, preraspodjela rada između državnog i privatnog sektora, neki nepravedni metodi privatizacije, uvođenje novih sistema oporezivanja, veliko povećanje nezaposlenosti, obezvre-

đivanje štednje (hiperinflacijom, finansijskim piramidama, državnim dugom i sl.), budžetski deficit, neodgovornost vlasti, privilegije pojedinaca, itd. Siromašenje je dovelo do novih posljedica kao što su povećanje broja bolesnih i beskućnika, porast kriminaliteta, prinudna emigracija, odliv stručnih kadrova, širenje crnog tržišta, povećanje smrtnosti, itd.

Postaje sve jasnije da se tranzicija može sprovesti (i prilagođavati globalizaciji) samo u onoj mjeri i onom brzinom koju omogućavaju postojeći unutrašnji, a posebno spoljni (globalizacijski) uslovi i ograničenja. Razne mjere šok terapije, liberalizacije, neoliberalni makroekonomski i globalistički recepti razvijenih zemalja značajno doprinijeli privrednim kolapsima u većini postsocijalističkih zemalja. Za male i neposlušne zemlje kazne međunarodnih policajaca i dušebrižnika (koji propovijedaju zapadni univerzalizam izgrađen na dvostrukim standardima) su ekstremno rigorozne: od ekonomskih blokada i sankcija, marginalizacije i izolacije, preko raznih pritisaka i ucjena, do bombardovanja i pokoravanja teritorija.

Afirmacija vrijednosti ni nacionalno-građanskog, ni globalnog društva u kratkom roku nije moguća u zemljama koje grcaju u krizi, siromaštvu, nezaposlenosti, zaduženosti i svakojakim podjelama. Reformska apologetika je samo *privid* uobličen u modele koji nemaju uzora u sadašnjoj ekonomskoj stvarnosti onih koji ih nude. Nije moguće ostvariti ekonomske, demokratske i ostale slobode (koje su preduslov širenja tržišta) u uslovima njegovog gušenja iznutra (monopolizmom) i spolja (zaduživanjem, ekonomskim sankcijama i drugim ograničenjima), i to upravo od onih koji ih lažno propagiraju.

6. “Treći talas demokratizacije”, koji S. Huntington (1991) posmatra kao globalnu pojavu, sporo i neznanatno zapljuskuje postsocijalističke zemlje. Tržišne i demokratske strukture se u dugoročnoj perspektivi obično posmatraju kao komplementarne, ali se u sadašnjoj etapi formiranja čini da *tržište i demokratija* često stupaju u konflikt, vjerovatno zbog pokušaja da se istovremeno uvedu. Da bi objasnio ko kome prethodi, R. Duch navodi da je iz istorije kapitalizma poznato da se uvijek tržište pojavljivalo kao katalizator formiranja demokratskih instituta (1993, s. 594).

Istorija ne mora uvijek da se ponavlja, tako da mnogi autori (A. Oslund, Z. Brzezinski, J. Linz, A. Stepan i drugi) ističu organizovanu i institucionalizovanu *demokratizaciju* (globalistički recept) kao preduslov uspješnog prelaza na tržišnu ekonomiju, kao i potrebu njihovog istovremenog sprovođenja, jer su navodno demokratija i tržište nerazdvojni instituti. Ovo shvatanje je u ekonomskoj literaturi zapadnih i postsocijalističkih zemalja gotovo preraslo u dogmu, ali ga relativizuje iskustvo Kine i nekih totalitarnih režima. Vjerovatno je pravilnije reći da se uspješne tržišne reforme i demokratizacija mogu bolje sprovoditi u uslovima pravne države i efikasne vlasti, koja treba da obezbijedi uslove za sprovođenje reformi.

Za našu temu nije bitno pitanje prioriteta, jer bi nas njegovo razmatranje odvelo u široke rasprave koje su vodili zapadni politikolozi i politekonomisti T. Callaghy, B. Geddes, O. Encarnacion, M. Pei, J. Maravall i drugi. Bitnije je njihovo jedinstveno shvatanje da *nije moguće* istovremeno sprovođenje tržišnih i demokratskih reformi. Takođe je značajan i zaključak opširnog istraživanja empirijskih podataka koje su sproveli A. Przeworski i F.

Limongi u kojem se kaže: “Mi ne znamo uvećava li demokratija ekonomski rast, ili ga usporava... Razlike u funkcionisanju ekonomije nijesu uslovljene karakterom političkog sistema, nego nečim drugim” (1993, ss. 51-69). Navedeni autori zbog izraženih individualnih razlika nijesu mogli naći stabilne uzajamne veze između tipa političkog režima i tempa ekonomskog rasta.

Zaključci politikologa i politekonomista su došli kasno da bi ih političari koristili, sve i da su htjeli. Praksa prelaza od autokratije do demokratije je nešto sasvim drugo, jer krizna socijalno-ekonomska situacija u postsocijalističkim zemljama ne pruža mogućnost izbora prioriteta između demokratskih i ekonomskih reformi. Izvjesno je samo da globalistički *neoliberalni mit* o tržištu nije slučajno izabran: on je trebao u početku da odigra ključnu ulogu u argumentaciji o uspostavljanju mladih demokratija. *Tržišna formula* je prihvaćena kao mesijanska jer je izazvala vjeru u više slobode, inicijative, motivacije i efikasnosti, što se idealno uklapalo u demokratske zahtjeve.

Ekonomске želje i nade naroda postsocijalističkih zemalja nijesu ni mogle biti ostvarene u uslovima političke nestabilnosti i dominacije političko-partijskih i nacionalnih interesa nad ekonomskim, socijalnim i demokratskim, uz ostale prateće probleme koji sačinjavaju ukupnu kriznu sliku: “Teškoće prouzrokovane radikalnim ekonomskim reformama pojačavaju političku nestabilnost koja, na svoj način, sprečava izgradnju pravne i institucionalne infrastrukture privatizacije i usporava priliv stranih investicija, što u krajnjoj mjeri doprinosi i produžavanju postkomunističkog pada, i dalje političke polarizacije” (Terry 1993, ss. 333-7).

Nacionalizam je izražen u mnogim postsocijalističkim zemljama, a on je u bilo kom obliku nespojiv s izgradnjom demokratije i građanskog društva, koji podrazumevaju nacionalnu toleranciju. On se koristi za fragmentaciju i personifikaciju političkog života, u kojima konfrotacija dominira nad kompromisom. Demokratija po-čiva na kompromisima, a ne na konfrotacijama i diktatima. Nikada u istoriji nije bilo dobro kada su različita mišljenja prerastala u suprotne dogme.

U fazi stvaranja mlade demokratije i povećanih društvenih očekivanja pobijedili su oni političari koji su obećavali *čudo*. To čudo su zatim projektovali *iracionalni ekonomisti-reformatori*, koji su zaboravili da je ekonomija nauka o racionalnom korišćenju ograničenih resursa, i da se, kako neko reče, “besplatno meso nalazi samo u mišolovci”. Demokrate-mesije su pali na ispitu i iz demokratije, i iz ekonomije. Da li je narod izvukao pouku? Ako nije, neka pročita staru rusku poslovicu koja kaže: “*Najbolji demokrata je moj vjerni sluga*”.

7. “*Novi preduzetnici*”, odnosno novokomponovani biznismeni u postsocijalističkim zemljama predstavljaju potpunu suprotnost onoga što se pod tim izrazom podrazumijeva kako u literaturi, tako i u poslovnoj praksi razvijenih zemalja. Oni su u postsocijalističkim zemljama samo u rijetkim slučajevima bili organizatori proizvodnje (koja je u drastičnom padu), a mnogo više su izigrali “biznismene” (kako sami sebe nazivaju) koji traže maksimalnu, brzu i laku zaradu, “*prave novac*” na račun raznih pogodnosti koje su im pružile tranzicione okolnosti: rupe u zakonu, lobizam, veze, špekulacije, monopolski polo-

žaj, izbjegavanje poreza, itd. Oni nijesu vodili računa o interesima naroda i društva, nego su samo supstituisali onaj dio privrede koji je oslobođen od državnog diktata i regulative.

Diktat “novih preduzetnika” nije ništa bolji od socijalističkog, niti je doprinio rješavanju ekonomske krize i afirmaciji efikasnih vlasnika kao masovnog fenomena. Oni se u većini slučajeva nijesu izdigli iznad granice špekulativne logike, niti su se bavili proizvodnom i naučno-istraživačkom djelatnošću. Špekulativni poslovi nijesu doveli do efikasne alokacije resursa, a špekulativni “kapital” se nije pretvorio u kapital u pravom smislu riječi, tj. u faktor proizvodnje i sredstvo u funkciji.

Dok su se vodile jalove akademske diskusije o prioritetu i konfliktnosti između ekonomskih i demokratskih reformi, gradualizma i šok terapije, sinergizma i razgradnje, rentnog i konkurentnog ponašanja, racionalnog i etičkog ponašanja, ekonomske efikasnosti i socijalne pravednosti, individualizma i kolektivizma i sl., “novi preduzetnici” su iskoristili infrastrukturni i institucionalni vakuum i na brzinu postali superbogataši, preko privilegovanih, rentijerskih, ekskluzivnih i sumnjivih poslova. Na toj osnovi su ojačali svoju ekonomsku i drugu moć, na kojima izgrađuju ne samo sopstvenu, nego i tuđu budućnost. Zato se s pravom može postaviti pitanje: u čiju korist je išlo “*oslobađanje ekonomije*” u postsocijalističkim zemljama? Odgovor je, valjda, svima poznat. Stvoren je opšti fenomen lokalnih (i širih) ekonomskih elita u kojima dominiraju političke, lobističke i sociopatološke strukture. Posebno bi bilo interesantno ustanoviti njihovu eventualnu povezanost. Evidentno je da njihov životni standard prevazilazi pojmove normalnog bogatstva mnogih zapadnih biznismena. On strči u opštem

narodnom siromaštvu i nezadovoljstvu. Porijeklo bogatstva je u većini slučajeva poznato, ali ipak, predstavlja tabu temu.

Bez zaposlenosti i proizvodnje, odnosno bez Pareto poboljšanja, niko ne može dobiti ako neko ne izgubi. Može li se normalna ekonomija svoditi na “*partiju karata*” u kojoj jedni dobijaju, a drugi gube? Tragično je što dobitnici uopšte nijesu hazarderi: njihov dobitak je često zakonski omogućen. Čini nam se da samo rijetki shvataju razliku između prvobitne akumulacije kapitala i organizovanog kriminala, otvorene tržišne ekonomije zapadnog tipa i nomenklaturno-kriminalizovanog, grabeškog, na Zapadu davno prevaziđenog kapitalizma.

8. Sve razvijene tržišne privrede su unapređivale i usložnjavale svoje sisteme, njihove elemente i institute, prije nego što su se odlučile za prelaz na globalizaciju, koja u svojoj suštini ima denacionalizaciju poslovanja, a ne uključivanje svih naroda i država u poslovni lanac. Dugotrajnom evolucijom instituta dostignuti su visok i stabilan nivo demokratije, političke kulture, dogovornih odnosa, pluralizma interesa, humanizacije ekonomskih i socijalnih odnosa, ekonomske razvijenosti i životnog standarda. To je omogućilo pravno regulisanu globalnu metainstitucionalizaciju, odnosno globalizaciju i internacionalizaciju političkih, ekonomskih i drugih odnosa.

Krah socijalizma je bio uslovljen mnogim ekonomskim i neekonomskim faktorima, među kojima se posebno ističe *institucionalna nerazvijenost*. Naučno je dokazano da su razvijeni instituti preduslov ekonomskog rasta i razvoja. Odsustvo ekonomskog rasta i razvoja D.

North i R. Thomas su objasnili neefikasnošću ili nepostojanjem većine institucionalnih struktura, prvenstveno prava svojine (1973, p. 2; 1987, pp. 418-32). *Institucionalizacija* je vjerovatno najznačajnija karakterna razlika između procesa globalne i postsocijalističke tranzicije. Globalizacija je u potpunosti prihvatila Buchananov savjet da “*dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih igrača*” (prema: Drašković 1997, s. 5). U zemljama postsocijalističke tranzicije je obratno, dobri “igrači vezisti” i njihove “mreže” dominiraju nad pravilima igre.

Prevazilaženje krize i prilagođavanje globalizaciji, u kojoj sve više dominiraju nadnacionalni instituti, podrazumeva korijenite institucionalne promjene (oblika svojine, državnog regulisanja, tržišnog regulisanja i kontrolnog režima), koje predstavljaju osnovu, opšti okvir, zajednički imenitelj i preduslov svih ostalih tranzitivnih procesa. Globalizacija je pokazala nadmoć nadnacionalnih nad nacionalnim institutima. U procesu tranzicije odvija se specifična *institucionalna konkurencija*, koja doводи do rušenja stare i stvaranja nove institucionalne baze. Troškovi transformacije neefikasnih instituta često su toliko veliki da ne omogućuju prelaz ka savršenijoj institucionalnoj strukturi. Zato mehanizam institucionalne konkurencije deluje u dugotrajnoj istorijskoj perspektivi, u kojoj preživljavaju samo najsposobniji instituti, tj. oni koji obezbeđuju najbolji bilansni odnos između transakcionih troškova i koristi od razmjene pravima svojine).

Mnogi konflikti koji karakterišu postsocijalističku tranziciju, prema mišljenju Northa, proizilaze iz vremenskog nepoklapanja institucionalnih promjena na različitim nivoima (1994, p. 79), da i ne govorimo o neprilagođavanju globalnim institutima. Pored toga, veoma su visoki transakcioni troškovi prestrukturiranja, adaptacije i

formiranja tržišnih, svojinskih, kontrolnih i državnih instituta, koji niču u periodu izraženog sociopatološkog ponašanja. Pored nivoa ostvarenog ekonomskog razvoja, socijalne motivacije i demokratskih dostignuća, danas se kao jedan od osnovnih civilizacijskih kriterijuma razvoja koristi nivo *institucionalne izgrađenosti*. Neophodnost formiranja i kombinovanja različitih instituta je posebno značajna za zemlje u tranziciji, koje tek stvaraju institucionalnu sredinu za konkurentno tržišno privređivanje.

Najbrži napredak u tranziciji postigle su one post-socijalističke zemlje koje su ostvarile najveći stepen institucionalnih promjena, jer upravo instituti omogućavaju efikasnu realizaciju, povezivanje i koordinaciju ekonomskih odnosa, resursa, subjekata i ekonomskih aktivnosti. S druge strane, stagnacija ili duboka kriza karakteriše zemlje koje su neselektivno primenjivale makroekonomske recepte razvijenih privreda u uslovima neodgovarajuće i neizgrađene mikroekonomske i institucionalne sredine.

Često se ne shvata ili zaboravlja činjenica da instituti ni u globalnim relacijama *ne stvaraju* kategorije novca, cijena, faktora proizvodnje i faktorskih dohodaka, nego samo mijenjaju institucionalne oblike u kojima se realizuju navedene kategorije i ekonomske aktivnosti. Zato tranzicija treba da radikalno promijeni odnose, oblike i mehanizme regulacije. U cilju prevazilaženja institucionalnog vakuma, metainstitucionalnih i kvaziinstitucionalnih odnosa u postsocijalističkim zemljama je, bez dileme i prije svega, potrebno preduzeti korijenite institucionalne promjene.

U prvoj fazi tranzicije u svim zemljama je s različitim uspjehom sprovedena *privatizacija* kao ključna institucionalna promjena. Ona se pokazala nedovoljnom,

tako da su, pored realne privatizacije, potrebne i druge institucionalne promjene: a) jačanje zakonitosti i pravnog poretka, b) reforme državnih preduzeća, c) rešenje problema neplaćanja, d) regulisanje procesa ozdravljenja i bankrotstva preduzeća, e) razvoj tržišta hartija od vrednosti, f) razvoj faktorskih tržišta, g) razvoj bankarskog sistema, h) podrška preduzetništvu, i) formiranje konkurentne sredine, j) jačanje antimonopolske politike, k) regulisanje prirodnih monopola, itd.

Nije jednostavno odgovoriti na pitanje: kako prevazići krizu, izgraditi sopstvene i prilagoditi se globalnim institucionalnim tokovima, kad se zna da su u postsocijalističkim zemljama mnoge važne komponente društvenog sistema (nacionalni identitet, socijalna struktura, politički sistem, ekonomija, država, međunarodni odnosi i sl.) predmet intenzivnog i dugotrajnog usaglašavanja i rješavanja. Bez prethodnog rješavanja tih pitanja nije moguć napredak u institucionalizaciji. Istovremeno se zapadna institucionalizovana ekonomska, politička, vojna i druga moć transformiše od zaštitne funkcije, preko sfera uticaja do dominacije.

Začarani krug se sve više zatvara oko postsocijalističkih zemalja: za izlazak iz krize potreban je strani kapital, koji se može dobiti samo od razvijenih zemalja, pod uslovima koji su dobro poznati, i koje treba ispuniti. Logika tog začaranog kruga jasno pokazuje da civilizacijsko i institucionalno prilagođavanje globalizaciji nemaju razumnu alternativu.

Iako je svjetski grupni (globalni) portret daleko od idealnog, iako u njemu ima elemenata jeretičkog principa dominacije manjine nad većinom, marginalizacija i izolacija, svakako, nijesu ni razumno ni poželjno alternativno rješenje. Civilizacijski put razvoja afirmisao je mje-

šovitost (pluralizam), postepenost (gradualizam), sinergizam i univerzalizam (globalizam) kao svoje dominantne karakteristike, koje direktno protivrječe svim oblicima apsolutizma (monizma), skokovitosti (šok terapije) i nacionalnog izolacionizma.

VIII Zaključna razmatranja i dileme

Savremeni međunarodni ekonomski procesi predstavljaju dio dugoročne *svjetske tranzicije* od industrijskog ka postindustrijskom društvu, od internacionalizacije privrednog života ka globalizaciji. Ocjene globalizacije u literaturi su krajnje protivrječne, ali se čini da dominiraju negativna nad pozitivnim mišljenjima o njenim efektima na nerazvijene zemlje. U tom smislu je veoma diskutabilno metaforično shvatanje O'Briena (1992, p. 5) da »što smo bliže globalnoj integralnoj cjelini, sve smo bliže kraju geografije«, jer procesi globalizacije za sada samo parcijalno pretvaraju svjetsku ekonomiju u cjelovit sistem, a s druge strane utiču na povećavanje razvojnih, socijalnih, ekonomskih i drugih disproporcija, kao i raznih destruktivnih ponašanja (Elaković 2001, s. 174-5). Mnogi podaci govore u prilog činjenici da globalizacija ne ujedinjuje svijet, nego ga dijeli na postindustrijsku civilizaciju i razne varijante doindustrijske i industrijske civilizacije.

Glavni *promoteri* globalizacije su transnacionalne korporacije, transnacionalne banke, međunarodni finansijski centri moći, međunarodne i regionalne organizacije. Osnovni *oblici manifestovanja* globalizacije su finansijski, investicioni i trgovinski procesi, a *strategija* je istovremeno lokalna i globalna, jer je to preduslov uni-

fikacije standarda ekonomskog ponašanja, pa je u žargonu svjetskih menadžera prihvaćen neologizam “*globalizacija*”. Globalne poslovne mreže se grade integracijom udaljenih lokalnih geografskih prostora, proizvodnje, tehnologije, prodaje i finansija.

Globalizacija ruši, zamagljuje i marginalizuje sve ranije kriterijume podjele (političke, ideološke, nacionalne, klasne, rasne, vjerske i sl.) i potčinjava ih racionalnom *ekonomskom kriterijumu*, koji, po prirodi stvari, vodi dominaciji i moći onih koji raspolažu mobilnim kapitalom, tehnologijom, znanjem i informacijama. Kapital u raznim oblicima ruši sve barijere i preko njega se na globalnom planu skoro sve rješava. Naravno, kad god je to potrebno, kapitalu priskaču u pomoć ekonomski, politički, vojni pritisci i intervencije globalnih moćnika, država i međunarodnih institucija.

U procesu globalizacije pravila igre malima i slabima nameću veliki i moćni, pa izgleda na prvi pogled da se autarhičnost pojavljuje kao jedina *alternativa* globalizaciji. Koliko god globalizacija bila za neke dobra, a za neke loša, izolacija je u svakom slučaju najgore rješenje, tako da ona ne smije biti alternativa globalizaciji. Vidaković pravilno razmatra taj problem kad kaže da “pitanje nije u tome da li se uključivati u globalizaciju, nego *kako* to činiti, kako joj se prilagođavati, a pri tom izbeći najnepovoljnije efekte i ostvariti, u maksimalno mogućoj meri, napredak vlastitog društva. Samo takav odnos spram globalizaciji ima svoj smisao i izgleda na uspjeh” (2001, s- 101).

Razvojni trend globalizacije, kako mu i samo ime govori, teži dominaciji i sveobuhvatnosti. Postoji realna opasnost za one koji mu se ne prilagode da će biti odbaceni, zanemareni, izolovani i osuđeni na preživljava-

nje. XXI vijek će pokazati da li će globalizacija presudno odrediti konture nekog “novog svjetskog poretka”, ili će biti zapamćena samo kao *idea fix* XX vijeka.

Razvijene zemlje *nameću* globalizaciju (i njena pravila) nerazvijenim zemljama kao dugoročnu razvojnu viziju, koristeći činjenicu da su za razvoj potrebna strana ulaganja, koja nude samo razvijeni, prema rigoroznim kriterijumima. Taj scenario svodi *pitanje izbora* za nerazvijene na, kako mnogi autori tvrde, neoliberalno-monetaristički model međunarodne institucionalne trijade koju čine Svjetska banke za obnovu i razvoj, Međunarodni monetarni fond i Svjetska trgovinska organizacija. Negativno iskustvo mnogih zemalja u primjeni njihovih recepata u najmanju ruku *nameću* potrebu preispitivanja takvog puta i iznalaženja alternativnog izbora, koji bi se više oslanjao na unutrašnje rezerve, sopstvene specifičnosti i razvojne mogućnosti.

Na ubrzanje globalizacije presudno utiču *interesi krupnog kapitala* za oplođavanje u internacionalnom procesu, koji za ostvarivanje tog cilja podstiču formiranje raznih nadnacionalnih organizacija (ekonomskih, institucionalnih, vojnih, vjerskih, masonskih, partijskih, mafijaških i sl.). Sve to na određeni način vodi u novu ekonomsku dogmu, novi ekonomski determinizam i redukcionizam, koji se ogledaju u eksploataciji jeftinih resursa, stvaranju uticajnih sfera i velikih monopolskih sistema međunarodne političke, ekonomske i vojne kontrole, širenju ideološke dominacije, indoktrinacije i neokolonijalizma, što sve skupa liči na stvaranje novih imperija, koje će se vjerovatno u budućnosti (kao i sve dosadašnje) urušiti, kao kula od karata. Poslednja takva imperija bila je sovjetska.

Pa ipak, zbog očiglednog zabrinjavajućeg sukoba ekologije i ekonomije, duboko smo uvjereni da će bitka za spas planete zamijeniti današnju *globalnu trku za dominacijom*. Zajednički globalni problemi i ograničenja se usložnjavaju i šire, pa optimistički procjenjujemo da će zemlje i narodi biti prinuđeni da vode razumniju i konstruktivniju razvojnu politiku u cilju njihovog rješavanja.

Brojne nepoznanice i dileme po pitanju globalizacije, koje su prisutne kod mnogih autora, postojale su tokom pisanja i kod autora ovog rukopisa. Nijesmo se upuštali u njihovu širu elaboraciju, jer bi to u najvećem broju slučajeva zahtijevalo napuštanje neutralnih naučnih pozicija, subjektivnu analizu i ocjenu pojedinih segmenata globalizacije s aspekta kriznih uslova u kojima živimo, kao i posljedica koje snosimo, za koje nije lako utvrditi stepen naše i tuđe krivice. Naravno, čitalac će između redova primijetiti da su te dileme u ovom tekstu stalno prisutne, kao i da se većina njih u manjoj ili većoj mjeri neizostavno ponavlja kod raznih podnaslova. Radi se npr. o sljedećim nepoznicama i dilemama:

- U kojoj mjeri razvijene zemlje koriste otvorenost privreda i globalizaciju za svoje interese, a u kojoj su promoteri opšteg progressa?

- Zašto se (i da li se) globalizacija najviše forsira u periodu značajnog (vjerovatno i najvećeg do sada) produbljanja jaza između bogatih i siromašnih, odnosno razvijenih i nerazvijenih zemalja, i u kojoj mjeri (i da li uopšte) ona doprinosi širenju tog jaza?

- Da li je slučajna vremenska podudarnost zamaha globalizacije i tranzicije postsocijalističkih zemalja?

- Da li su i u kojoj mjeri tačna mišljenja mnogih autora koji globalizaciju poistovjećuju s „novim kolonijalizmom“ i „amerikanizacijom“ svjetskog sistema, ne

samo u ekonomskom, nego i u političkom, vojnom, kulturnom i drugom smislu?

- U kojoj mjeri se novi svjetski poredak i globalizacija zasnivaju na sili i premoći, koje se u praksi dominantno manifestuju, a u kojoj na saradnji i jednakosti koje se propovijedaju?

- Koliko dugo je moguć opstanak navedenog raskoraka između retoričkog neoliberalnog deklarisanja i njegovog praktičnog protekcionističkog ignorisanja?

- Može li se i u kojoj mjeri govoriti o polarizaciji favorizovanih i neravnopravnih (ili čak diskriminiranih i izolovanih) učesnika globalizacije?

- Da li je i u kojoj mjeri globalizacija doprinijela krah u socijalizma u globalnim razmjerama?

- Gdje su vremenske i prostorne granice zapadnog univerzalizma koji se napadno nudi i nameće, i postoji li bilo koja druga alternativa osim prilagođavanja?

- Koliko dugo je održiva ravnoteža na „jednoj nozi“, odnosno, da li je moguće izbjeći amerikanizaciju Evrope i vesternizaciju svijeta, ili je u pravu Nicholas Dougthy koji smatra da je ekonomska globalizacija svršena činjenice koja gazi svoje kritičare kao parni valjak?

- Koliko je realno prihvatanje interesa zapadnog građanskog društva od strane ostatka svijeta koji grca u nerazvijenosti, siromaštvu, nezaposlenosti, dugovima i raznim oblicima izolacije? Do koje granice i pod kojim uslovima će razvijeni prihvatiti prilagođavanje nerazvijenih?

- Jesu li mogući širi antiglobalizacijski protesti od već viđenih, masovnije i radikalnije pobune protiv univerzalnih standarda koji grade lideri svjetske moći, kako mnogi autori tvrde a praksa potvrđuje- na dvostrukim aršinima?

- Pošto znamo da nema opšteg bez pojedinačnog, da nema pluralizma bez monizma, da sinergizam znači da je cjelina jača od zbira djelova, ali ne negira djelove iz kojih se sastoji, pitamo se: kakva je budućnost „globalnog poretka“ koji se zasniva, kako tvrdi veliki broj autora, na uništavanju, pokoravanju, izolaciji, ignorisanju i marginalizovanju mnogih zemalja i naroda? Da li je na redu formiranje globalnih političkih struktura i nadnacionalnih organa vlasti, kako to prognozira P. Drucker (1999, pp. 63-5)?

- Hoće li razvijeni svijet na vrijeme shvatiti kakva opasnost prijeti čovječanstvu ako zakasni sa ekonomskom, institucionalnom i drugom emancipacijom po pitanju širenja sopstvene moći i uticaja preko virtualnog kapitala, koji rasteže dužničku spiralu do besmisla?

- Hoće li krizno ugroženi djelovi svijeta shvatiti greške građanske neoliberalne ekonomske apologetike i retorike i odgovarajućih „reformskih“ modela koji nikad nijesu primjenjivani u zemljama predlagača?

- Hoće li se i kada prekinuti začarani krug dvojnih aršina i raskoraka teorije i prakse? Naime, propagiraju se ekonomske slobode, a guše se zaduživanjem, ekonomskim sankcijama i raznim oblicima neokolonijalizma, propagira se tržište, a ograničava se transnacionalnim i drugim monopolskim kanalima i protekcionizmom, dok se tržišna konkurencija strogo kontroliše i kreira prema potrebama najjačih konkurenata- (sve)moćnih transnacionalnih korporacija.

- Hoće li se (i koliko) potvrditi bojazni i slutnje koje iznose mnogi autori, i hoće li nastavak globalizacije afirmisati ili demantovati tvrdnju časopisa „Economist“ da će svijet XXI vijeka biti sličniji XIX nego XX vijeku (24. decembar 1995, p. 17) ?

- Ima li globalizacija realnu alternativu, imajući u vidu njenu nepovratnost, neprekidnost i zahuktalost?

- Prilagodljivost nerazvijenih zemalja tokovima globalizacije, u svakom slučaju, nema alternativu. Od stepena prilagodljivosti zavisi da li će nerazvijene zemlje biti partneri ili kolonija razvijenih, subjekt ili objekt globalizacije. Ali, ne postoje globalne preporuke za prilagođavanje globalizaciji. Samo postoji dilema koju je u literaturu uveo J. Stiglitz, koja glasi: da li je prilagođavanje uspješnije ukoliko su promjene sporije ili radikalnije (prema: Stojanović 2001, s. 46)?

U nadi da će naši stavovi po pitanju ekspanzije, karaktera i uticaja (pozitivnih i negativnih) procesa globalizacije čitaocu biti jasni bar u onoj (značajnoj) mjeri u kojoj su autoru ovog teksta nejasne njene perspektive i izazovi, iskreno se nadamo i želimo da ne budu u pravu mnogi autori čije smo pesimističke konstatacije i prognoze citirali, koje su nam, iskreno govoreći, opterećivale misli prilikom pisanja ovog teksta.

IX Summary

Contemporary, international economic processes represent a part of the long-term world transition from the industrial society to the post-industrial society, from the internationalization of the economic life to the globalization. Evaluations of the globalization in the literature are extremely contradictory but it seems that the negative opinions dominate the positive ones of their effects on the undeveloped countries. In this respect, O'Brien's metaphoric view is very discutible, that the nearer we are to the global integral whole, the nearer we are to the end of geography, because the processes of the globalization are only partly transforming the world economy into the whole system at this time and on the other hand they influence the increase of the developmental disproportions (social, economic and the others). A great number of data speak in support of the fact that the globalization does not integrate the world, but divides it into post-industrial civilizations on the one hand and different variations of pre-industrial and industrial civilizations on the other hand.

The main promoters of the globalizations are transnational corporations, transnational banks, international financial power centers, international and regional organizations. The basic forms of the manifestation are financial, investment and commercial processes and the strategy is simultaneously local and global, because it is the precondition for the unification of the standard of the economic conduct and therefore the neologism "glokalization" has been accepted by the world managers. The global business networks are built by the integration of the distant local geographic spaces, production, technology, marketing and finances.

The globalization destroys, obscures, marginalizes all earlier criteria of the division (political, ideological, national, class, racial, religious and the like) and it subjects them to the rational economic criterion, which, in the nature of things, leads to the domination and the power of those disposing of the mobile capital, technology,

knowledge and information. The capital in all various forms destroys all barriers and it solves nearly everything on the global plan. Naturally, whenever it is necessary the capital is given assistance by economic, political, military pressures and interventions of the global persons in power, states and international institutions.

The rules of game are imposed on the small and the weak by the great and the mighty in the process of the globalization and then it seems that the autarchy appears as the only alternative to the globalization. However, the globalization may be good for some, and bad for the others, the isolation is the worst solution in any case, so that it must not be alternative to the globalization. It is not disputable, that it is necessary to join the globalization, but the question is how to do it, how to adapt to it and in this connection to avoid the most disadvantageous effects and to realize the development of the independent society to the maximum degree. The developmental trend of the globalization aspires to the domination and universality. There is a real danger for those, who do not adapt themselves to it to be rejected, neglected, isolated and condemned to survival. The twentieth century will show whether the globalization will crucially define contours of a new world system or it will be remembered only as an idea fix of the 20th century.

The developed countries impose globalization (and its rules) on the undeveloped ones as the long-term developmental vision, using the fact that foreign investments are necessary for the development offered only by the developed countries according to the rigorous criteria. This scenario reduces the question of choice of the undeveloped, as many authors declare, on the neoliberal-monetary model of the international institutional triad consisting of the World Bank, IMF and WTO. The negative experience of many countries, which applied their prescription, poses the necessity of the re-examination of such a way and finding out the alternative option relying on the home reserves, their own specific qualities and developmental opportunities.

The quickened globalization is decisively influenced by the interests of big business for the turnover in the international process which, in order to achieve this aim, stimulate the formation of different transnational organizations (economic, institutional, military, religious, masonic, party, mafia-ridden and the like). All this leads to the new economic dogma, new economic determinacy and reductionism, which are reflected in the exploitation of cheap resources,

formation of spheres of interest and influence, large monopoly systems of the international, political, economic and military control, spreading of ideological domination, indoctrination and neocolonialism which all resembles very much to the formation of new empires, which (as the former ones) will probably come into conflict with the rest of the world or among themselves and that can produce serious consequences. Nevertheless, owing to the obvious conflict between economy and ecology, we are quite convinced that the battle for the salvation of the planet will replace the present-day global race for the domination. The common global problems and limitations become complicated and they extend and we optimistically estimate that the countries and nations will be forced to conduct more reasonable constructive and developmental policy in order to solve these problems.

Numerous unknowns and dilemmas regarding the globalization, which are present with many authors, have been present with the author of this research work. We have not engaged in their extensive elaboration, because it would demand, in quite a few cases, to abandon the neutral scientific positions, subjective analysis and evaluation of individual segments of the globalization from the point of view of the crisis conditions in which we live as well as the consequences which we endure, whose degree of our or foreign guilt is not easy to convict. Of course, the reader can observe between the lines that these dilemmas are constantly present.

Unknowns and dilemmas are the following:

- To what degree do the developed countries use the openness of economies and the globalization for their interests and to what degree are they the promoters of the general progress?

- Why (and whether) is the globalization most forced in the period of the considerable deepening gaps between the developed and undeveloped countries and to what degree does it contribute to the expansion of this gap?

- Is the temporal coincidence of the momentum of the globalization and the transition of the post-socialist countries accidental?

- Are the opinions of many authors correct and to what degree, who identify the globalization with the new colonialism and Americanisation of the world system?

- To what degree are "the new world order" and the globalization founded on the power and predominance, which are domi-

nantly manifested in practice and to what degree are the collaboration and equality founded, which are propagated?

- How long is possible the existence of the mentioned discrepancy between the rhetorical neoliberal declassing, and its practical favoritism-linked ignoring?

- To what degree can one speak about the polarization of the favoured and unequal (even discriminative and isolated) participants of the globalisation?

- Has and to what degree the globalization contributed to the collapse of socialism in the global proportions?

- Where are time and space limits of the west universality, which conspicuously offers and intrudes itself and does the other alternative exist except the adaptation?

- How long can the balance "on one leg" be maintained namely is it possible to avoid the Americanization of Europe and the Westernization of the world, or is Nicholas Doughty right who considers that the economic globalization is the accomplished fact which crushes its critics as a steamroller.

- How real is the acceptance of interest and patterns of the behaviour of the west middle-class society by the rest of the world which chokes in the backwardness, poverty, unemployment, debts and various forms of isolation?

- To what degree and under which conditions will the developed accept the adaptation of the undeveloped?

- Are there any wider anti-global protests, than those seen before as well as masser and more radical rebellious against universal standards, which are built by the leaders of the world power on the double arshin, as many authors argue in practice.

- Since we know that the generality cannot exist without the individuality that there is no pluralism without the monism, that the synergism means that the whole is stronger than the total amount of the parts, but it does not deny the parts consisted of them, we ask: "What is the future of the global order which is founded on the destruction, submission, isolation, ignoring and marginalization of a great number of countries and nations (in the opinion of many authors)? Is it turn to form the global political structures and transnational authorities, as P. Drucker predicts (1999, p. 63-5)?"

- Will the developed world correctly understand in time what danger threatens the mankind, if it is delayed with the economic, institutional and other emanipations concerning the spread of

its own power and influences upon the virtual capital which stretches the debtor's spiral ad absurdum.

- Will the parts of the world endangered by crisis comprehend the mistakes of the civil, neoliberal, economic apologetics and rhetoric and the appropriate "reform" models which have never been applied in the proposers' countries.

- Will and, when, this vicious circle of the double arshins and the discrepancy between the theory and practice be broken? Namely, the economic freedoms are propagated but they are choked by debts, economic sanctions and various forms of neocolonialism, the market is propagated, but it is restricted by the transnational and other monopolic channels and protectionism, while the market competition is strictly controlled and created according to needs of the strongest competitors of the all-powerful, transnational corporations.

- Will (and how much) the fears and presentiments be confirmed, which are reported by many authors and which are represented by the statement of the journal "Economist" that the world of the 21st century will be more similar to the 19th century than to the 20th century (24 December, 1995, p. 17).

- Has the globalization the real alternative, bearing in mind, its unreturnability, continuity and its full swing?

- The adaptability of the undeveloped countries to the courses of the globalization has no alternative. It depends on the degree of the adaptability whether the undeveloped countries will be partners or colonies of the developed countries, whether they will be the subject or object of the globalization.

- But there are no global recommendations for the adaptability. Only there is the dilemma whether the adaptability is more successful if the changes are slower or more radical.

In the hopes that our attitudes concerning the expansion, character and influence (positive and negative) of the process of the globalization will be clear to the reader, at least, to such degree as its prospects and challenges are unclear to the author of this text, we sincerely hope and wish that many authors would not be right, whose pessimistic conclusions and predictions we have cited and which have burdened our thoughts while writing this text.

Translated by

Mr sci Tonka Carić

X Résumé

Les processus contemporains, internationaux et économiques représentent une partie de transition mondiale à long terme d'une société industrielle vers une société postindustrielle, de l'internationalisation de la vie économique vers la mondialisation. Les appréciations de la mondialisation dans les analyses d'économie sont extrêmement opposées mais il semble que les opinions négatives dominent sur les opinions positives sur ses effets dans les pays sous-développés. Dans ce sens la conception métaphorique d' O'Brien que «plus on s' approche de l'ensemble intégral plus on s'approche de la fin de la géographie » est à discuter étant donné qu' actuellement les processus de mondialisation ne font que transformer partiellement l'économie mondiale en un système global d'une part et d'autre part ils font augmenter des disproportions de développement telles que sociales, économiques et autre. Nombreuses sont les données confirmant le fait que la mondialisation ne rapproche pas le monde mais elle le divise en une civilisation postindustrielle d'une part et en différentes variantes de civilisation pré-industrielle et industrielle d'autre part.

Les corporations transnationales, les banques transnationales, les centres internationaux et financiers du pouvoir, les organisations internationales et régionales représentent les principaux promoteurs de la mondialisation. Les formes générales de manifestation sont les processus de finances, d'investissement et de commerce alors que la stratégie est en même temps aussi bien locale et globale, ceci étant la condition préalable d'unification du standard du comportement dans l'économie ce qui explique le néologisme «glocalisation» adopté dans le jargon des managers mondiaux. Les réseaux d'affaires globaux sont formés par l' intégration des espaces géog-

raphiques, locaux et éloignés de la production, de la technologie, de la vente et des finances.

La mondialisation détruit, embrume, marginalise tous les critères précédents de division (politiques, idéologiques, nationaux, de classe, de race et de religion) et les soumet à un critère économique, rationnel qui par la nature des choses mène à la domination et au pouvoir de ceux qui disposent du capital mobile de la technologie, du savoir et des informations. Dans ses formes différentes le capital fait surmonter tous les obstacles et résoudre presque tout au niveau global. Évidemment, chaque fois que c'est nécessaire le capital est soutenu par les pressions économiques, politiques et militaires et les interventions des puissances mondiales, des États et des institutions internationales.

Dans le processus de mondialisation les règles du jeu sont imposées aux petits et aux faibles par les grands et les puissants. L'autarcie semble être l'unique alternative à la mondialisation. Bien que la mondialisation soit bonne pour certains et mauvaise pour les autres de toute façon la pire solution serait l'isolement de sorte qu'il ne doive pas être l'alternative à la mondialisation. Il est indiscutable qu'il faut s'intégrer dans la mondialisation, pourtant le problème c'est comment le faire, comment s'y adapter tout en évitant les effets les plus avantageux et tout en réalisant au maximum le progrès de sa propre société. Le trend de développement de la mondialisation tend à la domination et à la généralisation. Il y a un risque réel pour ceux qui ne s'y adaptent pas d'être rejetés, négligés, isolés et réduits à la survie. Le XXIe siècle prouvera si la mondialisation aura précisé définitivement les contours d'un «nouvel ordre mondial», ou bien si elle ne restera en mémoire qu'une *idea fix* du XXe siècle.

Les pays développés imposent la mondialisation et (ses règles) aux pays sous-développés en tant qu'une vision de développement à long terme se servant du fait que le développement exige les investissements étrangers offerts uniquement par les développés suivant les critères rigoureux. Ce scénario réduit la question du choix pour les pays sous-développés, comme l'affirment de nombreux auteurs au modèle néolibéral-monétariste de la triade internationale institutionnelle composée de World Bank, IMF et WTO. L'expérience négative de nombreux pays dans l'application de leurs recettes nécessite la remise en question d'une telle voie et du choix alternatif bien trouvé qui se baserait davantage sur les réserves intérieures, ses propres spécificités et ses possibilités de développement.

Les intérêts du gros capital joue le rôle principal dans le procès de la mondialisation pour la reproduction dans le processus international qui afin de réaliser ce but stimulent la création des différentes organisations surnationales (économiques, institutionnelles, militaires, religieuses, maçonniques, militantes, maffieuses). Dans un sens tout cela mène vers un dogme et un déterminisme économiques nouveaux et vers un réductionnisme se reflétant dans l'exploitation des ressources bon marché, la création des sphères d'influences et d'intérêts, les grands systèmes monopoles du contrôle politique, militaire et économique, l'expansion de la domination idéologique, de l'indoctrination et du néocolonialisme ce qui en tout ressemble à la création de nouveaux empires qui entreront en conflit probablement dans l'avenir comme tous les précédents d'ailleurs avec le reste du monde et avec eux-mêmes ce qui peut aboutir aux graves conséquences. Néanmoins, à cause du conflit évident et alarmant entre l'écologie et l'économie, on est profondément persuadé que la course globale, actuelle pour la domination sera remplacée par la lutte pour le salut de la planète. Les problèmes communs globaux et les restrictions deviennent plus complexes et plus répendus et on apprécie avec l'optimisme que les pays et les peuples seront obligés de mener une politique de développement plus raisonnable et constructive afin d'entrouver une solution.

Quant à la mondialisation de nombreux énigmes et dilemmes présents chez de nombreux auteurs étaient présents aussi chez l'auteur de ce texte au cours de son écriture. On n'entrait pas dans une élaboration plus large, car dans la plupart de cas cela exigerait l'abandon des positions neutres et scientifiques, l'analyse subjective et l'évaluation de certains segments de mondialisation sous l'aspect des conditions de crise de notre réalité aussi bien que les conséquences qu'on subit dont il ne serait pas facile de trouver le responsable. Certainement, le lecteur remarquera entre les lignes de ce texte une présence permanente de ces dilemmes. Il s'agit des énigmes et dilemmes suivants:

- Dans quelle mesure les pays développés exploitent l'ouverture des économies et la mondialisation pour leurs intérêts et dans quelle mesure ils sont les promoteurs d'un progrès commun?

- Pourquoi (et si c'est le cas) est le plus favorisée la mondialisation dans la période de l'inégalité de plus en plus importante entre les pays développés et sous-développés et dans quelle mesure elle contribue à l'approfondissement de cette inégalité?

- Si la coïncidence temporelle de l'expansion de mondialisation et de transition des pays post-socialistes est occasionnelle?

- Si et dans quelle mesure les opinions des auteurs sont exactes qui identifient la mondialisation avec le «néocolonialisme» et l'«américanisation» du système mondial?

- Dans quelle mesure «l'ordre nouveau du monde» et la mondialisation sont basés sur la force et la supériorité qui se manifestent dans la pratique d'une manière dominante et dans quelle mesure sur la collaboration et l'égalité prétendues?

- Combien de temps peut durer la subsistance de cet écart entre la déclaration rhétorique néolibérale et son ignorance pratique et protectionniste?

- S'il est possible et dans quelle mesure de parler de la polarisation des participants favorisés et inégaux (ou même discriminés et isolés) de la mondialisation?

- Si et dans quelle mesure la mondialisation a globalement contribué au fiasco du socialisme?

- Où se trouvent les limites dans le temps et dans l'espace de l'universalisme occidental qui s'offre et s'impose inmodestement et s'il y a aucune autre alternative sauf l'adaptation?

- Combien de temps il est possible de garder son équilibre «sur un pied» autrement dit, s'il est possible d'éviter l'américanisation de l'Europe et l'occidentalisation du monde ou bien c'est Nicholas Doughty qui a raison en considérant que la mondialisation économique est un fait accompli qui écrase ses critiques comme un cylindre à vapeur?

- Combien l'adoption des intérêts et des modèles du comportement d'une société civile d'Occident est réelle de la part du reste du monde qui étouffe dans les sous-développement, la pauvreté le chômage, les dettes et les différentes formes d'isolement? Donc jusqu'à quelle limite et sous quelles conditions les déveéloppés toléreront l'adaptation des sous- développés?

- Si les protestations d'anti- mondialisation larges que celles déjà vues, les révoltes plus nombreuses et plus radicales contre les standards universels faits par les leaders du pouvoir mondial comme de nombreux auteurs l'affirment et que la pratique prouve sur un double critère sont possibles?

- Sachant qu'il n'y a pas de commun sans particulier, qu'il n'y a pas de pluralisme sans monisme, que le synergisme signifie que l'ensemble est plus fort que la somme des parts, sans nier les parts

composantes, on se demande: quel est l'avenir de l'ordre mondial basé sur la destruction, la soumission, l'isolement, l'ignorance et la marginalisation de nombreux pays et peuples comme l'affirme un grand nombre d'auteurs? Est-ce le tour à la création des structures globales et politiques et des organes surnationaux du pouvoir comme P. Drucker en fait le pronostic?

- Si le monde développé comprendra à temps quel danger menace l'humanité s'il est en retard avec l'émancipation économique, institutionnelle et autre quant à l'expansion de son propre pouvoir et l'influence à travers le capital virtuel qui étire la spirale des dettes jusqu'à l'absurdité?

- Si les différentes parties du monde menacées par une crise comprendront les erreurs de l'apologétique et de la rhétorique et des modèles convenables de réformes qui n'ont jamais été pratiqués dans les pays des promoteurs?

- Si et quand le cercle vicieux à doubles critères et à l'écart entre la théorie et la pratique sera rompu autrement dit les libertés économiques sont propagées et elles sont étouffées par l'endettement, par les sanctions économiques et par les différentes formes du néocolonialisme, le marché est propagé tout en étant limité par les canaux transnationaux et les autres canaux monopolistes et par le protectionnisme alors que la concurrence du marché est strictement contrôlée et créée en fonction des besoins des concurrents les plus forts des corporations tout-puissantes et transnationales.

- Si et comment les craintes et les soupçons seront justifiés, exprimés par de nombreux auteurs représentés par l'affirmation du magazine «Economist» que le monde du XXIe siècle sera plus pareil au XIXe qu'au XXe siècle.

- Si la mondialisation a une alternative réelle compte tenu de son incapacité de retour, sa perpétuation et son impulsivité?

-L' adaptabilité des pays sous- développés aux cours de la mondialisation n'a pas d'alternative. Si les pays sous- développés seront partenaires ou colonie des développés, sujet ou objet de mondialisation dépendra du degré de l'adaptabilité. Pourant les références pour l'adaptation à la mondialisation n'existent pas. Il n'existe que le dilemme si l'adaptation est plus réussie avec les changements plus lents ou plus radicaux?

Dans l'espoir que nos prises de positions quant à l'expansion, le caractère et les influences (positives et négatives) du processus de mondialisation seront claires au lecteur au moins dans la

mesure considérable où ces perspectives et ces défis ne sont pas claires à l'auteur de ce texte, nous souhaitons que bien des auteurs dont les constatations et les pronostics pessimistes y cités nous embrouillaient les réflexions au cours de l'écriture de ce texte n'aient pas raison.

Traduit par
Mirjana Mededović

XI Literatura

1. Abalkin, Leonid (2000), »Smena tisjačeletij i socialnije alternativi«, Voprosi ekonomiki br. 12, ss. 27-40.
2. Adamović, Jelka (2000), »Veliki gradovi i podsticanje malih urbanih područja«, Ekonomika preduzetništva br. 7-8, ss. 181-4.
3. Amin, Samir (1997), "Capitalisme, impérialisme, mondialisation", Recherches internationales N° 48, pp. 33-47.
4. Bajec, Jurij i Joksimović, Ljubinka (1998), Savremeni privredni sistemi, Beograd, Ekonomski fakultet.
5. Bell, Daniel (1974), The coming of Post-Industrial Society. A Venture of Social Forecasting New York.
6. Berger, S. R. (1997), A Foreign Polisy Agenda for the Second term, Washington, Center for Strategic and International Studies.
7. Bogetić, Pavle (1998), Eseji iz ekonomije, Beograd-Podgorica, Naučna knjiga i Kulturno-prosvjetna zajednica.
8. Bork, H. Robert (1987), "New Protekcionism to Fit the Times", U.S. News & World Report, N° 44 (6. april).
9. Brown, R. Lester (1972), World without Borders, New York, Random House.
10. Brown, R. Lester (1993), "Novi svetski poredak", Ekonomika br. 6-7, ss. 3-17.
11. Brzezinsky, Z. (1968), "America in the Technotronic Age", Encounter, Vol. XXX, January.
12. Brzezinsky, Z. (1970), Between Two Ages. America's Role in the Technotronic Era, New York.
13. Bujišić, Branislava (2001), "Ekonomska globalizacija i odgovarajuće institucije", Ekonomika preduzetništva br. 1-2, ss. 17-9.
14. Bukvić, Rajko i Zeljković, Marinko (2001), "Globalizacija i konkurentna sposobnost naše privrede", u: Zbornik »Glo-

- lizacija i tranzicija«, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 225-34.
15. Csaba, L. (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*, Edvard Elgar.
 16. Clark, D. (1985), *Post-Industrial America: a Geographical perspective*, New York-London.
 17. Compain, B. (1988), *Issues in New Information Technology*, Cambridge.
 18. Češkov, Marat (2000), "Osmislivaja razvivajušičijsja mir", *Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošeniija* No 4, ss. 3-11.
 19. Čomski, Noam (1999), *Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak*, Novi Sad, Svetovi.
 20. Davis, Bob (1997), »In Effect, ITC's Steep Tarrifs on Japan Protect U. S. Markers of Supercomputers«, *Wall Street Journal*, 29. sept.
 21. Dawson, M. & Foster, J. B. (1996), »Virtual Capitalism: the Political Economy of the Information Highway«, *Monthly Review*, New York, July-August, Vol. 48, N° 3.
 22. Dragičević, Mirjana (1996), *Ekonomija i novi razvoj*, Zagreb, Alinea.
 23. Drašković, Veselin (1995), *Mješovita ekonomija i tranzicija*, Beograd, Ekonomika.
 24. Drašković, Veselin (1997), »Osnove ekonomske strategije firme«, *Ekonomski anali* br. 134, ss. 161-78.
 25. Drašković, Veselin (1998), »Postindustrijsko društvo i ekonomija«, u: *Zbornik Fakulteta za pomorstvo* br. 18-19, ss. 237-50.
 26. Drašković, V. (1998a), »Privatizacija v Jugoslavii«, *Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošeniija* No 9, ss.133-19.
 27. Drašković, Veselin (1999), *Osnovi ekonomije za turistički smjer, Kotor*, Fakultet za pomorstvo- Viša turistička škola.
 28. Drašković, Veselin (1999a), »Problemi i deformacije tranzicije«, sa okruglog stola: »Izazovi tranzicije na početku 21. veku«, *Ekonomska misao* br. 3-4, ss. 221-34.
 29. Drašković, Veselin (1999b), »Otvorenost nema alternativu«, *Reflektor* br. 11, ss. 22-3.
 30. Drašković, Veselin (2001), *Međunarodni menadžment*, Kotor, Fakultet za pomorstvo.

31. Drašković, Veselin (2001a), »Pojam, uzroci i posljedice globalizacije«, u: Zbornik »Globalizacija i tranzicija«, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 139-48.
32. Drašković, Veselin (2001b), »Kočioni mehanizam YU tranzicije«, u: Zbornik »Tranzicija i (re)integracija privrede, Miločer, Savez ekonomista Jugoslavije, ss. 67-74.
33. Drašković, Veselin (2001c), »Institucionalizacija i kvaziinstitucionalizacija u SRJ«, u: Zbornik »Tržišna reforma privrede- novi izazovi«, Subotica, Savez ekonomista Jugoslavije, ss. 71-9.
34. Drucker, F. Peter (1995), Postkapitalističko društvo, Beograd, Poslovni sistem »Grmeč« - »Privredni pregled,
35. Drucker, Peter (1998), *Managing in a Time of Great Change*, New York.
36. Drucker, P. F. (1999), *Management Challenges for the 21st Century*, New York, Harper Business.
37. Dush, Raymond (1993), "Tolerating Economic Reform: Popular Support for Transition to a Free Market in the Former Soviet Union", *American Political Science Review*, N° 87.
38. Đorđević, Života (2000), »Drugi hladni rat«, *Ekonomika preduzetništva* br. 5-6., s. 5
39. Elaković, Simo (2001), *Rasprave o Evropi i filozofiji na kraju XX veka*, Sremski Karlovci, Kulturni centar Karlovačka umetnička radionica i LDIJ.
40. Elson, K. T. et al. (1995), *Voluntary Organizations: Citizenship, Learning and Change*, Nottmham.
41. Errou, K. (1995), *Informacija i ekonomičeskoje povedenije*«, *Voprosi ekonomiki* N° 5.
42. Fedjakina, L. N. (1998), *Mirovaja vnešnja zadolženost: teorija i praktika uregulirovanija*, Moskva, Delo i Servis.
43. Fleming, Thomas (1996), "Pred lažima Zapada", *Ekonomika* br. 3, ss. 157-9.
44. *Foreign Direct Investment, Trade and Migration* (1996), Geneva.
45. Friedman, Milton & Rose (1996), *Sloboda izbora- lični stav*, Novi Sad, Global book.
46. Friedman, T. L. (1999), »What the Works Needs Now«, *New York Times*, March 28.
47. Gay, M. K. (1996), *The New Information Revolution, A Re-*

- ference Handbook, Santa Barbara (California), Oxford.
48. Gill, S., Law. D. (1988), *The Global Political Economy*, London, Harvester, Wheatsheaf.
 49. Gleave, D., Angell, C., Woolley, K. with Macdonald, P. and Palmer, D. (1985), *The impact of New Technology on the Labour Market and Demands for Information Services*, London.
 50. Goddard, J. (1997), »The Architecture of core competence«, *Business Strategy Review* No 1.
 51. Gofman, E. Asiles (1968), *Etudes sur la conditions sociale des malades mentaux et autres reclus*, Paris
 52. Gorbačov, Mihail (2000), *Vstupaja v novoje tisjačeleťije: trevogi i nadeži čelovečestva*", *Voprosi ekonomiki* br. 12, ss. 19-26.
 53. Gulan, Branislav (2001),«Bogati nameću volju siromašima«, *New Deal* br. 5, ss. 14-15.
 54. Hantington, P. Semjuel (1998), *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, Podgorica, CID
 55. Harvey, David (1994), »Prostor i moć«, *Ekonomika* br. 4-6, ss. 72-80.
 56. Held, D. (1997), *Demokratija i globalni poredak*, Beograd, Filip Višnjić.
 57. Hirschman, O. Albert (1997), "Interesi", *Ekonomika* br. 9-10, ss. 334-8.
 58. Huntington, P. Samuel (1991), *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman (Oklahoma).
 59. Inozemcev, Vladislav (2000), »Paradoksi postindustrialnoj ekonomiki«, *Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošennija* N° 3, ss. 3-11.
 60. Joshino, M.Y. and Rangan, U.S. (1995), *Strategic Alleances: An Entrepreneura Approach to Globalization*, Boston, Harvard Bussines School Press.
 61. Jovović, Dušanka (2001), *Proces privatizacije i njegovo sprovođenje u Srbiji*, u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Prištini*, br. 2, Vranje, ss. 232-9.
 62. Kanter, R. (1994), *Collaborative adventage*, Boston.
 63. Kennedy, P. (1994), *Preparing for the Twenty First Century*, New York.
 64. Kollontaj, Vladimir (1999), *O neoliberalnoj modeli globalizacii*, *Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošennija*

N° 10, ss. 3-13.

65. Kornai, J. (1995), *Transformational Recession: the Example of Hungary*, u: *Eastern Europe in Crisis and the Way Out, European Economic Interaction and Integration*, London, Christopher T. Saunders (ed.), Vol. 15, Workshop Papers.
66. Landes, D. (1983), *Revolution in Time: Clock and the Making of the Modern World*, Cambridge, Mass.
67. Maričić, Branko i Petković, Goran, red. (1998), *Izazovi me-nadžmenta i marketinga u globalnom okruženju*, Beograd, Ekonomski fakultet.
68. Mašić, Branislav (1998), »Menadžment izazovi i neki odgo-vori u globalnoj privredi«, u: *Izazovi menadžmenta i mar-ketinga u globalnom okruženju*, Beograd, Ekonomski fa-kultet, ss. 43-50.
69. Miletić, Dejan (2001), »Perspektiva transatlanskih odnosa i njihov uticaj na poziciju SRJ u uslovima globalizacije«, u: »Jugoslovenska privreda i Evropska unija- izazovi i moguć-nosti«, Kopaonik, Savez ekonomista Jugoslavije.
70. Miletić, Dejan (2001a), »Globalizacija i njen uticaj na tran-ziciju SRJ/Srbije«, u: »Globalizacija i tranzicija«, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 235-44.
71. Milisavljević, Momčilo (1998), "Strategijski menadžment: usklađivanje preduzeća sa sredinom", u: *Izazovi menadž-menta i marketinga u globalnom okruženju*, Beograd, Eko-nomski fakultet, ss. 23-30.
72. Movsesjan, A, Ognivcev, S. (1999), "Transnacionalnij kapi-tal i nacionalnije gosudarstva", *Mirovaja ekonomika i međ-dunarodnije otkošenija* N° 6, ss. 55-63.
73. Naisbitt, J. (1994), *Global Paradox*, New York.
74. Neklessa, A.I. (1999), "Konec civilizaciji ili konflikt istorii", *Mirovaja ekonomika i međdunarodnije otkošenija* No 3, ss. 32-8.
75. Neklessa, A.I. (2000), "Rekviem XX veku", *Mirovaja eko-nomika i međdunarodnije otkošenija* N° 1, ss. 3-13 i N° 2, ss. 3-14.
76. North, D.C. (1987), "Institutions, transaction cost and economic growth", *Economic Inwuiry* Vol. 25, No 3., pp. 418-32.

77. Nort, D. (1994), "Economic Performanse through Time", American Economic Review, Vol. 84, N° 3.
78. North, D. & Thomas, R. (1973), The Rise of the Western World: a New Economy History, Cambridge, Cambridge University Press.
79. O'Brien, R. (1992), Global Financial Integration, The End of Geography, London, Routledge.
80. Ohmae, K. (1990), The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy, Harvard, Fontana.
81. Oxelheim, L. (1996), Financial Markets in Transition. Globalisation, Investment and Economic Growth, London.
82. Peru, Fransoa (1986), Za filozofiju novog razvoja, Beograd, Matica srpska, Evropski centar za mir i razvoj i Cecos.
83. Petrović, Pero (1998), »Globalizacija kapitala i devizni kurs«, Ekonomika br. 9-10, ss. 241-3.
84. Petrović, Pero (1999), »Konkurentna prednost zemalja u procesu globalizacije«, Ekonomski anali br. 140, ss. 159-167.
85. Petrović, Pero (2000), »Konkurentnost i prilagođavanje na globalnom tržištu«, Ekonomika preduzetništva br. 7-8, ss. 185-6.
86. Pirec, Dušan i Popov, Đorđe (1988), Imperijalizam ili dominacija, Beograd, Ekonomika.
87. Pokrajčić, Dragana (2001), »Multinacionalno i globalno preduzeće«, Ekonomika preduzeća br. 3-4, ss. 100-10.
88. Popović, Danica (2000), »Spoljna trgovina i STO«, Ekonomika preduzetništva br. 5-6, ss. 122-4.
89. Popović-Avrić, Snežana (2000), Novi svetski trgovinski sistem i SR Jugoslavija, Beograd, Jugoslovenski pregled.
90. Porter, M. E. (1990), The Competitive Advantage of Nations, London, The Makmillan Press.
91. Poster, M. (1996), The Mode of Information, Post-structuralism and Social Context, Cambridge.
92. Przeworski, Adam and Limongi, Fernando (Sept. 1993), "Political Regimes and Economic Growth", Journal of Economic Perspectives, Vol. 7, N° 3.
93. Radovanović, Veljko (2001), »Globalizacija i polarizacija razvoja savremenog sveta«, u: Zbornik »Globalizacija i tranzicija«, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 205-18.

94. Rakita, Branko (2001), *Međunarodni marketing*, Beograd, Ekonomski fakultet.
95. Ramonet, Ignasio (1997), *Géopolitique du Chaos*, Paris, Galilée.
96. Recent trends in the transfer of resources to developing countries, World Bank, April 2000.
97. Roman, Viorel (1994), "Imperija i limes", *Ekonomika* br. 10-12, ss. 70-4.
98. Rojers, E. M. (1986), *Communication Technology: The New Media in Society*, New York.
99. Sachs, J. , Warner, A. (1996), *Economic Reform and the Process of Global integration*, Harvard Institute for International Development, *Development Diskussion*, Paper N° 552, Sept.
100. Soros, Dž. (2000), »Novaja globalnaja finansovaja arhitektura«, *Voprosi ekonomiki* br. 12, ss. 56-84.
101. Stojanović, Božo (1995), "Tržište rada i tehnološke promene", *Ekonomika* br. 1-2, ss. 37-42.
102. Stojanović, Božo (2001), »Preispitivanje tranzicije«, *Ekonomist magazin*, 28. maj, ss. 46-7.
103. Strange, S. (1986), *Casino capitalism*, Oxford, Blackwell.
104. Stounier, T. (1986), *Informacionnoje bogatstvo: profil post-industrialnoj ekonomiki. Novaja tehnokratičnaja volna na Zapade*, Moskva.
105. Šečković, Damjan (2000), *Izazovi i raskršća*, Podgorica, Kulturno-prosvjetna zajednica.
106. Šuković, Danilo (2001), »Globalizacija i siromaštvo«, u: *Zbornik »Globalizacija i tranzicija«*, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 65-78.
107. Terry, M. Sarah (1993), "Thinking about Post-Communist Transitions: How Different Are They?", *Slavic Review*, Vol 52, N° 2.
108. *The program of Information Resources Policy* (1989), Harvard University.
109. *The Global Economy in Transition* (1996), London.
110. Thompson, A. and Formby, J. (1993), *Economics of the Firm*, New York, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
111. Thurow, L. (1996), *The future of Kapitalism*, New York, W. Marrow and Company.
112. Todaro, P. Michael (1994), *Economic Development*, Fifth

- Edition, London, Longman.
113. Toffler, A. (1990), *Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21th Century*, New York.
 114. Touraine, M. (1995), *Le bouleversement du monde*, Paris.
 115. Veltz, P. (1996), *Mondialisation des villes et territoires. L' economie d' archipel*, Paris.
 116. Vidaković, Zoran (2001), »Globalizacija kao neminovnost, potčinjavanje i šansa«, u: Zbornik »Globalizacija i tranzicija«, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 101-15.
 117. Vidas-Bubanja, Marijana (2000), »Globalizacija svetske ekonomije«, *Ekonomika preduzetništva* br. 7-8, ss. 178-81.
 118. Vidas-Bubanja, Marijana (2001), »Kako privući investicije«, *Ekonomika preduzetništva* br. 1-2, ss. 8-13.
 119. Vratuša-Žunjić, Vera (1991), »Tumačenja 'globalizacije' i interesi društvenih aktera«, u: Zbornik »Globalizacija i tranzicija«, Beograd, Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka, ss. 41-50.
 120. *Whose World Order? Uneven Globalization and the End of the Cold War*, 1995, New York
 121. Wertheim, F. Wim (1997), *Third World: Whence and Whither? Protective State versus Agressive Marcet*, Amsterdam, Het Spinhius.

Časopisi

122. *American Economic Review*, Vol. 84, N° 3/1994.
123. *American Political Science Review*, N° 87/1993;
124. *Ekonomičeskaja gazeta* N° 49/1997.
125. *Ekonomika* br. 6-7/1993; 4-6/1994; 10-12/1994; 1-2/1995; 3/1996; 9-10/1997; 9-10/1998.
126. *Ekonomika preduzeća* br. 3-4/2000.
127. *Ekonomika preduzetništva* br. 5-6/2000; 7-8/2000; 1-2/2001.
128. *Ekonomist* br. 1/2001; 2/2001; 3/2001.
129. *Ekonomist magazin*, 28. maj 2001.
130. *Ekonomiska misao* br. 3-4/1999.
131. *Ekonomski anali* br. 134/1997; 140/1999.

132. Encounter, Vol. XXX, January 1968.
133. Foreign Affairs N° 4/1986; July-August 1996.
134. Fortune, 25.05.1998.
135. Handbook of International Trade and Development Statistics 1988,1991 and 1995.
136. Human Development Report 1996.
137. International Financial Statistics Yearbook 1987 and 1997.
138. IMF, World Economic Outlook, October 2000.
139. Journal of Democracy (October 1994), Vol. 5, N° 4.
140. Journal of Economic Perspectives, Vol. 7, N° 3, sept. 1993.
141. Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošenija N° 9/1998; 6/1999; 10/1999; 1/2000; 2/2000; 3/2000; 4/2000.
142. Monthly Review, New York, July-August 1996, Vol. 48, N° 3.
143. New Deal br. 5/2001.
144. New York Times, March 28 1999.
145. Quarterly Labour Force Statistics 1996, OECD, N° 1.
146. Recherches internationales N° 48/1997.
147. Reflektor br. 11/1999.
148. Relations Internationales N° 1/1994, Vol. 2.
149. Slavic Review, Vol 52, N° 2/1993.
150. Statistical Abstract of the United States, Washington, 1995.
151. Statistical Abstract of the United States, W., 1998.
152. The Case Against the Global Economy 1996, San Fra-cisko.
153. The Economist“, 24. dec. 1995; 13-23.I.1998.
154. The Globalist, 26 March 2001.
155. Third World Economics 16-30. IX 1996.
156. UNCTAD (1994), World Investment Report 1994.
157. UNCTAD (1995), World Investment Report 1995, “Transnational Corporations and Competitiveness”.
158. UNCTAD (1997), Trade and Development Report 1997.
159. UNCTAD (1997), World Investment Report 1998, “Trends and Determinants”.
160. UNCTAD (1998), World Investment Report 1998.
161. UN Population Fund (1991), Population, Resources, and the Environment. The Critical Challenge, New York.
162. U.S. News & World Report, N° 44/1987 (6. april).
163. Voprosi ekonomiki N° 5/1995; 2/2000; 12/2000.
164. Wall Street Journal, 29. sept. 1997.
165. WTO Annual Report 1997.

XII Index

- A**
Abalkin, 37,49
Amin, 27, 101
Ayres, 110
- B**
Bajec, 12, 33
Baren, 101
Bell, 85, 110, 111
Berger, 69
Bogetić, 37
Brown, 20
Brzezinsky, 24, 123
Buchanan, 129
Bukvić, 78
Bush, 46, 86
Butler, 120
Buzgalin, 35
- C**
Callaghy, 125
Chomsky, 41-45
Clark, 108
Compain, 108
Csaba, 117
- Č**
Češkov, 101
- D**
Davis, 45
Dawson, 69, 94
denacionalizacija, 19, 27, 29, 30, 67, 71, 77, 128
deregulacija, 41, 43, 60
direktne strane investicije, 21, 53-60, 65, 70
Dos Santos, 101
Doughty, 137
Dragičević, 56, 67
Drašković, 25, 38, 78, 88, 119, 129
Drucker, 25, 45, 63, 138
- Đ**
Đorđević, 46
- E**
Elaković, 13
Elson, 112
Emanuel, 101
Encarnacion, 125
Errou, 108
- F**
Fanon, 101
Fedjakina, 38
finansijske alijanse, 80
finansijski centri, 23, 30, 61
Fleming, 87
Formby, 81, 82
Foster, 69, 94
Frank, 101
Friedman M., 36, 42, 43, 100
Friedman, T. L., 17
Fukujama, 17
- G**
Galbraith, 110
Galtung, 101
Gay, 110
Geedes, 125
Gefter, 110
Gill, 68

Gleave, 111
globalna ekonomija, 18-24, 43
globalna konkurencija, 86, 88
globalna strategija, 71, 74, 78
globalna firma, 24, 27, 71
globalni problemi, 36, 37, 40
globalno tržište, 27-31
globalni poredak, 27, 31, 41, 85-88, 90
glokalizacija, 76, 77, 134
Goddard, 79
Gofman, 119
Gorbačov, 40
Gulan, 33

H

Hansen, 105
Huntington, 17, 42, 91, 124
Harvey, 34
Hayek, 42
Hegel, 50
Hirschman, 27, 28, 32

I

Inozemcev, 109
institucionalizacija, 15, 27, 29, 118, 129
institut, 21, 23, 33, 115-132
intrafirmska razmjena, 53, 55, 61, 67, 79

J

Joksimović, 36
Joshino, 73

K

Kanter, 74
Kardozo, 101

Kastels, 27
Kennedy, 65, 107
Kollontaj, 45
kompetentnost, 76, 79, 80
konkurencija, 23, 27, 29, 41, 48, 76-79, 82, 98, 138
Kornai, 117

L

Landes, 34
Law, 68
Lefebvre, 34
Levitt, 24, 77
liberalizacija, 20, 25, 27, 43, 60, 61, 78, 118, 123
liberalizam, 27

Limongi, 125
Linz, 123

M

Maravall, 125
Marks, 31
Mašić, 73
Meyassu, 101
Miletić, 19, 22
Milisavljević, 79
Mintzberg, 72
Movsesjan, 55, 64, 68

N

nadnacionalni instituti, 21, 31
Naisbitt, 92
nejednaka razmjena, 29
Neklessa, 27
neokolonijalizam, 32, 36
neoliberalizam, 27, 41-45, 86, 125

Nikolić, 82
North, 130
novi svjetski poredak, 16, 85-91

O

O'Brien, 133
Ognivcev, 55, 64, 68
Ohmae, 24, 73
Oppenheimer, 17
Oslund, 124
Oxelheim, 46

P

Pareto, 128
Pei, 125
Peru, 7, 15, 18, 77
Petrović, 61, 80
Pirec, 13
Pokrajčić, 33, 77, 81, 82
Popović, 31
Popović-Avrić, 83
Porter, 73, 78, 81
portfolio investicije, 54
Poster, 110
postindustrijsko društvo, 16, 21,
85, 104, 110, 112, 133
pravna država, 119
profit, 10, 23, 33, 35, 53, 73, 113
protekcionizam, 21, 41, 45, 48,
55, 138
Przeworsky, 125

R

Radovanović, 23, 59, 98
Rakita, 26
Ramonet, 27
Rangan, 73
Rey, 101

Rojers, 111
Roman, 89

S

Sachs, 43
Said, 102
Sekulović, 12,
sinergizam, 60, 70, 74, 76, 79
Soros, 49, 96
Stepan, 123
Stiglitz, 139
Stojanović, 20, 139
Sounier, 110
strategijska alijansa, 73-75
suverenitet, 19, 24, 25, 27, 41,
48, 50, 87

Š

Šečković, 48
šok terapija, 76, 79, 117, 118,
123
Šuković, 99, 100

T

Terry, 125
Thomas,
Thompson, 81, 82
Thurow, 79
Toffler, 109
totalitarizam, 46, 47, 90
Touraine, 93
Toynbee, 49, 91
transnacionalne banke, 21, 30,
63, 65
transnacionalne korporacije, 21-
30, 35, 36, 42, 45, 47, 54, 63-70,
74, 76, 78, 94, 97, 138
transnacionalni kapital, 35, 36,
60-65, 98, 106

162 *Predgovor*

Tukidid, 17

Turner, 86

V

Veltz, 64

Vidaković, 31, 116, 134

Vidas-Bubanja, 30, 53, 60, 80

Vratuša-Žunjić, 17, 22

W

Warner, 43

Wertheim, 27

Z

Zeljковиć, 78

znanje, 27, 28, 68, 79, 85, 108-110

XIII Recenzije

Prof. dr Jurij Bajec:

Knjiga Veselina Draškovića "**Kontrasti globalizacije**" dolazi u pravom trenutku i sigurno će privući pažnju stručne i šire javnosti.

Jugoslavija je, posle decenijske izolacije, ponovo uključena u međunarodne robne, finansijske i tehnološke tokove. S obzirom na veoma nizak nivo razvijenosti, njen osnovni strareški cilj mora biti što brži privredni rast i razvoj. Taj cilj Jugoslavija može ostvariti jedino kao moderna i prema svetu otvorena privreda, jer razvoj je danas, više nego ikada, međunarodni fenomen i nemoguć je u uslovima zatvorene i autarhične privrede.

Međutim, osnovna karakteristika savremenih svetskih ekonomskih, finansijskih i tehnoloških tokova je njihova globalizacija pod kontrolom ključnih centara ekonomske, političke i vojne moći. Globalizacija je doprinela da je svet u drugoj polovini 20. veka i na početku novog milenijuma postao duboko međuzavisan. Ali, dok se za neke (grupa najrazvijenijih zemalja) ta međuzavisnost ispoljava kao ekonomska, finansijska i tehnološka nezavisnost, za druge (pre svega, zemlje u razvoju) ona poprima izrazite oblike zavisnosti.

Autor smatra da su zemlje u tranziciji sastavni deo takvog "asimetričnog poretka" i da većina još nije našla pravi odgovor, niti povoljniji položaj u procesima globalizacije. Šta više, autor smatra da je većina zemalja u tranziciji faktički palo na ispitu sprovođenja istinskih reformi i da je glavni razlog sporo formiranje institucija tržišne privrede i funkcionisanje pravne države u ekonomskoj sferi ži-

vota i, s druge strane, neadekvatan koncept otvaranja prema razvijenim zemljama.

Autor je veoma kritičan prema procesima globalizacije. Svoja kritička gledišta on sistematski izlaže u poglavljima Globalizacija, Finansijska virtualizacija, Transnacionalizacija, Asimetrični poredak i Globalizacija i tranzicija. Pri tome se poziva na brojne autore i autoritete iz ove oblasti od kojih mnogi imaju negativan stav o stvarnim uzrocima globalizacije kao instrumentu moći najrazvijenijih zemalja na čelu sa SAD.

Međutim, kritika globalizacije ni u jednom trenutku ne svrstava autora u antiglobaliste, zagovornike izolacionizma i autarhičnog razvoja. Naprotiv, autor u zaključnom poglavlju, u vezi s tim iznosi čitav niz dilema i postavlja glavno pitanje: kako da se, kao mala i nerazvijena zemlja na početku tranzicije, prilagodimo procesima globalizacije?! Odgovor na to, u svakom pogledu, suštinsko pitanje moramo tražiti svi. Procesi globalizacije se ne odvijaju spontano, van volje ljudi, kao prirodni zakoni. Zato i način i dinamika uključivanja u procese globalizacije ne mogu biti prepušteni isključivo snagama tržišta.

Potrebna je strategija integracije u globalne procese. Ako smo opredeljeni za razvijeno demokratsko društvo, gde su glavni akteri stvaraoci novih vrednosti (od zaposlenih u poljoprivredi i crnoj metalurgiji do informatičara, ljekara i učitelja) onda će ta integracija biti uspešna, jer će se taj uspeh, pre svega, meriti pozitivnim povratnim efektom integracije na unutrašnji društveno-ekonomski razvoj zemlje i u koorist onih koji su stvarni kreatori materijslnih i drugih vrednosti. Autor, s pravom, upozorava da u suprotnom slučaju postoji realna opasnost da umjesto subjekta postanemo objekat globalizacije. U takvim uslovima zakonito dolazi do socioekonomskih i političkih deformacija u samoj zemlji, gde se "asimetričan poredak" u globalnim razmerama preslikava na domaći teren sa rastućim socijalnim, političkim, nacionalnim i drugim tenzijama.

Knjiga Veselina Draškovića "Kontrasti globalizacije" se čita lako, kao zbirka međusobno povezanih eseja koji čine zanimljivo i za svakog pristupačno štivo. Zato, knjigu "Kontrasti globalizacije" sa zadovoljstvom preporučujem za objavljivanje.

Prof. dr Pavle Bogetić:

Procesi globalizacije i tranzicije čine paradigme zbilje posljednje decenije prethodnog i prve decenije novog milenijuma. Njihovi efekti i posljedice presudno će uticati na svjetske tokove društveno-ekonomskog razvoja nastupajućeg stoljeća. Zbog svog značaja za budućnost čovječanstva, ovi procesi su predmet pomnog naučnog istraživanja akonomista koji prate savremene ekonomske teorije, tokove i procese, u koje spada i dr Veselin Drašković. Nakon brojnih knjiga i članaka u ekonomskim časopisima dr Drašković je napisao tekst pod naslovom "Kontrasti globalizacije" u kojem obrađuje opšta i posebna pitanja naslovne teme, kao što su: finansijska virtualizacija, transnacionalizacija, asimetrični poredak i globalizacija i tranzicija.

Recenzisani rukopis sadrži sljedeće osnovne konstatacije:

Posljednje decenije XX vijeka povećano je učešće međunarodnih organizacija i transnacionalnih korporacija u međunarodnim ekonomskim odnosima. "Propao je socijalizam" u istočno-evropskim zemljama, zemlji Sovjeta i Jugoslaviji. Industrijski razvijene zemlje "transformisane" su u postindustrijsko društvo, a bivše "socijalističke" zemlje i Kina "izvedene" na put tranzicije- ka tržišnom sistemu privređivanja. Zajednički imenitelj ovih procesa je sve veća povezanost i zavisnost regiona, država, privreda, kultura i civilizacija, koje se podvode pod imenom globalizacija, pri čemu za napredak čovječanstva poseban značaj ima ekonomska globalizacija. Ona se ogleda u povećanju spoljnih tokova kapitala, roba, usluga, znanja, tehnologija, komunikacija, informacija... Iako globalizacija počiva na tržištu i konkurenciji, tu se ništa ne događa spontano, već programirano i usmjeravano od strane najrazvijenijih država svijeta, njihovih TNK i i centara finansijske moći, s ciljem oplodavanja kapitala i "izvlačenja" što većih profita. Globalizacija predstavlja "novu kapitalističku ekonomiju", čiju osnovu čine znanje, informacije, propulzivne tehnologije, menadžment, globalno tržište i konkurencija... Zahvaljujući centralizaciji i diferencijaciji proizvodnje i prometa učesnici globalnih transakcija postaju sve krupniji i moćniji. S pojmom globalizacije komplementaran je neoliberalizam, koji predstavlja ideologiju i

doktrinu slobodnog tržišta, kojeg Čomski naziva "kapitalizam bez rukavica".

Glavni promoter globalizacije je transnacionalni kapital, koji se ulaže u vidu direktnih i indirektnih investicija. Direktno investicije sadrže, osim kapitala, i razne nematerijalne resurse (znanje, tehnologije, organizaciona rješenja, marketing). Nerazvojni "pratilač" globalizacije predstavljaju finansijska tržišta, na kojima obrt finansijskih transakcija daleko nadmašuje obrt roba i usluga na konvencionalnim tržištima.

Najznačajniju komponentu razvoja globalne svjetske ekonomije predstavlja transnacionalizacija privredne aktivnosti, koju čine denacionalizovana proizvodnja i transnacionalni tokovi znanja, tehnologija, organizacije, roba, usluga i faktora proizvodnje.

Proces globalizacije se, kako ističe autor, poistovjećuje sa post-industrijskim i informativnim društvom. On predstavlja "uvertiru" za formiranje "novog svjetskog poretka", koji se manifestuje preko modela internacionalnog neoliberalizma.

Posljedice globalizacije su pozitivne i negativne. U pozitivne autor ističe evidentan doprinos globalizacije opštem društveno-ekonomskom razvoju svijeta, razvoju nauke, tehnologije, povećanju efikasnosti ulaganja i korišćenja kapitala, razvoju pojedinih privrednih grana, porastu međunarodne konkurencije na strani ponude roba, usluga, kapitala, investicija... U negativne posljedice globalizacije u razvijenim zemljama posebno se ističu smanjenje zaposlenosti (zbog uvođenja savremene tehnologije) i drastična socijalna raslojavanja. U nerazvijenim zemljama globalizacija donosi konkurenciju lokalnim firmama, podriva stabilnost nacionalnih valuta, osujećuje razvoj, "kolonizuje" njihovu ekonomiju i politiku.

Globalizacija predstavlja izazov za nacionalne države, politike i ekonomije u pogledu ograničenja njihovog suvereniteta, nacionalnog i socio-kulturnog identiteta. Njoj se suprotstavljaju mnogi nacionalni pokreti, umjesto da joj se prilagođavaju, jer će na to biti prisiljeni danas ili sutra, milom ili silom.

Uspjeh globalizacije će zavisiti od afirmacije svih vrsta slobodopolitičkih, građanskih i ekonomskih.

Prema mišljenju Draškovića, glavne kontraste globalizacije čine relacije: liberalizam - protekcionizam, konkurencija - monopolizam, razvoj - nazadovanje i bogatstvo - siromaštvo.

Paralelno s procesom globalizacije (slučajno ili ne) teče proces tranzicije "postsocijalističkih zemalja", među kojima se zapažaju značajne razlike zbog različitih startnih pozicija, vrijednosnih kriterijuma i ciljeva. Tranzicija vodi bivše "socijalističke zemlje" u tržišni sistem privređivanja koji se oblikuje pod udarima talasa globalizacije. Prikazujući ove procese, autor posebno apostrofira koncept "šok terapije" kao vinovnika opšte krize i privrednog kolapsa većine postsocijalističkih zemalja. Autor s pravom ističe da globalizacija i tranzicija imaju jedno zajedničko obilježje- produbljivanje socijalnog raslojavanja društva na bogate i siromašne.

Knjiga "Kontrasti globalizacije" pisana je na bazi obimne i relevantne literature. Veoma je sadržajna i informativna. Njom je autor potvrdio izrazito umijeće selektovanja ideja i stavova, interpretacije podataka i izvođenja sintetičkih sudova. Obiluje nizom lucidnih konstatacija i opservacija ekonomske, sociološke, politikološke i filozofske prirode koje tangiraju proces globalizacije, a samim tim budućnost sadašnjih i dolazećih generacija.

U zaključku teksta autor navodi niz dilema i apostrofira pitanje: "kakva je budućnost globalizacije koja rađa globalni poredak" i na taj način potvrđuje paradoksalnu istinu- što više čitamo i znamo, sve smo više zbunjeni pred izazovima vremena.

Imajući u vidu konstatovano, predmetnu monografiju dr Veselina Draškovića toplo preporučujemo za štampanje.

Prof. dr Simo Elaković:

Studija profesora V. Draškovića o kontrastima globalizacije predstavlja temeljitu i svestranu analizu savremenog procesa globalizacije. Metodski spoj obuhvatnog i istovremeno preciznog analitičkog pristupa omogućili su autoru da izbegne zamke - u koje olako upadaju mnogi – jednostranog i paušalnog suda, bilo s negativnim ili pozitivnim predznakom, kad je u pitanju ova izuzetno važna i aktuelna tema. Samim naslovom autor je najavio svoju nameru da fenomen globalizacije osvetli sa svih strana, da se udubi “u stvar” i da dâ nepristrasan i izbalansiran naučni sud. Ovako izabranim pristupom autor na kompetentan i suveren način – nadilazeći okvire svoje ekonomske struke – izvodi, može se s pravom reći, jednu ne samo ekonomsku, već i daleko širu socio-kulturnu *cost-benefit* analizu protivrečnog procesa globalizacije. (Ovo je osobiti vidljivo u poglavljima *Transnacionalizacija* i *Asimetrični poredak*). Upravo to autoru omogućuje da dâ upečatljiv prikaz ambivalentne prirode globalizacijskog procesa, koji pre donosi “parcijalni profiterski globalizam” za globalne centre moći, nego poželjnu uravnoteženu i svestranu globalizaciju. U ovom pogledu Drašković instruktivno ukazuje kako je tzv. developmentalistička ideologija – tzv. teorije rasta i teorije razvoja iz 60-80-ih godina - bila po negativnim posledicama daleko prihvatljivija od ideologije Novog svetskog poretka.

Pažljivim odmeravanjem “troškova i dobitaka”, odnosno njihovih reperkusija na ekonomskim, demografskim, socio-kulturnim, ekološkim i dr. planovima, ova studija se preporučuje kao izuzetna lektira, ne samo za ekonomiste nego i za brojne druge profile istraživača, a nadalasve za potrebe važnog interdisciplinarnog istraživanja.

Posebno je ilustrativan - a za naše prilike neobično poučan – za ovaj složen i konkretan pristup procesu globalizacije, način na koji autor upozorava na ukupan socio-kulturni *cost-benefit* tokova tzv. tranzicije. Ključna teza knjige, kad je reč o neizbalansiranoj, “divljoj” praksi tranzicije, jest da je na delu posve naivna i nekritička zamena jedne utopije drugom – socijalističke utopije kapitalističkom utopijom. Međutim, upozoravajuća teza knjige je da sirova, mehanička primena “tuđih, globalističkih recepata u zemljama u razvoju”, bez konkretnih tranzicionih rešenja, vodi do transfera iz “utopijskog

socijalizma u utopijski kapitalizam”, bez ikakvog odnosa ili uzora u zemljama tzv. mešovite ekonomije. Reč je o “tranzicionoj improvezaciji i imitaciji” u kojoj procesu pretvaranja zemlje u objekat “globalnog grabeža”, više doprinose unutrašnji “mesijanski reformatori i primitivni kvazipreduzetnici” neojakobinskog i neoboljševičkog tipa, nego njihovi transnacionalni mentori.

Svoju svestranu i kritičku analizu autor završava utemeljenim zaključkom, da uz sve izuzetno preteće momente globalizacije, “nojevsko” ponašanje, odnosno autarhičnost i izolacija ne dolaze u obzir.

Moglo bi se zaključiti da se nasuprot zamene jedne utopije drugo– socijalističke kapitalističkom– autor opredeljuje za jedan realistični koncept, s osnovnom tezom celovitog socio-kulturnog razvoja na globalnom, te izdiferenciranog prilagođavanja na lokalnom (državnom, regionalnom etc.) planu, s poentom na iznalaženju onog modela ukupnog razvoja koji odgovara konkretnoj zemlji i konkretnom području, u uvek specifičnim istorijskim uslovima.

Najvažnije je što autor, u stvari, upozorava na činjenicu da globalizacija, a pre svega, ekonomska, kao uostalom i svaki drugi proces “univerzalizacije” ne protiče, niti može ikada proticati direktno univerzalistički (Hegel), već je uvek posredovana posebnim i specifičnim momentima. Ako je, pak, reč o suprotnom slučaju, a V. Drašković upečatljivo ukazuje da se, nažalost, to upravo zbiva, onda se globalizacija danas sprovodi i rutinizira kao novi tip vladavinskog odnosno “totalitarnog” Novog svetskog poretka, sa svim negativnim i pretećim konsekvencama za savremeno čovečanstvo. Umesto toga, a za to se autor zalaže, neminovni proces globalizacije mora biti konkretno i svestrano posredovan posebnim i parcijalnim “Celinama”: državama, regijama, narodima, socijalnim grupama etc., pa zato on ne sme biti vođen – da bi se izbegle bar najpogubnije konsekvence kao što su regionalni i globalni konflikti – unilaterlnim, vladavinskim, već pluralnim “umom”, koji otvara mogućnost balansiranja protivurečnih potencija unutar sveta kao, koliko toliko, podnošljivog “globalnog sela”. Govoreći huserlijanski, samo se na taj način javlja izvesna nada da će svet, umesto u novo varvarstvo, ući u novi humanizam.

U svemu, s velikim zadovoljstvom monografiju Prof. dr Veselina Draškovića najtoplije preporučujemo za objavljivanje.

